

Bródy Sándor és Gárdonyi Géza szobra az egeri Érsekkertben
Varga Imre szobrai (Fotó: Hendrik Péter)

2013/1.

JANUÁR–FEBRUÁR

MAGYARTANÍTÁS

TREZOR KIADÓ

1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: (1) 363-0276 * E-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Az árak 2013. december 31-ig érvényesek.

Raktári szám:	Szerző:	Cím:	Iskolai ár (Ft)	Boltí ár (Ft)
TR 0001	Cs. Nagy Lajos	Alapfokú helyesírási gyakorlókönyv 3–8. osztály	960	1150
TR 0002	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 3–4. osztály	760	960
TR 0003	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 3–4. osztály	450	550
TR 0005	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 5–6. osztály	760	960
TR 0006	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 7–8. osztály	960	1150
TR 0007	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 5–6. osztály	550	720
TR 0010/T	Magassy László	Leíró magyar nyelvtan az általános iskolák 5–8. és a nyolcosztályos gimnáziumok I–IV. osztálya számára (<i>Tartós tankönyv változat, kemény kötésben.</i>)	820	930
TR 0011	Magassy László – Magassné Molnár Katalin	Gyakorlatok, feladatok I. magyar nyelvtanból az általános iskolák 5. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok I. osztálya számára	200	250
TR 0012	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 5–6. osztály	500	660
TR 0013	Magassy László	Gyakorlatok, feladatok II. magyar nyelvtanból az általános iskolák 6. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok II. osztálya számára	200	250
TR 0014	Magassy László	Gyakorlatok, feladatok III. magyar nyelvtanból az általános iskolák 7. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok III. osztálya számára	200	250
TR 0015	Magassy László – Magassné Molnár Katalin	Gyakorlatok, feladatok IV. magyar nyelvtanból az általános iskolák 8. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok IV. osztálya számára	200	250
TR 0016	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási gyakorlókönyv	1200	1450
TR 0018	Cs. Nagy Lajos	Magyar nyelvi munkafüzet 1–2. osztály	550	650
TR 0019	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 7–8. osztály	600	750
TR 0021	Tánczos K.	Középiskolába készülök! Gyakorlókönyv magyar nyelvből	840	950
TR 0022	N. Császi Ildikó	Példaszövegek a magyar nyelvtan tanításához 2–8. osztály	630	750
TR 0023	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 3–4. osztály (<i>Átdolgozott, bővített, színes nyomású kiadás; szerepel a tankönyvjegyzéken.</i>)	960	1100
TR 0024	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 7–8. osztály (<i>Átdolgozott kiadás</i>)	600	750

MAGYARTANÍTÁS

2013. 1. szám

LIV. évfolyam

Lektorált módszertani folyóirat.

A megjelenő cikkeket a szerkesztőbizottság két tagja vagy két felkért külső szakember lektorálja.

Megjelenik elektronikus formában (e-mail-mellékletben megküldött pdf-állományként) évente ötször: január, március, május, szeptember és november hónapban.

A korábbi számok hozzáférhetők az alábbi webhelyen:

<http://www.trezorkiado.fw.hu/indexmtan.html>

Szerkesztő:

A. Jászó Anna

Szerkesztőbizottság:

**Adamik Tamás, Benczik Vilmos,
Hangay Zoltán, Merényi Hajnalka,
Raátz Judit, Zimányi Árpád**

A szerkesztőség címe:

Budapest, Eötvös u. 77. 1153

Telefon/fax: 306-4234

E-mail: postmaster@adamir-retor.t-online.hu

* * *

Kiadja a Trezor Kiadó

A kiadó címe:

Budapest, Egressy köz 6. 1149

Telefon/fax: (1) 363-0276, e-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Felelős kiadó:

A Trezor Kiadó igazgatója

ISSN 0464-4999

Az elektronikus kiadás előfizetési díja 2012-re: 1000 Ft

A folyóirat megrendelhető a Trezor Kiadó címén, levélben, e-mailben, telefonon vagy telefaxon. Fizetés a megrendelést követően megküldött számla alapján csekken vagy átutalással.

TARTALOM

JUBILEUM

- Keller Péter:* Gárdonyi Géza: az isteni Mesterét követő néptanító 2
- Málnási Ferenc:* „Az ember arca a lélek virága” (Emlékezés a 150 éve született Gárdonyi Gézára) 14
- Kovács Gábor:* A részlet esztétikumá (Gárdonyi Géza: Az öreg tekintetes) 16
- Szűk Balázs:* Cigány motívumok a Gárdonyi-filmekben 25

A TANÍTÁS MŰHELYE

- A. Jászó Anna:* Amit az egyetemisták nem ismernek – Áprily Lajos: Esti dal..... 28

NYELVMŰVELÉS

- Dóra Zoltán:* A megszólításról 31

ANYANYELVÜNK JELENE

- Sümege Mariann:* Neologizmusok a női divatmagazinokban..... 32
- Gonda Zsuzsa:* A nyelvi játék reneszánsza..... 37

KÖSZÖNTÉS

- Köszöntjük a Prima Primissima díjas Grétsy Lászlót! 39

KÖNYVSZEMLE

- A. Jászó Anna:* Grétsy László: Nyelvi játékaink nagykönyve 39

VERSENYFELHÍVÁS

- Nyelvhelyességi verseny 40

E számunk szerzői:

Dóra Zoltán, tanár, Vác ♦ Gonda Zsuzsa, tanár, doktorandusz, ELTE BTK ♦ A. Jászó Anna, egyetemi tanár, ELTE BTK ♦ Keller Péter, mérnök, Budapest ♦ Kovács Gábor, tanár, Pannon Egyetem ♦ Málnási Ferenc, tanár, Kolozsvár ♦ Sümege Mariann, egyetemi hallgató, ELTE BTK ♦ Szűk Balázs, költő, tanár, Debrecen

Keller Péter

Gárdonyi Géza: az isteni Mesterét követő néptanító

Gárdonyi Géza jubileum van idén és volt tavaly is. Tavaly halálának kilencvenedik, idén születésének százötvenedik évfordulóját üljük. Nekem azért is megkülönböztetett jelentőséggel bír ez a két ünnep, mert Gárdonyi Géza a Dédapám volt.

Szép az emlékezés. Célja van, célja lehet. Úgy gondolom, a két jubileum alkalmat adhat arra, hogy teljesebb képet kaphassunk a „Nagy könyv”, az Egri csillagok szerzőjéről.

Ebben a cikkben szeretném röviden közzétenni azokat az életrajzi adatokat, melyek ritkábban vagy egyáltalán nem szoktak nyomtatásban megjelenni. Szeretnék rámutatni arra, hogy Dédapám élete és munkássága tudatosan vállalt és hiteles Jézus-követés.

A TELJESEBB GÁRDONYI-KÉP

Gárdonyi Géza nem csak Egerhez kötődik. Édesapja Kossuth fegyvergyárosa, majdnem a tizennegyedik aradi vértanú, sokszor költözött családjával. Gárdonyi Géza gyerekként élt Agárdon, Kilitiben, Pátkán, Székesfehérváron, Pesten és Budán, Sályban, Jajhalmon, Tizsalucon, Debrón, Kálban és Szőlőgyörökön. Elemi iskoláit Sályban kezdte, majd Hejőcsabán és Jajhalmon folytatta. Járt a Sárospataki Református Kollégiumba, a pesti Kálvin Téri Református Gimnáziumba. Tanítói képesítést az Egri Érseki Líceumban szerzett. Tanítóskodott Karádon, Devecserben. Sárváron, Dabronyban. Újságíróként Győrben, Szegeden, Aradon és Pesten dolgozott. Ismerte az akkori kor szellemi elitjét. Tagja volt a Feszty Szalonnak, és titkára volt a Feszty Körképnek. A millennium után 1897-ben költözött csak Egerbe, de fenntartott magának szobát Pesten is. Bejárta Európa sok országát. Egerben szívesen látta a fiatal tehetségeket, vendégszerető, világra nyitott ember volt, aki azonban felesleges dolgokra nem pazarolta idejét. Életeleme volt a humor. Egerben jó barátságot ápolt a ciszter szerzetesekkel. Mélyen hívő, Krisztust követő, Szűz Máriát igen tisztelő emberré vált. Halálos ágyán utoljára ciszter papokkal beszélt. Tordai Ányos ciszter szerzetes, paptanárral, irodalomtörténésszel, akinek javaslatára a Bebek bástyára temették, így fogalmazott: „*mi, egriek, ennél magasabbra nem vihettük. De hisszük, hogy a Jóisten még magasabbra vitte*”. Ez a mondat arra enged következtetni, hogy a katolikus pap úgy gondolta: Gárdonyi Géza mint keresztény ember elérte célját, eljutott az örök életre.

Azért fontos ez a momentum, mert a 18 éves Ziegler Géza életelvi között szerepelt a Jézus-követés. Életútjának tehát van két olyan alappontja, amire egyenes fektethető. Ez az egyenes a kulcs Gárdonyi Géza emberségének, művészetének és pedagógiájának megértéséhez.

Gyönyörű a magyar nyelv. Megkülönböztet tanítást és nevelést. Az iskolából tanítók kerülnek ki, a diákok emlékezetében a nevelők élnek tovább.

Gárdonyi Géza az olvasók körében azért él, mert nemcsak tanított, hanem nevelt is. Számára a legfőbb rendező elv (mai menedzser kifejezéssel élve: vízió) a keresztény értelemben vett örök élet volt. Küldetésének a tanítóságot tekintette, célja az volt, hogy nevelje nemzetét, illetve nevelje minden olvasóját, azaz rámutasson arra, hogy a szeretet mindent meghatározó és átalakító erejű érték. Művei és műveinek utóélete bizonyítja, hogy ez a döntéseit és gondolkodásmódját meghatározó három elem: a legfőbb rendező elv, a küldetés, a célok összhangban voltak. Ez az oka, hogy művei a korok divatjától függetlenül olyan igaz értékeket közvetítenek, melyekre a lelkiileg egészséges ember mindig is vágyva vágyott és vágyik. Mindez olyan egyszerű, érthető, világos, választékos és szabatos magyar nyelven megfogalmazva, mely a megértést könnyíti, és rávilágít arra, micsoda kincsünk az anyanyelv.

Érdemes megismerni Gárdonyi Géza életelveit. Ezek a következők: mértékletesség, hallgatóság, rend, határozottság, megelégedés, szorgalom, őszinteség, igazságosság, jámborság, tisztaság, nyugalom, szemérmesség, alázatosság. Az alázatosság kifejtése: kövesd Jézus és Szókratész példáját. Mivel tudjuk, hiszen kortársai is visszaigazolták¹, hogy ezen elvek szerint élt, megérthetjük, miért nem tudtak sokan ilyen emberrel azonosulni. A pozitív másság is sajnos zavaró. Ugyanakkor igazi nevelő csak olyan tanító lehet, aki tiszta éle-

¹ Tordai Ányos: Amit nem tudunk Gárdonyi Gézáról

tet próbál élni. Gárdonyi Gézaról azok a kortársai, akik közlelrol ismerték, mind állították, tiszta életú ember volt.

A tanító Gárdonyi korában szinte mindenhez kellett, hogy értsen, hiszen egy faluban egy „mester” szolgált. Gárdonyi nem úgynevezett egyszakos tanár volt. 1897-ben a Pallas nagylexikon már sokoldalú művészként említi. Polihisztornak vagy igazi reneszánsz embernek is nevezhetnénk. Foglakozott filozófiával, valláselmélettel, természettudományokkal (darwinizmussal, rendszertannal, pszichológiával), társadalomtudományokkal (társadalomfejlődéssel, közgazdaságtannal), történettudománnyal. Pedagógus, természetbúvár, régész, hagyományápoló, utazó, zenész (egyházi zeneíró, nótáíró, hegedűművész, orgonaművész), képzőművész (festő, rajzoló, illusztrátor, fényképész), látványtervező, színházi rendező, sakkozó, vívó, művelődésszervező, könyvgyűjtő volt, hogy csak a legérdekesebbeket említsük. Voltak újításai, vállalkozásai. Felvállalta a tanítók – ma úgy mondanánk – érdekképviseletét is.

Sokoldalú irodalmár volt. Már az Egri Líceumban újságot szerkeszt. Tanítóként is különböző lapoknak ír. Regényei és novellái mellett versei és műfordításai is jelentősek. Meséi ma is kedveltek. Természetleírásai úgyszintén. Dante fordításáért a Milánói Olasz Tudományos Akadémia 1896-ban tagjai közé választja. *Bor* című színdarabja több mint 150 előadást élt meg. *Göre Gábor vidám történetei* a legkedveltebb olvasmányok közé tartoztak abban a korban. Nem csoda tehát, hogy az első Göre-film 1913-ban készült.

A TANÍTÓ

Gárdonyi Géza nem tartozott a hétköznapi tanítók sorába. Már csak azért sem, mert számára a tanítói pálya nem ért véget Dabronyban. Tanított ő újságíróként és íróként egyaránt, és mivel gyermekeit is ő nevelte, így saját családjában is bizonyítani tudott. Gyerekeihez írta a nem nyilvánosságnak szánt „*Földre néző szem, égre néző lélek*” című kis könyvét, amit *Füves könyv* néven, kicsit átszerkesztve, bizonyos részeket kihagyva jelentettek meg nemrégiben.

Vallotta: a gyerekeket be kell vezetni az Isten-hitbe. Tudatosítani kell bennük a lélek halhatatlanságát. Meg kell őket ismertetni közvetlen környezetükkel: a tájjal, az állatokkal, a növényekkel, a híres épületekkel, a nevezetességekkel. El kell sajátítsák a tanulók a magyar történelmet, ami alatt ő nem az évszámok és nevek halmazának begölgölését érte. Fontosnak tartotta, hogy az ifjúságnak legyen alapvető készsége a költészet- tan íránt, és ismerje irodalmunk történetét.

Gondolt arra, hogy a gyerekek humorérzéke jó alapokon és jó irányban fejlődjön, legyenek alapvető kézműipari ismereteik, legyen jártasságuk a házi praktikákban.

Az általa elképzelt tananyag tehát a transzcendensre, a mikrokörnyezetre, a magyar hazára vonatkozó ismeretanyagot helyezte előtérbe. A külföldre vonatkozó ismeretek csak röviden jelentek volna meg az elemi iskolában.

Gondolkodott egy „Mindentudó könyv” kiadásán. Ennek felépítéséről Nagyapám feljegyzéseiben talál- tam rá².

A „Mindentudó könyv” tervezett felépítése

Hittan: Isten létének bizonyosságai. A lélek halhatatlansága

Számítan: Az egyenletekig terjedő műveletek. A szorzótábla

Mértan: Az életben előforduló mérések. Fő pontok

Földrajz: A magyar föld bőven. Külföld röviden. Ne nevek halmaza...

Nyelvtan: A helyesírás fő szabályai. Rövid költészetten. Irodalomtörténet bővebben

Történelem: A magyar történelem bőven, de nem királyok névsora. A külföld történelméből csak annyi, amennyi a világhírű nagyságokról szól

Természetrájz: A hazai állatok bőven. Állatlélek-anekdoták. Külföld röviden

Természettan: A mindennapi életre való tekintettel összeválogatva

Ipar: A szerszámok nélküül való kézi ügyességek és háziipar

Növénytan: Virágismeret. Gyógyfüvek. Röviden a gazdálkodásra is kiterjeszkednek

Eszerint bővebben:

A magyar földrajz térképekkel

A magyar irodalom bő szemelvényekben és életrajzzal, arcképekkel

² Ebben található az alapvető ismeretekre vonatkozó, előbb felsorolt utalások.

A magyar történelem kiváló személyek köré csoportosítva. Arcképek. Nevezetes várak, házak és tárgyak rajzai
Állatok
Növények

Nagyapám feljegyzései alapján

Érdeemes idézni a könyv összeállítására vonatkozó fő elveket:

1. *„Oly tiszta és világos nyelv, hogy a 8 éves fiú, a teljesen tudatlan nép is megértse mindent.*
2. *A hazán kívül való dolgok közül csak az elkerülhetetlenek (Jézus, Hannibál, Napóleon, világrészek, legnagyobb folyók, hegyek, legnagyobb csaták stb.).*
3. *Mindenütt figyelem a praktikusságra.”*

Ez a közvetlen közeli dolgokból kiinduló, de transzcendensre irányuló szemlélet az író Gárdonyi Gézánál is megjelenik. Az író számára is fontos volt a közvetlen környezet, a magyar történelem megismertetése az olvasóval. Gondoljunk természetleírásaira, állatmeséire. Történetei, szereplői mindig magyar emberek. Történeti regényei a magyar történelem eseményeit dolgozzák fel. Mondanivalója ugyanakkor egyetemes: megérinteni az olvasót a végtelennel, jobbá tenni az embereket!

Kevesen tudják, hogy az elkészülteknél több történelmi regényt tervezett. Szeretett volna egy sorozatot „Ezer év regényei” címmel, az alábbi korokról:

1. <i>A magyarok bejövetele</i>	6. <i>II. Lajos kora</i>
2. <i>A pogányság küzdelmei, Vata</i>	7. <i>Az egri csillagok</i>
3. <i>A tatárjárás, IV. Béla</i>	8. <i>Dávidkáné</i>
4. <i>Hunyadi János kora</i>	9. <i>A Rákóczi-kor</i>
5. <i>Mátyás kora</i>	10. <i>Kossuth kora</i>

Tervei között szerepelt az is, hogy dalokban írja meg a magyar történelmet. *A Titkosnaplóban* olvashatjuk: „Lantosok könyve: megírni a magyar történelmet olyan dalokban, amelyeket bármely paraszt a maga költészetének érezhet.” Ennek a tervnek a komolyságát és súlyát akkor értjük meg jobban, ha a *Titkosnapló*ból további gondolatokat is idézünk: „*Örököt alkotni csak versben lehet.(...) A vers annál jobb, minél dalolhatóbb. A dal nem hal meg.(...) A vers azért szebb dalolva, mert hatványozottá válik benne a rezgés.(...) Amelyik verseskönyv nem ad semmit az olvasónak, olyasmit, amit attól fogva magával hordoz mind életén által – elvetendő.*”

Jól látta, hogy a tanító, az iskola nincs meg írók nélkül. Az irodalom, a jól megválogatott iskolai olvasmányok hozzájárulnak nemcsak a tárgyi ismeretek bővítéséhez, hanem a személyiség fejlesztéséhez is. A hit, a magyarságtudat, a nemzeti érzés fejlesztésére a következő olvasmányokat javasolta a tankönyvekbe:

- A névtelen jegyző néhány cikkének jó fordítása
- Heltai Gáspár, Székely István, Cserei Mihály, Szilárdi és Pethő krónikáiból egy-egy cikk, a latinos kifejezések átírásával
- Pázmány Péterből legalább egy cikk
- Káldi bibliájából akármilyen rövid rész
- Legalább egy dal Rákóczi korából
- Gyöngyösiből néhány strófa
- Viski Bálintból (...) legalább a vízözön leírása
- Kossuthnak ceglédi vagy szegedi beszéde
- Népköltési gyűjtemények minden gyöngye

A gondolkodásmód és az érzésvilág fejlesztése érdekében a külföldi irodalom bemutatását is szorgalmazta: „... szeretném jó, de igazán jó fordításban a külföldi nemzetek irodalmának szívkepző apróságait is az olvasókönyvekbe beletönni. Mert bármilyen szélesen mosolyognak is ezért a kívánságomért, a jövő igazolja majd állítástomat, hogy az iskolai olvasókönyvek tartalma neveli az új nemzedék gondolkodását és érzéseit.”

A tárgyi tudás megszerzésénél sokkal többre tartotta, hogy az embereknek egészséges lelkiületük legyen. „*Az elemi iskolai tantervben minden benne van, csak a főcél hiányzik, a nemzetnevelés. Ne csak tudománytől-csér legyen az iskola, hanem karaktereket fejlesszen, egyenesítsen, keményítsen. Mert a tudások meghalnak az*

emberrel, de a karakter nemes és becses vonásai átszármaznak gyermekeire, unokáira, tízedik nemzedékére is. Egy nemes karakterű számára értékebb tagja a nemzetnek, mint a legtudósabb gazember.”³

Íróként sem a tárgyi tudás átadása izgatta, hanem sokkal inkább az, mit kell tanítani annak érdekében, hogy nemesedjen a lélek. A *Titkosnaplóban* így fogalmaz: „A regény is tanítómester. (...) De nem ismeretköz-lő mester, hanem szív- és karakternevelő.”

A *Földre néző szem, égre néző lélek* kötet fejezetcímei bepillantást engednek a családi „oktatásba”. Gyermekeinek olyan információkat szeretett volna átadni, melyek nyitottá teszik őket az Istennel való kapcsolatra,⁴ a földi létezésünk megfelelő értelmezésére,⁵ a normális emberi kapcsolatok kiépítésére,⁶ a helyes emberi viselkedésre,⁷ a kísértések vagy élvezetek kezelésére,⁸ a tárgyi ismeretek közötti eligazodásra,⁹ illetve a társadalmi előítéletek, konvenciók helyes értelmezésére.¹⁰

Hitt a család erejében, sérthetetlenségében: „A gyermeknek az Isten két kicsi kezét adott. Egyik keze az apja kezét fogja, a másik az anyját. Nem lehet ezt a láncot büntetlenül elszakítani.”

A NEVELŐ

Dédapám nevelési elveit írásaiból lehet csokorba gyűjteni:

Kezdő tanítónak című verse alapmagatartásként a Jézus-követést javasolja minden tanítónak:

*Mikor először lépsz az iskolába,
legyen arcodon Jézus nyájassága:
szólítsd köréd a kisgyermeket,
és simogasd meg kezecskéjüket.*

*S ha látsz közöttük rútat, rongyosat,
gyermeki arccal búvárat,
ismerd meg benn a korán szenvedőt, –
s öleld magadhoz, és csókold meg őt.*

A Jézus-követés embertiszteletet is jelent: „Ha tanító volnék, sohase kölyköket látnék magam előtt, hanem kis-korú embereket, akiknek zsenge zöldjében ma még nem különböztethetem meg: melyikben kicsoda értékes lélek érik.”

Aki tiszteli a másikat, az igyekszik a másik személyiségét megismerni, elfogadni. Gárdonyi ismerte a gyereklelket: „Milyen bohó a gyermek! S kicsoda érzékeny a lelke minden változás iránt! Az ő lelkük olyan, mint valami finom kis gép, amely erős munkára nem való, de minden csekélységre megperdülnek a kerekei. Nekik merőben más a világuk, mint a miénk. A mi nagy dolgaink nekik semmiségek, és amik nekünk semmiségek, azok nekik a nagy valamik. A gyermek kacag olyanokon, amiken mi nem is mosolygunk, és sír olyanokon, amiken mi a homlokunkat se ráncoljuk. Egy tintacsepp, egy cserebogár, egy botlás, idegen öltözet: nevet rajta. És sír, ha a tolla elgörbüli, ha csúfolják, ha aggódik, ha fázik. Aztán ha sírás közben valami kellemesen hat rá – akkor a könnyein át mosolyog.”

Tudta, a gyerekekkel más hangon kell beszélni: „... az első és második évben válogatottan meleg hangú nők (tanítanak), akik már dajkáltak gyermeket, akár öccsüket, akár maguk gyerekeit.” „A népiskolának általános szerencsétlensége, hogy olyanok tanítanak benne – tanítók, könyvírók –, akik elfelejtették gyermekkorukat. A gyermeknyelvet, gyermekéjszárast.”

Azt is tudta, hogy minden gyermek lelkéhez más-más út vezet: „Az iskola is kertészlet. S a miniszteri tanzterv ráparancsol a kertészekre, hogy minden növényvel egyformán bánjanak. A kertésznek van anyyi esze, hogy a diófát nem drótozza a falra, és a barackot nem nyesi gúla alakúra. Minden növényt gondoz, de nem a karaktere ellenére.”¹¹ (Kolozsváron tanuló Nagyapámhoz írt képeslapja egy mai szülő e-mailje, vagy SMS-e is lehetne. „Öregem! Holnap küldöm a summát. Ma az ünnep miatt nem lehetett földadnom Bpsten. Csókollak A.” A dátum: 1900!!!)

A más hangon való beszéd nála más, új, gyakorlati, a gyermek számára vonzó módszerek alkalmazását is jelentette: „Az én iskolámban csupa szemléltetés lenne minden és csupa eleven szó. Könyvet csak egyet adnék,

³ Nagyapám feljegyzései alapján

⁴ a vonatkozó fejezetcímek: Vallás, Jézus, Isten, Biblia, Bűn, Szenvedés

⁵ a vonatkozó fejezetcímek: Test, Lélek, Halál, Boldogság keresése, Életcél, Életpálya, Életutaink

⁶ a vonatkozó fejezetcímek: Magányosság, Nő, A hatodik parancs, Család, Felebaráti szeretet, Emberszeretet

⁷ a vonatkozó fejezetcímek: Társalgás, Látogatás, Köszönés, Udvariasság, Alázatosság, Érzékenység, Ellenség, Becsület, Gyűlölet, Akarat, Hazugság

⁸ a vonatkozó fejezetcímek: Bor, Dohányzás, Kártya, Pénz

⁹ a vonatkozó fejezetcímek: Könyv, Újság, Zene, Festészet, Szobrászat

¹⁰ a vonatkozó fejezetcím: nemesség

¹¹ Móra László: *Gárdonyi: a tanítók tanítója* című írása alapján

egy olvasókönyvet, amelyben minden meglenne, ami szívet és elmét gazdagít, s a nép nyelvén minden mondat: a nép életéhez szabva minden olvasmány.”¹²

Dédapám különbséget tett lelki és testi ember között. Fiaihoz írt könyvében elmélkedik erről: „Az életet többnyire azért hibázzák el az emberek, mert azt tartják, hogy ez a Föld a világ. Kucacgondolkodás, (...) az ember nem kucac. (...) Az ember magáért él és más emberekért. Az ember nem a testéért él, hanem a teste él az emberért. Tehát nem ő van a Földért, hanem a Föld őérette.

De ha nem a Földért vagyunk a Földön, akkor ránk nézve nem is lehet a Föld az egész Világ.”

Így számára a nevelés messze többet jelentett, mint a tárgyi tudás elsajátításában való közreműködés.

Mivel az iskola az ő fogalmai szerint nem tudománytölcser, hanem nemzetnevelő hely, a tanítók személyes felelőssége óriási, a feladat tőlük odaadást, elhivatottságot kíván. A gyermekeknek, a jövő generációnak kell megfelelni, nem hivatali előírásokat kell betartani. „A tanítóknak a gyermekhez való viszonyát is megváltoztatnám. A tanító ma ugyanúgy van az iskolában, mint az ispán a napszámosok között. A munkacél a miniszteri tanterv lélektelen ledolgozása, hogy a nagyságos tanfelügyelő úr kedvezően tölthesse be a kínai léneával megvont rovatait.

*Hol marad itt a főcél: a lélekfejlesztés, szívnyemesítés?”*¹³

Dédapám nem feledkezett meg a tanulók felelősségéről és hozzáállásáról sem. „A nevelés kettős alapja a tekintély és a tisztelet. Ha a tanítónak nincsen tekintélye a gyermek előtt, s az iránta való tisztelet meg van ingatva növendékei lelkében, akkor az összes működése hiábavaló kártyavárépítés.”¹⁴

A PEDAGÓGUS

Sokat foglalkozott azzal, hogyan sajátíthatják el a gyerekek legkönnyebben az írás-olvasást. Vallotta: „A gyerekek igen korán és játszva juthatna az olvasás tudományára, ha az egyes hangokat gyakran kérdezzük tőle, hogy aztán minden szóban a maga játékos kedvében megkülönböztetné azokat.”

A Gárdonyi-módszer lényege, milyen sorrendben tanulják meg a gyerekek a betűket. Erről nagyapám számol be egy cikkében¹⁵.

„Az olvasásra szánt szavaknál arra vigyáztam, hogy az egyes gyakorlatoknál minden előbb tanult betű előforduljon. O-val kezdem a betűk sorát, mert ezt könnyen felfogja a gyermek lerajzolva is. Tapasztaltam, hogy az i hang oly idegenszerű a gyerek előtt, hogy két-három napig nem tanulja meg, mert emlékezete semmiféle dologhoz nem tudja kötni. Az O hang az elsők közé tartozik, melyekre a gyerek gagyogni kezd. Ha csodálkozik ó-t mond, mely betű már magában véve is szót képez(!) A tanító mesét mond a csodálkozó gyermekről, ki felkiált: Ó. Lerajzoltatja a száj idomát, s készen van az ó, az első betű, melyet, ha egyszer hall a gyermek, sohasem felejt el. A tanító nyálaztassa meg a gyerekekkel a száját, mondassa vele az ó-t, és nyomja oda a gyerek száját a táblára...

Második betűnek az l betűt veszem. Először azért, mert éles ellentét nincs az ó és l között, s így könnyen megkülönbözteti a gyermek. Másodszer, mert írása is könnyebb, mint az r vagy n betűké. Harmadszor olyan értelmű szavakat ad, amelyeket a gyermek egyszerre felfog: (...) ól, ló, olló.”

Az életrajz szerint volt, hogy „versbe szedte minden tárgyból az évi tananyagot. Az egyik verssor a kérdés. A rímelő verssor rá a felelet. Az osztály legidősebb tanulója felolvasta a kérdést. A gyerekek rámondták kórusban a feleletet. Kitűnő módszer. Évzáróra mindenki tudott mindent. A tanfelügyelő úr majd beleszakadt a nagy dicsérgetésbe.”

Nagyapám feljegyzéseiben olvastam, hogyan próbálta Dédapám szocializálni a gyerekeket. „Minden iskolában úgy kellene ültetni a gyerekeket, hogy mindennap egy hellyel odább üljenek, s hogy a szomszédok is változzanak.”

Szintén Nagyapámtól tudom, hogy édesapja már alkalmazta a drámapedagógiát: „A színpad nevelő hatására senki se gondol. Kis falvakban is lehetne rendezni műkedvelő színjátékokat (...) olyan műveket, amelyek emberemésítő tartalma mellett kiválóképp az érintkezésbeli finomságokat példáztatják.”

Ugyancsak Nagyapám számol be arról, hogy édesapja a mai értelemben vett reklámat is embernevelésére használta volna: „Gyűjtőskatulyákon, tányérokon, poharakon...okosító, nevelő mondatokat vinnék a nép

¹² Móra László: Gárdonyi: a tanítók tanítója című írása alapján a forrás: Új szántás, új vetés? *Népművelés* 1906.

¹³ Móra László: Gárdonyi: a tanítók tanítója című írása alapján a forrás: Új szántás, új vetés? *Népművelés* 1906.

¹⁴ Móra László: Gárdonyi: a tanítók tanítója című írása alapján

¹⁵ Gárdonyi József dr. *Néptanítók lapja és népművelési tájékoztató* 68.évf. 262–264. oldal

közé. A közé a nép közé, aki elkerült már az iskolából. A kultúra szétszórta aranypénzei lennének ezek a gondolatok. Bölcsék, költők kincsei közkinccsé válnának ilyenképpen...”

Móra László Gárdonyi: a tanítók tanítója című munkájában olvastam, hogy Gárdonyi már mai értelemben vett erdei iskolát is létesített, melyről így írt: „A régi időkben a gályarabokat láncolták a padokhoz, ma a gyermekeinket láncolják. Tanítók! Oldozzátok el őket, legalább akkor, mikor alkalmas az idő rá, és nem szükséges padban ülniök. Miért ne lehessen a vallástant, a fejbéli számolást, történelmet, éneklést az iskola kertjében tanítani? Csak egy kis gyepes hely kell az iskola udvarán, meg egy kis okosság.”

A modern embersatnyító intézetek című írásában Dédapám felhívja a figyelmet arra, nem szabad abba a hibába esni, hogy a gyerek állandóan csak tanuljon, gondolni kell a testedzésre, a mozgásra, a játékra is: „Mit ér az olyan iskolázás, mely az egészséges gyermeket tönkretjuttatja, rövidlátóvá, púposává vagy görbe gerincűvé silányítja?(...) Engedjük játszani gyermekeinket, és adjunk alkalmat nekik olyan játékokra, mely testük fejlődését legjobban és legtöbb oldalról előmozdítja.(...) Ha rajtam állana, csupán négy órán át engedném a gyermeket padok között lenni, és ezt a négy órát is úgy osztanám be, hogy félórát tanulna a gyermek, félórát mozogna, játszanék. Így nyolc órát töltene ugyan az iskolában, de nem lenne testének romlása.”

Talán a felnőttképzés is Gárdonyi pedagógiai újításai közé sorolható. A Népművelés 1906. január–februári számában ezt írja¹⁶: „Mikor én tanító voltam, megpróbáltam egy vasárnap, hogy délutánra öregeknek való tanítást hirdetem... Az ilyen előadásokban az a fő, hogy a népek a nép nyelvén beszéljünk, ne pedig akadémiai volapük nyelven.” „A nép művelésének munkáját folytatni kell a templomon és iskolán kívül is. A felnőtt népet gyermeknek kell tekintenünk, a gyermeket felnőttnek. Akik a gyermekben nem a későbbi embert látják, azok a népnevelés munkájában nem apostolok, hanem cselédek. Nekiünk apostolok¹⁷ kelleneek.”

AZ ÍRÓ ÉS A TANÍTÓ GÁRDONYI GÉZA UGYANAZ AZ EMBER

Ez a cikk a tanító, nevelő, illetve a pedagógus Gárdonyi Gézáról szól. A tanító, a nevelő, a pedagógus Gárdonyi Géza ugyanaz az ember, mint az író Gárdonyi Géza. Ugyanolyan értékeket képvisel, ugyanaz a küldetése. Édesapjának köszönhetően Gárdonyi Biblia-olvasó és -ismerő ember volt gyermekkorától kezdve. Amikor Ziegler Géza Szőlősgyőrökön megfogalmazta életelveit, szinte kilátástalan helyzetben volt. Édesapja nem sokkal korábban halt meg, maga még nem kaphatta kézhez tanítói oklevelét, nagy szegénységben élt, szerelme elhagyta. Ilyen lelki állapotban fogalmazta meg életelvei között az alázatosságot és a Jézus-követést. A bibliában pont az ilyen helyzetben élő embereket hívja Jézus, hogy kövessék őt, mert ő alázatos szívű (Mt 11, 25–30)¹⁸. Az őt követő apostoloknak pedig azt mondja: „Ti vagytok a világ világossága” (Mt 5,14). A Jézus-követő Gárdonyi Géza tanítóként is, újságíróként és íróként is vállalta az apostolságot! Nem véletlenül mondja A lámpásban a tanítókra vonatkozóan: „A lámpás én vagyok. Világítok a sötétségben. Utat mutatok! Nálam nélkül vak a látó is”, és nem véletlenül mondja A mese a szekérről című elbeszélésében az íróra vonatkoztatva: „Vitte a lámpást vízen, sáron, jó úton, rossz úton egyaránt: világított valamennyinek.” Az író Gárdonyi Géza tehát ugyanúgy apostolkodott, mint a tanító Gárdonyi Géza.

AZ ÍRÓ PEDAGÓGIÁJA

A tanító és az író ugyanaz az ember. Az író Gárdonyi is nevelni akart, de nem iskolai osztályt, hanem nemzetet, sőt általánosítva minden olvasót.

Az író Gárdonyi Géza nevelési elvei a Titkosnaplóból ismerhetők meg.¹⁹ Sokat foglalkozott azzal, hogyan kell írni annak érdekében, hogy üzenetei eljussanak az olvasókhöz. Abból indult ki, hogy az emberek alapvetően jók, tehát az igazítja őket, ami szép, nemes. Úgy ítélte, az emberek mindig a náluknál különbek iránt vonzódnak. (Különb alatt ő a lelkileg tökéletesebbet értette.) Ez a magyarázata talán annak, hogy a karakterek megformálására nagy súlyt helyezett. A nemes karakterek véleménye szerint megmaradnak az emberek emlé-

¹⁶ Forrás: Móra László: Gárdonyi: a tanítók tanítója

¹⁷ Utálnék a Jézus-követő, az életelveihez ragaszkodó Gárdonyi Gézára, aki vállalta a tanítók apostoli küldetését!

¹⁸ „Magasztallak téged, Atyám, és ég föld Ura, mert elrejtetted mindezt a bölcsék és okosak elől, és kinyilatkoztattad a kicsinyeknek! Igen, Atyám, így tetszett ez neked! Az én Atyám mindent átadott nekem, és nem ismeri a Fiút senki más, csak az Atya, s az Atyát sem ismeri más, csak a Fiú, és akinek a Fiú ki akarja nyilatkoztatni. Jöjjetek hozzám mindnyájan, akik fáradtak vagytok, és terhek alatt görnyedtek: én felülítelek titeket! Vegyétek magatokra igámat, és tanuljatok tőlem, mert én szelíd vagyok és alázatos szívű – és nyugalmat talál lelketek. Mert az én igám édes, s az én terhem könnyű.” (Mt 11, 25–30).

¹⁹ ld: Keller Péter: Hogyan alkalmazta Gárdonyi Géza a minőségfejlesztési módszereket http://gardonyigeza.hu/wp-content/uploads/2011/GG_PDCA.pdf

kezetében, ilyen módon a karakterek gondos megformálása a kulcs az emberek lelki tökéletesítéséhez. Hitt abban, hogy a szép élmények megrezegtetik a lelket, ez a rezgés maradó lelki élményt vált ki, és ezáltal jobba formálja az olvasót. Talán nem is kell rá külön utalni, de a Jézust követő Gárdonyi Géza számára igazi szép és maradó élmény csak az, ami valamilyen formában a végtelenhez (az Istenhez) köt és kötődik.

Úgy gondolta, nem az az író dolga, hogy a lelki élményt elmagyarázza, hanem hogy felfedeztesse az olvasóval. A *Titkosnaplóban* így fogalmaz: „Az író hatalma nem abban rejlik, amit mond, hanem amit az olvasó fantáziájával mondhat: ahogy az olvasó fantáziáját működteti.”

Gárdonyi a szeretet írója. Szinte minden műve a szeretetről szól, szinte minden története a szeretet valamilyen megnyilvánulása. Ha emlékezetünkbe idézzük a János levelet („*Szeretteim, szeressük egymást, mert a szeretet Istentől van, és mindenki, aki szeret, Istentől van, és mindenki, aki szeret, Istentől való és ismeri Istent. Aki nem szeret, nem ismeri az Istent, mert az Isten szeretet*” (1Jn 4,7–8)), akkor megerősödhet bennünk az a feltételezés, hogy az író pedagógiája nem függetleníthető apostolkodásától.

Dédapám számára az apostolkodás egyik formája konkrét bibliai helyek érthető történetekben való újramesélése. A *Falábú ember* című művében le is írja, miért tartja fontosnak a prédikálásnak ezt az érdekes és újszerű módját: „*Faluhelyen mindenki elmegy vasárnap a misére... De ez a templomba-járás nem mindenkinél lelki. A parasztok közt sok a hitetlen. És ez nem is csoda. A latin igéket nem értik, a prédikációk meg többnyire nem nekik való teológiai értekezések. A papok mindig a tekintélyekre hivatkoznak, amiket csak tanult ember ért meg; tanításuk az étellel nincs kapcsolatban, s nekik maguknak a szeretetlen élet folytán elridegedik a szívkö. A hit csak olykor a felszínen érinti a szívet, mint a fecske szárnya a vizet.*”

Több ilyen bibliamagyarázatot is írt. A *Jancsi dádé* című elbeszélése az utolsó ítélet átrása (Mt 25,31–46), amibe beleszötte a hamis prófétákról szóló tanítást is (Mt 7,15–23). A *Falábú ember* azt meséli el, hogy a hitnek milyen embert átalakító gyógyító ereje van. Az *Ora pro nobis* arról szól, hogy van közbenjáró ima. A *Csordások karácsonja* bemutatja, hogy Jézus velünk van, de nem ismerjük föl. Az *Aggyisten, Biri* című kisregénye szerelmi történetbe ágyazva magyarázza, értelmezi, ülteti át ember-ember kapcsolatba a Lukács evangélium *Jézus követése* című fejezet ismert mondatát: „*Aki követni akar, tagadja meg magát, vegye fel keresztjét mindennap és úgy kövessen. Mert aki életét meg akarja menteni, elveszíti. Aki meg elveszíti értem az életét, az megmenti* (Lk 9,23–24).

Az *Ida regénye* című késői regénye sem csupán egy furcsa szerelmi történet. Gondoljunk az előszóra:

„*Sötétben állunk néha, magunk se tudva, hogy kerültünk belé. Csak meresztjük a szemünket, csak tapogatózunk, bizonytalankodunk. És a szívünk hűledez.*

– *Merre?*

S véljük, hogy semerre.

Csak tapogatózunk. Lépjünk. Meg-megállunk vakul. Fejünk felett talán kőszikla csügg? Lábunk előtt talán farkasverem vagy szakadék tátong? Talán kígyóra lépünk? Szívünk remeg, mint a nyárfalevél.

– *Istenem!...*

De memünk kell, hogy kijussunk valamerre. Hát lépünk, bizonytalankodunk tovább és tovább. Az iránytalanságban. Vakon. Dermedzve. Tapogatózva. Szemünket olykor könny önti el. Szívünket olykor elszorítja az aggodalom. Alélodunk.

– *Hova jutok?!*

S nem érezzük a sötétségben, a bizonytalanságban, a veszedelmek között, a Halál el-ne-csúszs ösvényén, nem érezzük, hogy egy láthatatlan jóságos kéz van a kezünkön. Vezet.”

Történelmi regényei is bizonyos értelemben apostolkodó művek. Az *Egri csillagok* egyik utolsó jelenete Éva és a török asszony találkozása, amikor „kicserélik” a gyerekeket.

„*Mind a két anya kitárt karokkal röppent a maga gyermekéhez.*

Az egyik azt kiáltotta:

– *Szelim!*

A másik azt kiáltotta:

– *Jancsikám!*

S letérdeltek a gyermekükhöz. Ölelték, csókozták.

S amint a két asszony ott térdelt egymással szemben, egyszer csak összepillantottak, s kezet nyújtottak egymásnak.”

Ez a kézfogás szívet rezegtet és visszaigazolja a *Titkosnaplóban* megfogalmazott gondolatot: „*A szeretet mértéke: mennyit képes valaki valakiért szenvedni. Ezek a legerősebb fundamentumok minden regényben.*”

A HITELES TANÍTÓ

Gárdonyi nem elméleti pedagógus volt. Tanítói gyakorlatát például *Az én falum* novelláskötete hitelesíti.

Tanítói elhivatottságáról a *Boriska* című írásában ezt mondja: „...*Én szeretek az lenni, ami vagyok. Az én foglalkozásom kedves nekem. Én a faluban minden szíven és minden lelken uralkodom. Ez nekem öröm és gazdag is vagyok. Nem mintha vagyonom vagy nagy jóvedelmem volna, hanem azért, mert bele tudok illeszkedni abba, amim van. ...*”

A *Gólyák, méhek, kislibák* novella bemutatja, mennyire felelősnek érezte magát tanítványai és a tanítás iránt, mennyire fontos volt számára, hogy minden gyermek eljuthasson az iskolába, ne maradjon le a tananyagban, és azt is kiderül, hogy ezért hajlandó volt a szülőkkel vitába is keveredni.

A *Virágok és bogarak* elbeszélésben arról vall, hogy nyáron igenis hiányzott neki a tanítás, akkor is a rábízott gyerekekre gondolt, szünetidőben is kereste a módját, hogyan gyarapítsa a gyermek tudását.

A *Bogár Miska* című írás Jézust követő, a bibliai tanítást megelőző Gárdonyi Géza bemutatása.

A *Kék pille* elbeszélés megsejti, milyen bensőséges kapcsolat tudott kialakulni közte és tanítványa között, mert kapcsolatuk valódi szeretetre épült.

A *Bűntárgyalás* című novella csodálatos példája annak, hogyan tudott egymással összeveszett, egymásnak kárt okozó gyermekeket rádöbbeneti tettük súlyára, hogyan volt képes őket rávezetni hibájukra, majd a bűnbánatra és bűnbocsánatra, és hogyan tudott örülni annak, hogy a nebulók tényleg kiengesztelődtek egymással.

– Hát, Nagy Márton: te beszélsz először.

Nagy Márton hebegve elmondja, hogy új irkát vett, és hogy Jancsi meglökte a tintásüveget.

Azzal megáll.

– Tovább. Még nincs vége.

– Hén aztán... hén... aztán... pofon... h... vágтам...h.

– No most már beszéljen Kószó János.

Kószó János valamivel nyugodtabb. Csak az orra mozog, meg a szemöldöke. Már bizonyára sokszorosán átfogolhatta az esetet, s a maga bűnét sokkal kisebbnek tudja, mint a Marciét.

– Nem láttam, hogy ízé... mit csinál Marci – mondja ártatlankodva. – Csak ahogy megfordultam, meglöködt.

– Ha tudat volna, hogy tinta van a kezében, meglöketed volna-e?

– Dehogy.

– No, Nagy Márton! Bűnösnek vádolod-e még Jancsit?

– Nem...h.

– Jól tetted-e, hogy pofon vágтам?

Erre nem felelt azonnal. Egyet nyelt, aztán megint egyet nyelt. A szó nem jön.

– No?

Könnyező szemmel feleli:

– Nem... h.

– No? Tudod-e te azt, hogy nagy bünt cselekedté? Tudod te azt, hogy az ember arca a lélek virága! Aki az arcot megüti, a lelket üti meg! A lélek pedig Istenből való részünk; örökkévaló!

A fiú szeméből könnyek görgögnék. A szavakat aligha értette; de a hangnak is van értelme, mikor a hang a szívhez szól.

– Bánod-e, hogy ezt cselekedted?

– Bánom...h.

– Hát ha bánod, csókold meg ott, ahol megütöted.

Jancsi odafordítja az arca jobb felét. Marci bűnbánattal megcuppanja. Aztán megint állnak várakozó szemmel, de most már nyugodtabban.

– Haragszol-e még Jancsi Marcira?

– Nem haragszok – feleli a fiú csöndesen.

– De ennek most nincs tintája. Megfelezed-e vele a magad tintáját?

– Meg.

– Hát akkor elmehettek.

Az ablakon utánok néztem. Kint a havas kocsiúton csöndesen ballagtak egymás mellett. A dombon, a keresztnél Marci megállt. Belenyúlt könyékig a tarisznyába. Jancsi is megállt, s várakozón nézte a munkálatot.

Marci előmunkálta a tarisznya aljából a nagy birsalmát meg a buglyibicskát. Az almát kettévágta. Odayújította a felét Jancsinak.

A *Hópehely* című írásban megérezhetjük, milyen nehéz helyzeteket is el kellett viselnie, amikor a tanítványait szembesítenie kellett cselekedeteik következményével, és hogyan tudta ezeket a nehéz helyzeteket szeretettel feloldani. Az *Ablak* című elbeszélésben példát ad, hogyan kell keresni és megtalálni azt a személyre szabott hangot, amivel a „nehéz” gyereket kezelni, nevelni lehet.

A *Gyerekek* című novellában megtudhatjuk, hogyan oldotta az iskolakezdekör a tanulóiban a meglévő feszültséget, mennyire látta el komoly feladatokkal a tanítványait, mennyire ismerte, melyik gyerek milyen, hogyan kell vele bánni. A *Március* című novella a *Mindentudó* könyv elveit igazolja vissza, és bemutatja, hogyan igazította módszereit a gyerekek lelki állapotához.

A Földre néző szem, égre néző lélek – nem a nagy nyilvánosságnak szánt, hanem fiaihoz írt művének – előszava az apai gondoskodás szép példája:

„Kedves fiaim! Ezeket a jegyzeteket nektek írogattam. Mig kicsinyek voltatok, arra gondoltam, hogy vezető kezet nyújtok a jegyzetekben; most hogy már megnőttetek, arra gondolok, hogy erősíteni fognak a jegyzetek az ítéletben, okosságban.

Az én gyermekségem csak 11 éves korig volt vigyázat alatt, azontúl mindig meg kellett előbb égetnem az újomat, ha okulásra volt születésem. A felnőtt ember is sokszor áll tétován, tanácstalannal az élet egyes kérdései előtt, hát még az ifjú?

Ha a halál elragad közületek, ezekben a jegyzetekben megtaláljátok az én intő, örökdő, javatokra gondoló lelkemet.”

A HITELES ÍRÓ

Minden író maradandót szeretne alkotni. Dédapám is erre törekedett. A *Titkosnapló* több fejezete mutatja, mennyire próbálta magát szakmailag tökéletesíteni. Egy irodalmi mű maradandóságát három feltétel teljesülésében látta:

1. mindenkire szól,
2. mindenki egyformán érti,
3. mindenkit közelebb visz a végtelenséghez, az Istenhez.

Dédapám tehát úgy gondolta, hogy a maradandó irodalmi mű nem lehet öncélú alkotás. Konkrét feladata kell legyen. Csak az lehet maradandó, ami a transzcendensre irányul, ahhoz visz közelebb. A Jézus-követés viszont tökéletesedést kíván az embertől. A művek ezt a célt kell, hogy szolgálják. Nemesebbé kell tenniük az olvasót.

Nemcsak a műnek, az írónak is az olvasót kell szolgálnia. Nem az olvasó van érte, ő van az olvasóért, és felelősséggel tartozik iránta. Meg kell találnia azt a nyelvet, azt a formát, amivel el tudja érni embert nemesítő célját. Mert ezt a célt viszont meg kell valósítania. Az írónak tehát át kell éreznie az apostolok felelősségét, és fel kell vállalnia az apostoli munkát.

Az író nem egy kis csoportot kell, hogy szolgáljon. Az író minden emberért felelős. Jézus is azt mondja az apostoloknak: *„MenjeteK tehát, tegyéteK tanítványommá mind a népeket!”* (Mt 28,19)

Dédapám saját magáról rövidebben, tömörebben vall: *„Mindenki élete erre a kérdésre felel meg: mit akar? A legtöbb ember kapni akar. Az igazi író azonban alkotni akar, vagyis adni. Minden egyéb mellékes neki. Ezért vagyok én feljebb azoknál, akik pénzeket, címeket, rangokat, állásokat hajszolnak, s erről ismerem meg őket, hogy igazi írók-e.”*

Nem féltette írói tudását. Halála után a Pesti Hírlap is megemlékezik arról, hogy *„a magyar irodalom fejlődeme (...) jószágos, szerény, bátorító szóval fogadott minden tehetséget”,*²⁰ szerette a fiatalságot, nem egy író őriz tőle levelet, biztató baráti sorokat. Talán kevesen gondolnák, de Karinthy Frigyes is azok közé tartozott, akik örültek Gárdonyi biztató szavainak. Ő így emlékezett: *„Hát nem tegnap mutattak be neki, húszéves sihedert, a New York kávéházban... Tudom is, ki mutatott be: Bródy Sándor. Gyere csak ide, fiúkám, tudod-e, ki ez az úriember? Nem tudod? És hebegem a nevem, és egy vékonyka, alacsony, vörnyeges bajszú, kék szemű iparosféle bácsi kicsit felemelkedik. Egy percre megengedik, hogy leüljek, pohár vizet iszom. Gárdonyi udvariasan bátorít, hogy jól tudja, ki vagyok, s ha Egerben járok, látogassam meg. Elfogultan hebegek köszönetet, hálás közönsége vagyok Göre Gábornak, de már akkor inkább a Láthatatlan ember, Az a hatalmas harmadik s más, merész regények szerzőjét bámulom Gárdonyiban. De minderről nem beszélek.”*²¹

Azok az emberek, akik őt közelről ismerték, visszaigazolják hitelességét.

Bródy Sándor így vall róla: *„Géza, te igazi költőnek és valóban kereszténynek születted, úgy is éltél szívedben és a válladon hordozván a szent jelet. Nemes, bátor és te voltál.”*

Tordai Ányos így fogalmaz: *„Örömmel kell azt hirdetniünk, hogy alig van Isten-hívőbb, Krisztus-szeretőbb, Mária-tisztelőbb, másvilágban-bizakodóbb, tisztább tollú és erkölcsösebb írónk Gárdonyinál.”*

Herczeg Ferenc ezt írja: *„Életének a költészet adott súlyt, tartalmat és méltóságot. Saját tehetségét olyan áhítatos hittel hordozta magával, mint pap a szent kelyhet. Úgy érezte, hogy az valami drága és ritka kincs, amely nem is az ő tulajdona, hanem azé az Istené, akit szolgálnia büszkeség és boldogság volt.”*

Kosztolányi gyászbeszédében így búcsúzott tőle: *„Vannak viharos lángelmék, melyek a gyémánt ragyogásával tündökölnék, élesen és keményen, s vannak profétáló, útmutató, előrehajtó lángelmék is. Gárdonyi Géza más volt, és sokkal több volt minékünk. Ő a bájos lángelme volt. Úgy égett, mint egy családi lámpa. A magyarság, ez a nagy és boldogtalan és szétszóródott család az ő fényében ült együtt...”*

²⁰ Pesti Hírlap, 1922. október 31.

²¹ Forrás: Karinthy Frigyes: Szobor

AZ ÖMAGÁT FEJLESZTŐ EMBER

Dédapámra nem mondható, hogy vizet prédikált és bort ivott. Számára a nevelés nemcsak más emberek tudásának gyarapítását, érzelmvilágának gazdagítását, viselkedésének csiszolását jelentette, hanem ugyanilyen súllyal foglalkozott saját maga fejlesztésével, nevelésével is. Benne élt a tökéletesség utáni vágy. Fiainak ezt írja: „Az ember célja a tökéletesség. Eszköze rá a lelki tisztaság. A tiszta lelkű tökéletes ember megismeri, hogy az élet alapja a szeretet.”²² Ez a szemlélet nála nem egy befelé forduló aktus. Ő a világot is úgy szemlélte, mint saját magát: „Világunk életének egyik főcsodája a lelki tökéletesség felé való szakadatlan, soha vissza nem csuszamodó haladás.”²³ Ebben a haladásban próbálta segíteni olvasóit, mert meg volt róla győződve, hogy a tökéletesedés a boldogság forrása. Szintén a fiainak írja²⁴:

„Boldogok akarunk lenni. Ez minden törekvésünk. De mi a boldogság?”

A testi-embernek testi jóérzések: rakott tál, tölt kancsó, heverés, állat-gyilkolás, kártya, no meg a pénz, amely ezeknek a meg nem szűnését biztosítja.

A lelki-ember tudja már, hogy ezek illékony javak; van ezeknél külön, tartósabb. Ő már a salaktalan jóra tör, olyan javakra, amely után nem marad keserű szájíz, amelyeket nem követ levertség, bánat, üresség érzete.

A lelki ember keres, kutat, fölszereli magát tudásokkal, s elgondolkodik:– Ki vagyok?

– Mi vagyok?

– Hol vagyok?

– Mért élek?

– Meddig élek?

– Hol van az igazi jó?

– Mi az?

Értelmi utakon keresi a boldogságot.”

„Az író nemcsak akkor dolgozik, mikor ír, hanem amikor tanul is”, mondja a *Titkosnapló*ban. Már Pesten hatalmas könyvtára volt. „Míntha a Magyar Nemzeti Múzeumot költöztették volna valahová vidékre: a szállító-kocsik nyikorogtak a rengeteg könyvtől. Szekrény szekrény mellé szorítva, bennük gyufaskatulányi apró kötetektől a hatalmas kutyabőr huzatú barnult papirosú ócskaságokig a rengeteg betű. Csupa komoly és értékes olvasmány” – írja le az Egerbe költözést az életrajz. Ez a könyvtár tízezer kötetre bővült²⁵. A tematikai megoszlás egy széles látókörű emberre vall. Könyvtárán keresztül naprakész kapcsolatban állt a világgal. Azt lehetne talán mondani, mindent tudott, amit érdemes volt tudni. A könyvek nem szabadíszek voltak. Nagy Sándor tanár úr kimutatta, a bennük szereplő jegyzetek hogyan kerültek át a művekbe.

Nem csak az irodalom és az irodalomtudomány területén képezte magát. Könyvtárának csak mintegy harmada volt szépirodalom. Szívesen olvasta a történelem, a filozófia, az irodalomtudomány, irodalomelmélet, a nyelvtudomány, a vallástörténet, a teológia, a természettudományok, a földrajz és az útleírások területén megjelent műveket is.

A tudományok mellett a művészetekben is tökéletességre törekedett. Egerben Zsasskovszky Ferenc és Endre tanítják zenére. Orgonatanára: Endre, aki karnagy, „orgonász”, a római Pápai Zeneakadémia Mesterszerzői és Tanáregyletének tagja, akit Liszt Ferenc meghívott a Londoni Világkiállításra orgonálni. Hegedűtanára: Ferenc. Ő karnagy, a Prágai Egyházi Zeneegylet, a Zsófia Zeneakadémia, a salzburgi Mozarteum, a római Pápai Zeneakadémia Mesterszerzői és Tanáregyletének tagja. Barsi Ernő tanár úr szerint hegedűtudását odáig fejlesztette, hogy Paganini-műveket játszott.

GÁRDONYI ÉS A MAGYAR NYELV

Gárdonyi Géza féltette anyanyelvünket: „Minden nemzetnek főkincse a nyelve. Bármit elveszthet, visszaszeresheti, de ha a nyelvét elveszti, Isten se adja vissza többé. Aki a jó magyar szót elhagyja az idegenért, akinek a korcs magyar szó nem fáj, hazaáruló!”²⁶

A már említett *Tanítóbarát* című lapban indított egy rovatot *Szórosta* címmel. Ebben a rovatban a *Magyar Nyelvőr* hatására a tanítói szakirodalom magyartalanságait elemezte, kritizálta.

Az 1900-as évek elején részt vett a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott magyar helyesírás szabályainak megteremtésében.²⁷ Az életrajz nem tesz említést részletekről.

Ismert viszont Móra László feljegyzése Gárdonyiról. „Tanulmányozta a magyar nyelvtant: „megállapította, hogy a „j” és „ly” közül valamelyik felesleges, a c betű „z”je mire való (akkoriban ugyanis így írtuk a

²² Forrás: *Földre néző szem, égre néző lélek*

²³ Forrás: *Földre néző szem, égre néző lélek*

²⁴ Forrás: *Földre néző szem, égre néző lélek*

²⁵ Szépirodalom 32%, történelem 10%, filozófia 7%, irodalomtudomány, irodalomelmélet 6%, nyelvtudomány 6%, vallástörténet, teológia 5%, természettudomány 4%, földrajz, útleírás 4% (Forrás: Varga Zita: *Gárdonyi Géza könyvtára*)

²⁶ Forrás: Gárdonyi Géza: *Magyarul így*

²⁷ Forrás: Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi*

cét „cz”). A mássalhangzókkal is békétlenkedett, mondván, *temérdek papiroost megtakaríthatnának évente a napilapok vezérei éppúgy, mint a könyvkiadók, ha a hosszú mássalhangzókat csak szimplán szednék, s vonást tennének fölébe, akár a hosszú í-nél, meg ű-nél.*²⁸

A szabályok megjelenése után az Akadémia tervezte a magyar nyelv teljes szótárának kiadását is. „Gárdonyi azt javasolta, hogy az Akadémia a nagyszótárát néhány évi munka után jelentesse meg. Éspedig havonta olyanféle füzetekben, mint a Magyar Nyelv vagy a Természettudományi Közlöny. A füzet tartalma induljon el az A betűtől, s írják bele a pár esztendő alatt begyűlt szavakat és jelentéseket. Az olvasóközönség pedig jegyezze a füzetbe a hiányzó szót és értelmezést. Mihelyt az abc végére érnek, gyűjtsék be a régen kibocsátott füzeteket, és az olvasótábor bejegyzéseit feldolgozva újítsák meg a teljes kiadást, előlről. A közönség és a tudományos kutatók kezén így pár éven belül már foroghatna a nagyszótár, amely időnkint újítva folyton tökéletesedne.

Ez volt a javaslata.

*Nem fogadták el.*²⁹

Érdekes, hogy ma a minőségmenedzsment és folyamatfejlesztés területén is hasonló módszereket alkalmaznak! Dédapám bevonta volna az olvasóközönséget a gyűjtőmunkába, lett volna lehetőség javításra, szerkesztésre. Mindenki magáénak érezte volna a szótárát.

Az életrajz említést tesz Gárdonyi magyar nyelvi jegyzeteiről, megjegyezve, hogy „*össze lehetne belőlük állítani egy új magyar nyelvtant (Nemzetes magyar nyelvtan), mert a Gárdonyi-jegyzetek alapján a mai iskola magyar nyelvtanok nemzetközi alapon készültek, főként a német nyelvnek megfelelőleg. A magyar nyelv szelleme teljesen más nyelvtant diktál, mint a most forgalomban lévők. Azonkívül arról is kikerekedne Gárdonyi céduláiból egy könyv, hogyan beszéljünk Gárdonyi-Géza-magyarul, tehát egy magyarító szótár. És még egy idegen szavakat magyarba átöltöztető idegen szavak szótára is kitelik a hagyatékából.*”³⁰

A nagyapám által szerkesztett Dante kiadású Gárdonyi-sorozatban meg is jelent egy gyönyörű kiadvány, „*Magyarul így*” a címe. A Magyar Nyelv Múzeumában található is egy példány. Ez a kötet részben egy idegen szavak szótára, részben egy az idegen nyelvi hatások ellen fellépő nyelvhelyességi útmutató. A bevezetőjében megszívlelendő, nyelvünket féltő gondolatokat is találunk:

„Idegen szavak a nyelvünkben: bolondnak mondanánk azt a pávát, amelyik tűzök tollat tűzdelne a maga tollai közé.”

„A nyelv is változik idők haladtában, mint ahogy a nemzet is változik. De a nemzet lelke nem változik, hát a nyelvnek a lelke se változhatik. A nemzet lelke meg a nyelv lelke egy. Aki hibásan beszél a nyelvet, a lélek ellen vét.”

A *Titkosnapló* két főfejezete is taglal nyelvi kérdéseket: a *Mesterkönyv* és a *Más szóval szót*. A *Mesterkönyv* írói segédkönyv nyelvészeti fejezetekkel (például: *Műfajok, Határozó, jelző, Stílus, nyelv*), a *Más szóval a szót* egy érdekes szinonimaszótár.

A TANÍTÓI ÉRDEKVÉDŐ

Tanítóként sok megaláztatásban részesült. Saját maga is megtapasztalta, hogy a tanítók „apostoli küldetése” gyönyörű szolgálat, de sok szenvedéssel jár együtt. Gárdonyi Dabronyban gondolt arra: „*Istenem, de jó volna, ha mindig azt dolgozhatná az ember, amit akar (...)* Hiszem, nem lenne henyé ember belőlem, és talán jobban használhatnék a társadalomnak, mint így ebben a kényszerű hivatalban.”³¹ Dabrony után elszakad a tényleges tanítástól, Győrben a *Hazánk* című lap munkatársa lesz, majd vállalkozásokba kezd. Beindítja a *Tanítóbarát* című lapot (1886–1888), és kiadja a *Néptanítók Naptárát*. Nem volt egyszerű saját lábára állni. A *Tanítóbarát* 1886. január 1-jén megjelent bemutatkozó számát egy cikk kivételével Gárdonyi írja³². Egri magyartanára, Répássy János is eleinte ellenezte a *Tanítóbarát* megindítását: „*Kedves Tanítványom! A lapindítás gondolatáról mondj le, ártasz vele magadnak. Az országnak. Mindenki rebellisnek fog tartani, s egy életem át sajog majd, amit cselekedtél.*” De a lap mégis elindult, sőt maga Répássy tanár úr is küldött cikket a *Naptárba* (Az

²⁸ Forrás: Móra László: *Gárdonyi: a tanítók tanítója*

²⁹ Forrás: Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi*

³⁰ Forrás: Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi*

³¹ Forrás: Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi*

³² Jellemző rá, hogy az újság része a *Mulattató* rovat is, melybe tanítókra vonatkozó adomákat ír (Forrás: Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi*)

álhumanizmus egy vesszőparipája a nevelésben), és a Tanítóbarát első és második számába is (A néptanító és a halál).

A Tanítóbarát javítani akart a néptanítók anyagi helyzetén. Az év utolján című írásában így ír Gárdonyi: „Az ország hírlapjai és a tanügyi lapok csekély kivétellel hidegen és részvétlenül nézték, hogy a hazai népnevelés előmozdító, a szegény elhagyott néptanítók nyomorban működnek, és állapotuk mindig rosszabb és rosszabb lesz, a felekezeti érdekek miatt pedig nem egyesülhetnek, nem fejthetnek ki erőt helyzetük javítására, s ennek szomorú érzetében minden reményüket elvesztették.” Ugyanebben a cikkben a következőket is mondja: „Nem akarunk a társadalom nyomorultjai lenni, mert mi neveljük a népet, a nemzetet; mi vagyunk a művelődés emelői, a mi fáklyánk hinti a szellemi világosság első sugarait, mi neveljük az embert emberré és hazafivá! Meg kell adnotok, ami megillet bennünket!” „Újabban sokat emlegetik, hogy a tanítók fizetését emelik. De hát a fizetésemelés olyan szó, amelynek a farkához oda van kötve a majd is!”³³ A jobb jövő küszöbén című írásával azt szeretné elérni, hogy a felekezeti tanítók készpénzben kapják a terménybeli járandóságukat, és pedig tízéves átlag alapján. Egyik írásának címe: „Alapítsunk az elaggott néptanítók számára országos nyugalmházat”.

A Helyzetünk a társadalomban című cikkében rámutat arra, hogy amennyiben a tanító anyagilag nem független, akkor ki lesz szolgáltatva azoknak, akiknek a kenyere él. Sérelmezi, hogy nincsen állami forrás a tanítók továbbképzésére, nincs a tanítóknak utazási kedvezménye sem belföldön, sem külföldön. (Utóbbi felvetését különösen érdekesnek tartom!)

Móra László írja³⁴: Gárdonyi „valósággal ügyvédje lett a magyar tanítónak”. Küzd a jogtalanságok és megaláztatások ellen. A Tanítási mutatók című cikkében (1885. július 11.) a tanítói tekintélyt csorbító próbaelőadások ellen emel kifogást. Az előadások megtartását később el is törlik.³⁵ 1887-ben országos tanítógyűlést akar összehívni Budapestre, az előző évben ugyanis Trefort miniszter betiltotta azt.

A Néptanító és úriosztály című cikkéből kiderül, hogy az érdekvédelem Gárdonyi számára nem csak harcot jelent valami ellen vagy valamiért. Megsejti, hogy a problémák oka sokszor az, hogy a tanítók más társadalmi közegekből jönnek, nem tudnak úgy viselkedni, mint a falu úgynevezett eliteje. Ezért alapvető udvariassági és viselkedési tanácsokkal látja el a tanítókat: hogyan öltözködjenek, hogyan alakítsák társaságukat. „Mindenkinek tanulja meg, hogy az ember sokszor megbánja, ha beszél, de azt ritkán, ha hallgat. A hallgatás a bölcsesség ábécéjének első betűje. Aki hallgat, figyel. Aki figyel, okul. Aki okul, annak lába alatt biztos a talaj.” Talán nem meglepő, hogy az alázatosság helytelen értelmezése ellen ebben a cikkben is tiltakozik. Tanácsolja a tanítóknak: legyenek önértékesek, mert aki ma rossz értelemben alázatos, azt lenézik, és szolgává teszik.

Ugyancsak nem a harcias érdekvédelem példája A legnagyobb tövis című írása. Ebben megállapítja, milyen fájdalmas dolog a hálátlanság, de nem ellenállásra buzdít. Cikkét így Jézus-követésre buzdítással zárja: „Üresen jön a gyermek, és szellemi kincsekkel megrakodva távozik! Mikor bevezetik az iskola küszöbén, akkor egy állat még, emberi arccal, s mikor utolszor nyomja le a kilincset, hogy elhagyja az iskolát, akkor egy lelkes ifjú-ember, akire reménnyel vár a község és haza. Ez adjon nekünk erőt a munkálkodásra, és ha fáj is a legnagyobb tövis, a hálátlanság érzete, gondoljunk a legnagyobb tanítóra, az isteni Mesterre, akinek egész koszorú jutott a töviskekből.”

ÖSSZEFOGLALÁS

Nagyapám egy jegyzetében ez áll: „Gárdonyi Géza öregedő korából több a pedagógiai irka-firka, mint élete deléről, ami azt bizonyítja, hogyha a tanítói hivatást el is nyomta az újságírói élethajszka, az egri íróasztal nyugalma újra kibontotta ifjúsága álmát, a falusi katedrát.”

Ebben a cikkben én úgy fogalmaztam, hogy a tanító, az újságíró, az író, a családapa ugyanaz az apostolkodó ember, akiről Nagyapám így fogalmaz: „az Istentől neki adott szerszámmal holtáig munkálkodott a nemzet művelődéséért”, és aki magáról azt mondta: „Én a népért születtem. A nép oktatója vagyok az íróasztalom mellett is.”

³³ Tanítóbarát 1886. 1. sz.

³⁴ Móra László: Gárdonyi: a tanítók tanítója

³⁵ Forrás: Gárdonyi József: Az élő Gárdonyi

Dédapám jól látta, „*hogy a nemzetnek az ereje a nemzetnek műveltsége.*” „*Minden nemzetek főkincese a nyelv. Bármit elveszthet, visszaszerezheti, de ha a nyelvét elveszti, Isten se adja vissza többé. Aki a jó magyar szót elhagyja az idegenért, akinek a korcs magyar szó nem fáj, hazaáruló!*”³⁶

Tudta: „*A nyelv is változik idők haladtában, mint ahogy a nemzet is változik. De a nemzet lelke nem változik, hát a nyelvnek a lelke se változhatik. A nemzet lelke, meg a nyelv lelke egy.*”

Előre figyelmeztetett: „*Aki hibásan beszél a nyelvet, a lélek ellen vét.*”

Előre óvott a tudatos értékvesztéstől: „*Idegen szavak a nyelvünkben: bolondnak mondanánk azt a pávát, amelyik tűzök tollat tűzdelne a maga tollai közé.*”

Most, amikor tavaly megemlékeztünk halálának kilencvenedik évfordulójáról és idén születésének százötvenedik évfordulóját ünnepeljük, érdemes megfontolni Kosztolányi javaslatát: „*Az a hitem, hogy állandóan – legalább ötvenként – revideálnunk kellene az irodalmi ítéleteket.*”³⁷

Magam igyekeztem ebben az írásban követni Dédapám javaslatát: „*Mikor híres ember arcképét nézzük, azt akarjuk látni, ami láthatatlan: a lelkét.*”³⁸

* * *

Málnási Ferenc

„Az ember arca a lélek virága” (Emlékezés a 150 éve született Gárdonyi Gézára)

Gárdonyi Géza (Ziegler Géza) (1863–1922) költő, regényíró, pedagógus. Életműve átmenet a 19. századi romantikus, anekdotikus történetmesélés és a 20. században születő *Nyugat*-nemzedék szecessziós, szimbolista stíluseszmeje között. Népiskolai tanítóként eltöltött éveinek fénylő emlékéadata az 1890-es években született *Az én falum* (1898) című novellagyűjteménye. E ragyogó tükröcskének egyik darabja a *Büntárgyalás* (Egy részletlet I. a 9. oldalon!). Történelmi regényei *Egri csillagok* (1901), *A láthatatlan ember* (1902), *Isten rabjai* (1908), lélektani regénye az *Ida regénye* (1920). Ady Endre „a magyar Dickens”-nek nevezte, mások „a magyar Tolsztoj”-nak. Az egri várban és Agárdpusztán Emlékház várja az olvasóit.

A *Büntárgyalás* szövege eredetiben kézzel írott, a könyvben nyomtatott, prózai, elbeszélő, epikus alkotás. Egyetlen jellemző helyzetet, situációt emel ki egy régi, falusi iskola tanulóinak életéből, ezt részletezi, ezért novella.

A szövegmondatok bekezdésekbe tagolódnak. Összefüggő egész, egy tanítási napon két diák, Marci és Jancsi összekülönböznek, de a tanító bácsi kibékíti őket.

Vázlat az író szavaival:

Bevezetés: Marci új irkát vett

Már közel járt az idő a két órához, amikor Marci az iskolába ért.

Marcinak a második padban van a helye, Koszó Jancsi mellett.

Bonyodalom – A bonyodalom kifejtése:

Marci a foga közé veszi a tintás üveg dugóját, és egyet csavar az üvegen.

Jancsi megfordult. Hirtelen fordult, ahogy szokott.

Jancsi megasztította Marcit. A tinta kilottyant.

A következő pillanatban lobbot vetett Marci szeme, s úgy képen teremtette

Jancsit, hogy az szegény majd kiesett a padból.

Én éppen akkor léptem be az iskolába.

– Ez a két fiú a tanítás után itt marad.

Komoly és szótlan maradt mind a kettő egész délután.

A kapuban útnak eresztettem a gyerekeket.

Tetőpont: A két gyerek intésemre elém áll.

– Csókold meg ott, ahol megütöted!

Megoldás/Befejezés. Marci elmunkálta a tarisznya aljából a nagy bugylibicskát.

Az almát kettévágta. Odanyújtotta felét Jancsinak.

³⁶ Forrás: Gárdonyi Géza: *Magyarul így*

³⁷ Forrás: Kosztolányi Dezső: *Gárdonyi Géza versei*

³⁸ *Földre néző szem, égre néző lélek*

A szövegösszetartó erő a különböző szavakból összeállt mondatokat kapcsolja össze, ezek alá- és mellérendelő viszonyba rendeződve alkotják szövevé a külön-külön futó szálakat. Birtokos személyjeles(-ragos) szavak: a keze, az orra, a helye, szomszédjaival, a lelkének, a szeme, a foga, dugóját.... segítenek a szövegértésben. Az író névelő nélküli szavakkal mutatja be Marcit, hogy új irkát vett, Koszó Jancsit majd határozott névelővel – *a keze, az orra, az idő, az iskolába, a nagy vászontarisznya, a tanítás előtt, a vászontarisznya-ba...*, így vezet be minket is a szöveg világába, a szereplők közé. A vászontarisznából azonban *egy táblát, egy nagy fanyelvű bicskát, egy könyvet és egy tekercs madzagot...*, *egy tollszárat* kotor elő... – tudjuk meg az író határozatlan névelős mondataiból. Személyragos igékkel meséli el a történetet: *vett, hozta, kicsípte, járt, ért, töltötte....., fölkeltek, kiáltottak....., értettem, előmunkálta, kettévágta, odanyújtotta.*

Jelentéstani elemként először az ellentétes szavakat említsük: Mindenki beszélhet... – csak kiáltania nem szabad. Jancsi... eleven, kis barna gyerek... – Marci komoly és nyugodt vérű. ...hármán is elkapják előle az új irkát... – Marci mind a háromszor visszarántja az irkát. ...soha sincs se kevesebb, se több hatnál. A birsalmához már nem mer senki se nyúlni. ...dicsértették kiáltottak... – De az arcokon a káröröm ragyogása, izgalom és kérdés látszott. Marci sápadt, Jancsi piros. Bűnösnek vádolod-e még Jancsit? – Nem h. Jól tetted-e, hogy pofon vágta? – Erre nem felelt azonnal. ... A szó nem jön. Aki az arcot megüti, a lelket üti meg. Felsorolással szerzünk tudomást arról, hogy mit hozott Marci a tarisznájában az iskolába: táblát, bicskát, könyvet, birsalmát, madzagot, tollszárat. Felsorolással tudjuk meg azt is, hova lottyant a tinta: az irkán fekete Balaton; az almán fekete gyöngy; a tarisznán fekete Tisza, Duna, Dráva, Száva. Szó- és mondathíj jellemzi a szövegben Marci vallomását, de Jancsi szavaiban is szerepel az *izé* töltelékszó, s utána a leírt szövegben a három pont.

A szöveg címe témamegnevező, utal a szövegben szereplők szembeállítására, a konfliktusra, ennek tárgyalására és a megoldásra, utal a bírósági tárgyalásra is, hiszen bűnről van szó...

Hányszor is szerepel a *bűn* szó a szövegben? Az olvasó elfogadhatja a tanító ítéletét, elgondolkozhat azon, hogy bár itt tárgyalás folyik, ítélet nincs, kibékülés igen... A diákok pedig elgondolkozhatnak, hogy szeretnének-e ebbe az iskolába járni, esetleg nekik is ilyen jószágos tanító bácsijuk, tanáruk van, volt... Véleményt mondhatunk a pofozkodásról is. Majd gondoljuk csak el, hogy az iskolai lökdösődések, pofonok a felnőttek világában is jelen vannak, de ott már fegyverek, iszonyú erejű és hatósugarú, halálos sugárással is gyilkoló atombomba, rakéták, gépfegyverek, tankok – nem hogy békességet, hanem ellenkezőleg újabb és újabb konfliktusokat teremtenek....

Az elbeszélő szövegébe a szereplők párbeszéde szövődik. Szövegköziség segíti a megértést: történelmi hős, Zrínyi Miklós képe szerepel a vásárolt irkán, földrajzi ismereteket idéznek a Balaton, Tisza, Duna, Dráva, Száva folyónevek, és az egész szövegen végigvonuló bűn: elkövetése, következménye, tárgyalása, kibékítés, a dombon, a keresztnél, a birsalma kettévágása és megosztása, a megbékélés a bibliai parancsolatokra utal...

Gárdonyi szövege valóságos elemekből elképzelt világképet mutat, tudjuk, hogy az író sokáig volt falusi néptanító, ismerte a korabeli oktatás-nevelést. Ma már csak ilyen leírásokból ismerjük eleink iskoláját, összehasonlíthatjuk Marcit, Jancsi és társai tanzsereit, iskolai felszerelését a miénkével, a mai iskola tanzsereivel....

A szöveg magyar nyelvű, mai, szépirodalmi alkotás.

Stílusa is szépirodalmi. A *Hén aztán... hén aztán ... pofon h ... vágta... Nem h. ... Bánom h.* szöveg-részben a hangok és a jelentés nélküli szavak hűen idézik Marci hebegését, elképzéljük, hogy miközben „szeméből könnyek görögnek”, el kell mondania, mit tett, számot kell adjon tanítójának a bűnről... Jóhangzású szavak vezetik az olvasót az iskolába, az olvasó is beül egy padba, esetleg megnézi az új irkát is, s a birsalmához ő sem mer nyúlni... Ám hirtelen rosszhangzású szavak sorakoznak, feszültség lép el az olvasmányt, hallgatjuk a tanító bácsi figyelmeztető szavait, s amikor Marci bűnbánattal megcuppantja Jancsi arcát, az olvasó is nyugodtabban várakozik, s a dombon, a keresztnél újra jóhangzású szavakat olvashatunk a két gyerek megbékéléséről... A jelentéssűrítő összetett szavak is segítenek a szövegértésben: *irkavétellel, vászontarisznya, hétesztendő, báránybőr, tintásüveg, egyszeregyet, birsalmához....., sorrendben, akasztófa, kocsiúton, kettévágta.*

Érdemes felfigyelni Gárdonyi néhány igéjére: (A vászontarisznya) ide-oda *lóbálódott*, (Marci az iskolába) *belődül*, (Jancsi) *licseg-locsgo*, (a rátekintőnek) a *szeme közé kaffant*, (Marci a báránybőrsatyakot) *begyűri*, (a dugó éppen akkor) *cuppant ki*, (a tinta) *kilottyant*, (a gyerekek a tanító szobájába) *bekocognak*, (A fiú szeméből könnyek) *görögnek*, (Marci Jancsi arcát) *megcuppantja*, (Marci) *előmunkálta* (a birsalmát)... (Tanítványaimnak mindig feladtam egy kérdést: találják meg Gárdonyi szövegében azt a szót, melyet az író alkotott: *igé-*

ből formált főnevet... Vagyis a Mit csinál? kérdésre válaszoló igéből egy Mi? kérdésre válaszoló főnevet alkotott...)

A szöveg hasonlatai, nyelvi fordulatai: Az irka sárga volt, mint a citrom; A keze piros volt, mint a mályva; A gyerekek beszélgetnek, mint az emberek; ...a szeme közé kaffant, mint a kutya szokott kaffantani a légyre; ...mindent tud, mint a püspök; Hirtelen fordult, ahogy szokott; ...úgy képen teremtette Jancsit, hogy az szegény majd kiesett a padból. Állnak előttem, mint a latrok szoktak az akasztófa alatt.

Egy szólásra is felfigyelhetünk: A következő pillanatban lobbott vetett Marci szeme....

Olyan szavakra, szókapcsolatokra is sort keríthetünk, amelyek nem szóképek, de képszerűek, az olvasó elolvasva maga elé tudja képzelni, mit is olvasott: Jancsi licseg-locsog a szomszédjaival.... Marci komoly és nyugodt vérű.... Marci visszahőköl és kikerekedett szemmel szintre dermedten mered... Az iskola csöndes a visszafojtott izgalomtól... Aki az arcot megüti, a lelket üti meg... A lélek Istentől való részünk: örökkévaló!... a hangnak is van értelme, mikor a hang a szívhez szól.

A szöveg mondatai közül a tanító és a gyerekek párbeszédében szereplő rövid mondatoknak stílusformáló szerepük van. De Gárdonyi mondatairól hallgassuk meg Hatvany Lajost: "...mondata meleg, lassan lélegző emberi kebelhez hasonlatos, melynek szó-bordái alatt a szív hevesen dobog."

Gárdonyi novellája verbális, több igei állítmányt tartalmazó szöveg, a szerző egyenes beszéde.

* * *

Kovács Gábor

A részlet esztétikuma (Gárdonyi Géza: *Az öreg tekintetes*)

„a regénynek egy nagy előnye van a sokkal tökélyesebb formájú és sokkal költőibb természetű dráma fölött, ti.: a *körülményesség, a részletek varázsa az állapotok, helyzetek, irányok és jellemelek festésében.*”

Kemény Zsigmond¹

Gárdonyi Géza egy helyen így foglalja össze a prózanyelvi jellemalkotás két központi eljárását: „rövid légy mindabban, ami nem vési a főfigurákat, és bő mindabban, ami karakterizáló, ha képekkel cselekszed”.² Ez a mondat a művészi próza két legfontosabb költői fogásaként emeli ki a sűrítést és a részletezést. A sűrítésben rejlő jelentéstömörítő működésmód jelentőségét így határozza meg Gárdonyi: „mindig az egyén az érdekes... Mentül szokatlanabb a jegy, ha mégis igazi jegy, antul nagyobb rezgést kelt az olvasóban. Csak egy jegyet, de azt aztán túlozd, hatványozd!”.³ A részletezés esztétikumát pedig ebben látja: „a hallgatás percében a milió beszél”.⁴ Gárdonyi a prózanyelv esetében tehát a jellemalkotást helyezi a középpontba.⁵ A jellemalkotásnak pedig két verbális eljárását emeli ki. Egyfelől a főszereplői subjektum egészét egyetlen tipikus vonásban (egy jellemformáló szóban) sűríti össze a költői szöveg. Másfelől minden egyes elbeszéléselemet ennek a domináns jegynek rendel alá: minden narratív eljárás a jellemképző karaktervonást bontja ki részleteiben. Ezt a kibontást a prózanyelv mindig „képekkel cselekszi meg”. Mindez azt jelenti, hogy az elbeszélés előrehaladása során olyan metaforákat hoz létre a szöveg, amelyek képesek kifejteni a domináns jegyet és az azt megjelölő szó jelentését. A cselekménynek és a cselekvés tárgyi terének a kidolgozása során arra törekszik a prózanyelvi diszkurzus, hogy még a főszereplőt körülvevő világ (milió) is arról beszéljen, hogy hogyan létesül a karakter.

Gárdonyi a sűrítés eljárásában a Mikszáth Kálmán-i novella ökonomikusságát tekinti példaeértékűnek. A részletezés eljárásában pedig Kemény Zsigmondot követi, aki szerint kizárólag a regényi prózanyelv tudja

¹ KEMÉNY Zsigmond: *Eszmék a regény és a dráma körül = Élet és irodalom*. Budapest Szépirodalmi Könyvkiadó 1971. (191–213.) 191.

² GÁRDONYI Géza: *Mesterkönyv = Titkosnapló*. (Szerk. Z. Szalai Sándor) Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1974. (51–147.) 102.

³ I. m. 111.

⁴ I. m. 124.

⁵ Vö. Sík Sándor lényegbevágó megfigyelésével: „legfőbb írói becsvágya éppen arra sarkallta, hogy minél több és változatosabb emberi alakot teremtsen. [...] Ennek a tudatos emberalkotó törekvésnek tulajdonítható, hogy Gárdonyi egyre szélesítette, gazdagította alakjainak körét, új meg új miliókat iparkodott hódítani művészete számára”. Sík Sándor: *Gárdonyi Géza = Gárdonyi, Ady, Prohászka – Lélek és forma a századforduló irodalmában*. Budapest, Pallas Rt. Kiadása 1928. (15–130.) 75.

megmutatni az emberi jellemet feltáró cselekvésmód lassú (nem fordulatszerű) átalakulását, mégpedig úgy, hogy a leírórészek segítségével a főszereplő köré épített tárgyi világon mint médiumon keresztül átszűrve képes kifejtetni a hős tetteinek átfomálódását. Végül is a prózanyelvben „a köznapi semmisség a cselekvésmód értelemteljes szimbólumává alakul át”.⁶ Ezt a folyamatot az egyik legalapvetőbb emberi léttapasztalatra vezet vissza Kemény Zsigmond: „egész lényünkbe lassanként idegen sajátóságok mennek át, hogy a jellem organikus részeivé váljanak”.⁷ Ebből a szempontból nézve, a prózaműben olvasható táj- és térleírások funkciója valójában nem a „valóságábrázolás” – éppen ellenkezőleg: minden leírás metaforaképző és így világteremtő, amennyiben minden egyes részletezett tárgyi elem a szereplő kiterjesztéseként vagy alakmásaként fogható fel. A tárgyi világ ezen antropomorfizálását nevezzük prózanyelvi metaforaképzésnek.

De mit is jelent valójában az, hogy a prózanyelv részletező eljárásai a szereplő alakmásaként vagy prózanyelvi metaforájaként dolgozzák ki a regényben megjelenített „valóságot”? Ezt próbáljuk meg kifejtetni az alábbiakban, mégpedig *Az öreg tekintetes* című Gárdonyi-regényben verbálisan felépített városi tárgyi világ prózanyelvi funkciójának értelmezésén keresztül.

1. A város mint alakmás

Amikor a prózanyelv által megjelenített világ és a regény hőseként fellépő szubjektum metaforikus összefüggéséről beszélünk, akkor nem elsősorban az ember és környezete didaktikus viszonyának jól ismert felvilágosodásbeli koncepciójára kell gondolnunk. A regény esetében nem fejlődés-lélektani problémáról vagy a nevelés és kiművelődés kérdéséről van szó; benne nem elsősorban az ember és társadalom vagy az ember és természet kölcsönhatása kerül előtérbe. A prózanyelv esetében *költői szemantikai* összefüggésszerről van szó; a szubjektum egy olyan nyelvi feltárásáról, amelyet semmilyen tudományos diskurzus sem képes kifejtetni. A szó művészetének egy olyan sajátos eljárása kerül előtérbe akkor, amikor a részletező leírás által megjelenített világ a szubjektum alakmásvá válik, amelyet csak a költői nyelv képes működésbe hozni. Ezt a sajátos prózanyelvi metaforikus szemantikát pedig a költői nyelv működésmódjára érzékeny poétika képes fogalmilag megragadni.

A művészi tér és a város szemiotikájának problémái

A jelközpontú poétika, az irodalmi szemiotika messzire mutató eredményeket ért el a művészi tér metaforikus működésmódjának leírása során. S ez nemcsak azért következett be, mert kiemelkedő pontossággal tudja jellemezni a nyelv és a költői nyelv működésmódjának hasonlóságait és különbségeit, hanem mert más művészi rendszereket, sőt, nem művészi kódokat is figyelembe vesz. Egy irodalmi alkotásban megjelenített világ jelentésbeli összetettsége ugyanis nem a prózai szövművészet eljárásainál kezdődik. Magát a megjelenített világot, például egy várost is már eleve egy bonyolult és jelentéssel telített kulturális kódrendszerként lehet felfogni:

A város bonyolult szemiotikai mechanizmus, a kultúra generátora. Ezt a funkciót csak azért képes betölteni, mert különböző felépítésű és heterogén, más nyelvekhez és más szintekhez tartozó kódok és szövegek olvasztótégelyeként működik. Bármelyik város éppen elvi szemiotikai poliglottizmusa miatt válhat a különböző – és más feltételek között lehetetlen – szemiotikai kollíziók színterévé. Különböző nemzeti, társadalmi, stílári kódok és szövegek metszéspontjában elhelyezkedve a város különféle hibridizációkat, átkódolásokat, szemiotikai fordításokat valósít meg, amelyek az új formációk nagy hatékonyságú generátorává változtatják a várost. Az ilyen szemiotikai kollíziók forrásának nemcsak a különféle szemiotikai képzetek szinkronikus elhelyezkedése bizonyul, hanem a diakrónia is: az építészeti alkotások, a városi szokások és szertartások, maga a városterv, az utcák elnevezése és az eltűnt korok ezer más relikuma kódprogramként viselkedik, s állandóan újragenerálja a történelmi múlt szövegeit. A város olyan mechanizmus, amely állandóan újraszűli tulajdon múltját, mely múlt lehetőséget kap arra, hogy a jelennel szinkronba kerüljön. Ebben az értelemben a város, akárcsak a kultúra, az időnek ellenálló mechanizmus.⁸

A város jelleméleti felfogásában egyszerre van jelen a város szemantikájának szinkrón és diakrón aspektusa. A város szimbolikus tere egyfelől úgy jut jelentéshez, hogy eltérő típusú jelölőivel (építészeti formáival, iparművészeti és tömeggyártási termékeivel stb.) egy olyan szemioszférát⁹ hoz létre, amely valamilyen úton-módon reprodukálja és újrakódolja a város adott társadalmi elrendeződését és rétegződését. De egyben ki is

⁶ KOVÁCS Árpád: *A cselekvés és a jelképzés alanya a regényben: a Don Quijote elméleti tanulása = Diskurzív poétika.* Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó (*Res poetica* sorozat 3.) 2004. (298–311.) 301.

⁷ KEMÉNY Zsigmond: *Eszmé a regény és a dráma körül.* 205.

⁸ Jurij LOTMAN: *Pétevár szimbolikája és a város szemiotikájának problémái = Kultúra, szöveg, narráció.* (Szerk. Kovács Árpád, V. Gilbert Edit) Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó 1994. (186–210.) 195–196.

⁹ A szemioszféra ('jeltér') Lotman fogalma. Vö. Jurij LOTMAN: *A szemioszféra = Kultúra és intellektus.* (Szerk., ford. Sztár Katalin) Budapest, Argumentum Kiadó (*Diskurzívák* sorozat 3.) 2002. 89–118.

zökkenti a mindenkori szociális jelenből, amennyiben a város teljes történeti mitológiáját is hordozza. Ez alkotja a város szimbolikus terének másik hatalmas jelentéskörét: azt az idődimenziót, amely az egymásra vagy egymás mellé épült épületek vizuális narrációjában, illetve a várostörténet verbális elbeszéléseiben (stb.) ölt testet.

A városnak ez az összetett szimbolikus jelentésvilága azonban minden egyes műalkotás esetében tovább bonyolódik, újraszerveződik. A művészi tér ugyanis nem vezethető vissza teljes mértékben egy létező táj vagy város helyi jellegzetességeire (a miliőre); nem lehet a tér mimetikus leképezésének tekinteni azt. A művészi alkotás sajátos művészi nyelvének megfelelően újraszervezi a teret: átszínezi, átfőmálja vagy verbálisan bontja ki. Ez az újraszervezés pedig egy új világ arculatát teremti meg: „a világ művészi modelljében a tér metaforikusan felvesz olyan kifejezéseket, melyek a világ modelláló struktúrájában egyáltalán nem a térviszonyokat jelölik”.¹⁰ A művészi tér – elsősorban az irodalomban – a világnak egy olyan modelljét alkotja, amely a benne mozgó „szereplő személyek jellemábrázolását” hajtja végre.¹¹ A művészi tér metaforikussága tehát elsősorban abban rejlik, hogy a megjelenített teret szubjektumként, világlátásként, világmodellként veszi tudomásul. A szemiotika ebben tudja megragadni azt az újítást, amelyet a művészi nyelv visz véghez sajátos téralkotó eljárásai során.

A város mint az ember kiterjesztése

Azonban felmerül a város szemantikájának egy olyan lehetséges megközelítése is, amely nem a jelemlet nyelvén szólal meg, s így a jelentés újabb aspektusait képes felmutatni. Marshall McLuhan híres 1964-es *Understanding Media* című könyvében az alábbi módon határozza meg a város antropológiai jelentőségét:

Amennyiben igaz, hogy a ruha nem más, mint [...] bőrünk kiterjesztése, fel kell ismernünk, hogy a hátépités is ugyanezt a cél szolgálja csakhogy kollektív eszközökkel: egy család vagy egy másfajta közösség keretei között. A ház mint menedék valójában testünk [...] kiterjesztése – egyfajta kollektív bőr vagy öltözék. A város pedig egy még nagyobb mértékű kiterjesztése az emberi szervezetnek, s egy még nagyobb közösség szükségleteit elégíti ki.¹²

A közvetítő közegek kutatója szerint tehát a város nem más, mint az emberi testrészek kiterjesztése. A tudományok és a technológia párhuzamos fejlődésével fokozatosan a nyugati ember egyik legalapvetőbb sajátosságává vált az analitikus gondolkodás, a részekre bontás, a funkciók specializálása, a szakosodás – egyszóval a szakemberi lét. Ennek leképeződését láthatjuk a ház- és városépítészetben. Nem csak a külön alvóterrel, külön főzési térrel, külön étkezési térrel, külön illemhelyiséggel, külön tisztálkodóhelyiséggel, külön raktárral, külön közösségi térrel és külön dolgozószobával ellátott modern otthon felépítésében ismerhető fel az emberi test és az emberi készségek egyes funkcióinak különválasztása. A modern nagyváros sem más, mint az emberi test felboncolása, illetve az egyes testrészek hatalmas mértékű kiterjesztése. A város ugyanis nem csak otthonok egysege. Elkülönített terei vannak a járásra használt láb kiterjesztéseként felfogható közlekedési eszközöknek – a magyar nyelv pontosan mutat rá erre, hiszen számunkra a villamos, a busz, a metró és a troli egyaránt „jár”. A városban elkülönített terei vannak a bőr kiterjesztéseként felfogható ruházat ellátásának is, s azon belül külön helyen juthatunk hozzá a cipőkhöz, kalapokhoz, kesztyűkhöz stb. A városi parkok valójában a tüdő kiterjesztései. A számos élelmiszerraktár és hűtőház, a kenyérbolt, a hentes, a zöldséges, a cukrászda, az étterem, a kocsmá, a kávéház, a teaház önálló építészeti egységeit alkotják a gyomor ellátásának – a szervezet energiaraktározásának kiterjesztéseiként funkcionálnak. Még a haj vagy az arcszőrzet vagy a köröm ápolását is külön épületek szolgálják. S ugyancsak számtalan olyan építészeti remekmű különíthető el egy városban, amelyben kizárólag a szellemet szolgálják ki: ilyenek a templomok, a színházak, mozik, múzeumok, iskolák, a könyvesboltok, a könyvtárak, a kiadók stb. Amikor tehát egy modern város térképére nézünk, olyan, mintha egy nagyítólencsén keresztül néznénk tükörbe: a nagyváros képe a modern nyugati ember részleteiben kidolgozott imágója. Mondhatnánk: funkcióiban elkülönített és térben felnagyított alakmása.

Az élettér antropomorfsajátosságai Gárdonyi felfogásában

Maga Gárdonyi is felismerte, hogy a szoba, a ház vagy egy még nagyobb élettér a szubjektum kiterjesztéseként ragadható meg, s ezt a jelenséget *ódnak* nevezte el. Így ír erről a *Mesterkönyvben*.

Az ódot tán lélek-párának lehetne nevezni. S vajon nincs-e ódja egy régi várfalnak, kutyaódnak, asztalnak?

¹⁰ Jurij LOTMAN: *A művészi tér problémája Gogol prózájában = Kultúra, szöveg, narráció*. I. m. (119–185.) 121.

¹¹ I. m. 126.

¹² Marshall McLuhan: *Housing: New look and New Outlook = Understanding Media. The Extensions of Man*. Cambridge–London, The MIT Press 1994². (123–130.) 123.

Ódja van tán némely helynek, helységnek is. Régi háznak, bútornak, fának. Rejtelmes „én”-je, amely él, gondolkodik, vagy mintha lélek volna ő maga is, csak hogy nem emberi testben, vagy legalábbis olyan élő karaktere még a hegynek, völgynek is, mint az embernek.

Rejtelmes egyénisége, lelke [van] mindennek, tehát helynek, háznak, hegynek, pataknak, bútornak csak úgy, mint az embernek. Ha ezt az egyéniséget éreztetni tudjuk az írásunkban az olvasóval, vagyis ha megtaláljuk azt az egy jegyet, amely ezt az ódot jellemzi...¹³

Már Nagy Sándor is felhívta a figyelmet monográfiájában arra, hogy Gárdonyi világképében milyen jelentősége van a tárgyak és a terek ilyen antropomorfizálásának.¹⁴ Az író már-már elméleti következetességgel is képviseli ezt a felfogást az olyan korai cikkeiben, amelyekben a falu „lélektanát” kutatja: *A falu dicsérete* (Magyar Hírlap, 1892. március 28.), *A falu télen* (Magyar Hírlap, 1892. december 6.), *Magyar fővárosok* (Magyar Hírlap, 1893. január 15.), *Tudományunk* (Magyar Hírlap, 1893. október 25.), *A falu lelke* (Magyar Hírlap, 1895. január 30.). S akár ide sorolhatnánk *Az én falum* teljes szövegvilágát is... Azonban az a személet, amely a szubjektumot fedezi fel a tárgyakban, a regényi széppróza metaforaképző eljárásaiban tárul fel teljes lényegiségében. Például akkor, amikor Gárdonyi egy új metaforát alkot az *Az a hatalmas harmadik* című 1903-as „kisregényében”:

Különben is régen nem jártam Budapesten, és én is csak szeretem a fővárosunkat, – messziről.

Micsoda élet barátom! Egy külön emberfaj keletkezik maholnap: a *kövi emberek*. Akiknek az élete helye a kő. Mint némely bogaraknak, amelyek a mezei és erdei kövek alatt tanyáznak! De azok a bogarak legalább éjjelenként kijárnak onnan és élnek a zöldben. Az igaz, hogy a budapestiek is kijárnak éjjelenként a Városligetbe...¹⁵

Gárdonyi a „kövi ember” kifejezés megalkotásával egy olyan metaforát ad főszereplőjének szájába, amelyet azért lehet egyben szerzői szónak is tekinteni, merthogy szöveggépző jelentőségre tesz szert. S nemcsak ebben a regényben, hanem az egész életműre kivetítve is. A „kövi ember” metaforikus kifejezés abból a térből olvasza ki a városi ember jellemző vonásait, amelyet lakóhelyüül önmagának teremt – pontosabban szólva, abból az anyagból (a kőből), amelyből az életerét kialakítja. Ezzel az élettérrel kerül szembe a „zöldben élés” természeti perspektívája. Gárdonyi városi regényeinek szövegvilága egy olyan új szubjektumfiguraként kezd el értelmezni magát a várost, amely szimbolikus jelentését részben a *kő* és a *zöld* szavak között kialakuló opozícióból meríti. Az *ember* és az *élet* szó jelentése ebben a perspektívában a *kő* és a *zöld* szó szimbolikus jelentésén keresztül válik értelmezhetővé. A két szó jelentésbeli feszültsége pedig végeredményben azt az egzisztenciális tapasztalatot emeli nyelvi szintre, amellyel a XIX. század végi városépítészeti újítások szembesítik (azóta is) az embert. A nagyvárosi létmód különleges tapasztalata így hív életre új metaforákat és új önértelmezési kísérleteket.

2. Pest regényvilága *Az öreg tekintetesben*

A város leírásához kötődő nyelv egzisztenciális metaforikájának kiaknázása Gárdonyinál leglátványosabban *Az öreg tekintetes* című 1905-ös „kisregényben” kerül előtérbe, amennyiben ez a regény már nemcsak az egyes embernek a városi létmód hatására átalakuló önképének arculatát tárja fel, hanem – ami talán még fontosabb – arra is rámutat, hogy az interperszonális viszonyrendszer megváltozásának tükrében hogyan alakul át az identitás. Ami *Az a hatalmas harmadikban* „kövi emberként” tematizálódik, az *Az öreg tekintetesben* már „a kővé vált család” (336) problematikájában kerül előtérbe.¹⁶ A regény szövegének egésze pedig lényegében nem más, mint a szubjektum új metropoliszi metaforáinak és új városnyelvi elbeszélhetőségének kidolgozására tett erőfeszítés. A prózanyelv poétikáját itt teljes mértékben a város alakmássá avatásának retorikai és narratív eljárásai vezérlik.

Egy szociálpszichológiai horizontú olvasatban e regény természetesen felfogható a falu és a város ellentétének vagy az organikus életvilág („zöld élet”) és a polgári világ („kövi ember”) értékfeszültségének allegóriájaként.¹⁷ Ebben az esetben a regény szereplői is letisztult világlátások nyilvánvaló allegóriáiként jelennek meg, akiknek a vitájában és összeférhetetlenségében a természeti és a metropoliszi ember értékrendjének ütközése testesül meg. Archaikus-organikus világlátásával a főszereplő – a vezetéknevében egy falu nevét vise-

¹³ GÁRDONYI Géza: *Mesterkönyv*. I. m. 121. és 112.

¹⁴ NAGY Sándor: *Gárdonyi közelében*. Eger, Dobó István Vármúzeum (Studia Agriensis sorozat 21.) 2000. 117.

¹⁵ GÁRDONYI Géza: *Az a hatalmas harmadik = Dávidkáné. Kisregények 1894–1904*. (Szerk. Z. Szalai Sándor, Tóth Gyula) Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1962. (155–268.) 168.

¹⁶ A továbbiakban a főszövegben idézett lapszámok az alábbi kiadásra hivatkoznak: GÁRDONYI Géza: *Az öreg tekintetes = Dávidkáné. Kisregények 1894–1904*. I. m. 269–371.

¹⁷ Vö. KUNKLI Enikő: *A visszavonhatatlanság tapasztalatként megjelenő létértelmezési válság tematizálódása Gárdonyi Géza Az öreg tekintetes című művében*. ITK 2001/1–2., 128–148.

ló Csurgó Károly – allegorikus alakja egyedül áll szemben a városi emberek felgyorsult és szakosodott létmódjából származó értékrenddel; a főszereplő sorsának tragikus kialakítása, öngyilkosságba sodrása pedig egyértelműen didaktikus szerzői ítéletet tűnik mondani az értékrendek küzdelme fölött. Bár Gárdonyi preferenciája sejtethető, ez a megközelítés valószínűleg mégis tévesen szélsőséges véleményyt köt hozzá ahhoz a Gárdonyihoz, aki – s erre a napilapokban és folyóiratokban megjelent cikkei a bizonyítékok¹⁸ – természetmegfigyeléseiben ugyanolyan mértékben rajongott az Isten alkotta természeti világ átfogó/kozmosz egységének csodájá iránt, mint amekkora mértékben izgatták a polgári létben élő ember alkotta technológia megdöbbentően idegenül ható, de mégis különlegesen új világlátást szülő innovációi...

Egy poétikai olvasat azonban nem elsősorban az allegóriák harcaként vagy egy, a szerző által is abszolutizált értékrend és világlátás végleges eltűnésének bemutatásaként ragadja meg a regényt; pontosabban szólva: a regény tematikus szintjén kezeli ezt a problémakört. A regény a szöveg szintjén valami mást tár fel: nem a pusztulást mutatja meg, hanem az új születését igyekszik felismerni a látszólagos pusztulásban. Míg egy szociálpszichológiai tematikus olvasat a történet tragikumának elemzésével egy polgár- és városellenes nézőpontot tulajdonít oda Gárdonyinak, addig a poétikai olvasatban egy olyan szövegszubjektum születését követhetjük végig, aki az új lehetséges önértelmező nyelvi horizontok feltárulását kutatja.

A gesztikulációs identitás lebontása

Gárdonyi „kisregényének” a középpontjában egy jelentésében igencsak megterhelt szó áll: a *tekintetes*. A *tekintet* szó sűríti magába az öregúr teljes karakterét. Ez a címben is kiemelt szó egyfelől rámutat a tematikus szint középpontjában álló konfliktusra. A főszereplő ugyanis határozottan ragaszkodik ahhoz a megnevezéshez, amelybe falusi otthonában beleszületett, s nem hajlandó elfogadni a nagyvárosi *nagyságos* méltóságot. Ez a megszólítási problematika négyszer is ki van emelve a regényben: „Ne mondjon engem nagyságosnak. Én csak tekintetes vagyok” (284), „Én nem vagyok nagyságos, csak tekintetes” (293), „Nem vagyok nagyságos, csak tekintetes” (301), „Csak tekintetes” (337). Másfelől azonban éppen ez a négyszeres (egyre redukáltabb) ismétlés hívja fel a figyelmet arra, hogy a *tekintetes* kifejezés nemcsak méltóságként, hanem szóként is jelentőssé válik, s így nemcsak a történet szintjén tesz szert jelentőségre, hanem a kiinduló pontját alkotja a regényszöveg prózanyelvi innovációjának is. A szó etimológiai eredete visszavezeti a szubjektum identitását a *tekintet*, az *arc egyediségéhez*. A főszereplő identitását teljes mértékben ez uralja:

– Jólelkű, kedves ember – mondotta odabenn Földiné.

– És olyan becsületes arcú – jegyezte meg a professor. – A fővárosban az arc csak fejdísz, cégtábla. Vidéken ott ül a lélek is az emberek arcán. (285).

Vidéki méltóságán kívül az különíti el az öreg tekintetést mindenki másától, hogy feltűnően kifejező a tekintete, az arca: „piros képű vidéki arcán” (283) mindig fel lehet ismerni minden érzést. Esetében a szubjektum teljes egésze őszintén nyilvánul meg és válik azonosíthatóvá az arckifejezésben. A tekintet mintegy tükröként identifikálja a főszereplő személyiségét. Mindezzel szemben a regényben előkerülő összes többi szereplő arca: „színtelen városi arc” (311). A főszereplő veje, az orvos például így néz ki:

Azon faképu emberek közé tartozott, akiknek arcán a komolyság és vidámság nem okoz elváltozást. A szemöldöke majdnem teljesen hiányzott, s talán emiatt volt a szeme kifejezéstelen [...] Mikor nevetett, olyan volt, mintha köhögne, és amikor köhögött, olyan volt, mintha nevetne. Merev faarcán nem jelentek meg soha a belső érzések hullámai. Ha nevetett is, csak a szája nevetett, a szeme nem. A házbeliek már megszokták. Ilyen volt ő, ha boszszankodott is. A dühe éppoly nem igaznak látszott, mint a nevetése. A faemberek ilyenek. Ha az újját megvágja az ilyen ember, csodálkozunk, hogy vérzik. (278)

De minden más szereplő is ilyen sápadt, színtelen arcú, s tekintetük csak nagy ritkán fejezi ki azt, hogy mi játszódik le bennük. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a főszereplőn kívül mindenki más tulajdonságok nélküli ember lenne a regényben. A főszereplő és a mellékszereplők arckifejezése között kialakított feszültség egyszerűen azt a felismerést hozza napvilágra, hogy a városi létmód következtében az identitás közvetítő közege hogyan helyeződik át az arcról valahova máshova.

Egyfelől az arc identifikáló szerepének fokozatos felbomlását demonstrálja a regény. A kiemelkedő részletességgel felépített utolsó fejezet pontosan mutat rá erre a tendenciára. Az öreg tekintetes, miután megtudja, hogy a birtokáért kapott teljes összeget elkártyázta a veje, egyre inkább elhatárolódik a családi körtől, s olyan kapaszkodókat keres a városban, amelyek emlékeztetni tudják régi, megszokott földbirtokosi életére. Elszige-

¹⁸ Vö. a *Tükkörképeim* kötet *Szegény Gilbert* fejezetében idézett technikai találmányokról szóló cikkelkel és a *Cédulák egy természetrajzba* című fejezet természet-megfigyeléseivel. GÁRDONYI Géza: *Tükkörképeim*. (Szerk. Z. Szalai Sándor, Tóth Gyula) Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1965.

teltségében egy, a zsebében talált kukoricaszemet kezd el csíráztatni ablakában, majd pedig az odaszálló méhek számára egy kis méhkaptárt alakít ki azért, hogy a természetet visszalopja városi létébe. Miután a ház többi lakója felfedezi a kaptárt, úgy döntenek, hogy kiüldözik a méheket. Azonban a méhek beszabadulnak a lakásba:

A méhek egyszerre bezúdultak a szobába. A szoba megtelt velük. Síró zúgással cikáztak ide-oda. A nők, gyermekek sikoltozva futottak széjjel. **A méhek dühödten vágódtak neki minden arcnak**, s égető szúrással bosszulták meg a sérelmüket.

Mindenki menekült. Hanyatt-homlok futottak le a lépcsőn, egyik a másik lakásába rontott be. A gyermekek üvöltöttek, a nők jajgattak, a férfiak káromkodtak. **Dagadt arcok, dagadt szemek és dagadt fülek futkostak mindenfelé.** Egy perc alatt eltűnt minden ember. Még a rolettákat is leeresztették.

Csak a felügyelő maradt a hősiés védelem terén, bár ugyancsak **kapkodott az arcához**, nyakához: az orrán és a **pofáján négy-öt méh is csimpaszkodott.** Csakhamar olyanná vált az orra, mint a galóca. [...]

Ebben a zűrzavarban jelent meg az öregúr. [...] Amint belépett, rögtön látta, hogy a méhek kiszabadultak. Ki eresztette ki őket? Miért zavarták ki őket?

És amennyire öreg lábaitól tellett, sietett fölfelé.

A harmadik emelet egy zugából akkor bátorodtak elő a doktor cselédei. Maga a doktor is erősen kapdosott a füléhez. [...]

A cselédek is söprével hadonásztak: hogy kitisztítsák a szobát. Az egyik ismét sikított.

Ekkor jelent meg lihegve az ajtóban az öregúr.

Hogy a doktort is ott látta, meghökkent.

A doktor vörös volt, mint a paradicsom. Éktelen dühvel meresztette vérbe forgó szemét az apósára. A

szeme közé ordított:

– Vén marha!

Újra méh csípte meg. A fejéhez kapott, s elrohant.

Az öreg elsápadt... (353–354)

Minden után a főszereplő kilép a házból, és gépies lépésekkel elindul a Duna felé. Meg sem hallja, amikor útközben a „tekintetes” kifejezéssel megszólítják. A Dunához érve pedig végül vízbe öli magát.

Az idézett jelenet szövege pontosan mutat rá arra, hogy a méhek hogyan jutnak szimbolikus szerephez. Funkciójuk az lesz, hogy beteljesítsék a regény egyik központi szövegszándékát: az arc identifikáló szerepének fokozatos felszámolását. A méhek nekitámadnak minden arcnak, mindet eltorzítják, s így realizálják azt a groteszk helyzetet, amelyben az arc szinte már nem jelent semmit se: „dagadt arcok, dagadt szemek és dagadt fülek futkostak mindenfelé. Egy perc alatt eltűnt minden ember”. Azonban természetesen a tekintet azonosító szerepét nem lehet teljes mértékben kiiktatni... A végső konfliktushelyzet a mindig faarcú orvos tekintetét egy pillanatra kifejezővé teszi: „a doktor vörös volt, mint a paradicsom. Éktelen dühvel meresztette vérbe forgó szemét az apósára”. Azonban mindez végül is azzal jár, hogy az öreg tekintetes viszont elveszíti arckifejezését. Akkor, amikor a főszereplő megtudja, hogy veje elkártyázta az egész vagyonát, a felismerés megdöbbentő ereje egy olyan alapvető bizalmatlanságot olt bele az öregúrhoz, amely részben a városlakó „kövi emberek” közé illeszti: „a lába kövé változott” (340). Viszont igazából csak az imént idézett jelenet hatására veszít el véglegesen valamely lényegit az öreg tekintetes – az ő tekintete is a városlakókéhoz válik hasonlóvá: „az öreg elsápadt”. S amint a főszereplő identitásának létesítője, vagyis tekintete elveszíti funkcióját és semlegesítődik, már nem kínálkozhat más út a történetben: immúnissá kell válnia önnön *tekintetes* méltóságnevére, s végül is meg kell halnia. A főszereplőnek az identitásvesztésben megragadható tragikus története azonban a felszámolódáson kívül mást is elbeszél. Arról is szól, hogy milyen identitásforma létesül az azonosság megszokott közvetítő közegeinek kiüresedése során.

Az identitás új közvetítő közegeinek felépítése

Míg a regény egyfelől azt demonstrálja, hogy az új városi tömegéletben hogyan jelentéktelenedik el az arc identifikáló szerepe, addig másfelől azt tárja fel, hogy milyen más új közvetítő közegek keresztül jut érvényre a szubjektum dinamikus önazonossága. A regény valójában arról szól, hogy a modern nagyvárosi létmódban hogyan helyeződik át a szubjektum identitása az arcról magára a városi térre. Az arc a városi tömegben elszíntelenedik, fokozatosan elszemélytelenedik, s az interperszonális kommunikációban már inkább elrejt, minthogy valamifajta őszinteséget fejezzen ki. A szubjektum így részben elveszíti az identitását előállító és hordozó egyik központi jelét. Azonban az identitás mindezzel párhuzamosan más, új jelekre tesz szert. Ez a jelegyüttes pedig nem más, mint a cselekvést, tevékenységet, mesterséget és szaktudást megjelenítő cégtábla, ruházat, lakáskép és városfelépítés, amelyek mind-mind ikonikus módon jelölik meg azt, hogy a város egészének életén belül milyen funkcióval azonosítódik az egyes ember. Ezt a szemioszférárt az öreg tekintettel párhuzamosan fedezi fel újra az olvasás. Miközben a főszereplő bejárja és megismeri a várost, egyben felfedezi a szubjektum teljesen újnak mutakozó kiterjesztéseit; s eközben az olvasás is újra felismeri a szubjektumot a városi életter igéneken tűnő tárgyi világában. A tárgy hirtelen „mozgásba lendül” a főszereplő rácsodálkozó szavaiban.

A „kisregény” harmadik fejezete (287–294) teljes egészében arról szól, hogy az öreg tekintetes milyen városnéző körutat tesz Pestre költözésének másnapján. Ez a városnézés a regényszövegben az identitás új metropoliszi jeleinek világában tett felfedezőúttá alakul át, s rámutat arra, hogy a szubjektumnak milyen új közvetítő közegei, metaforái¹⁹ létesülnek a városi létben. A város felfedezése végeredményben a szubjektum új módú felismerésévé avatódik a prózanyelv szintjén. A kalandregény jól ismert retorikája kerül itt poétikai megújításra: Gárdonyi pesti regénye a mesei cselekményformát magában hordozó kalandregénynek azt az aspektusát parodizálja, amelyben a hős a hosszú, sok kihívást tartogató, sok akadály leküzdését megkövetelő kalandos út végén hazatérve újraalkotja magát a saját életében. Sejtethető, hogy a kalandregénybeli küzdelem és beavatástörténet modern regénybeli paródiája nem sikerhez, hanem bukáshoz vezet az elbeszélés végére...

Már a hajnali felébredés is sajátos helyzetben mutatja fel a főszereplőt. Az öreg tekintetes a városi séta napjának hajnalán felkelve nem tudja, hol van. Eleinte nem ismeri fel az új lakóhelyet, s régi kúriájának tárgyait keresi. Sötét van, senki sincs ébren; tanácstalan, nem tudja, mit tegyen. Csizmája nyirkorgásával mindenkét felkelt, de mindenki azonnal visszafekszik aludni, így az öreg tekintetes egyedül marad, s hogy tegyen valamit, kimegy az utcára sétálni. Mivel az új városi tér ismeretlensége miatt tanácstalanul, magára maradva, egyedül kénytelen sétálni, végül is úgy elkeveredik, s úgy elvonja a város nyüzsgése a figyelmét, hogy egész nap a városban kószál. Ez, a város ütőerein, a körutakon tett kórséta otthonról hazáig tart. A hosszú, egész napos kóborlás tehát az öreg tekintetes teljesen új lakószobájából indul ki, s ugyanoda vezet vissza. Már az út ezen körkörös jellege is sejteti azt, hogy a térben megtett út a szubjektum felfedezésének új módjaként értelmezhető: az otthon mint a szubjektum egyik legközelebbi kiterjesztésének megújulása az önmegértés módosításának kényszerét jelöli meg; az új lakószobához visszavezető hosszú és fáradtságos út megtétele pedig az identitás új közvetítő közegeken keresztül végbemenő elsajátításának nehézségeit szimbolizálja. S éppen ezért nem véletlen, hogy az egész újonnan épült pesti külső belvárost végig kell járnia a főszereplőnek.

Az öreg tekintetes vejének háza a József körúton található. Innen jut el az említett hajnalon egy kávéházba, amely a József körút és az Üllői út sarkán áll. Miután megkávézott, és a vonaton felejtett pipa helyett a pincértől szerzett egy másikat, kilép a kávézóból, de elvétí az irányt, s nem hazafele indul el, hanem az Üllői úton sétál végig az arra közlekedő villamosokat bámulva. Csak a Kálvin téren veszi észre, hogy rossz irányba indult. Úgy véli, hogyha egy másik villamost követ, akkor az hazafelé vezet majd. Azonban a feléje közeledő villamos a Baross utcából érkezik, s a Múzeumi körúton megy végig. Így a főszereplő elsétál a Nemzeti Múzeum előtt, ahol megcsodálja Arany János szobrát, majd a körút boltjainak nyüzsgésén ámuldozva egészen a Deák Ferenc térig jut el. A boltoknak se vége, se hossza: végigvezetnek a Váci körúton (a mai Bajcsy Zsuzsanna körúton). Ezen is végiggyalogolva jut el a Lipót körútig (a mai Szent István körútig). Ott megpillantja a Vígszínházat, amely ugyancsak lenyűgözi, és nem tudja megállni, hogy körül ne járja. Innen eljut a Margit hídig, ahol pedig az újonnan épült Országházat pillantja meg. Azt is „körüljárja, körülbámulja” (290). Ezután megpróbál végre hazatalálni, de mivel már nagyon elfáradt, beül egy sörházba, ahol megpihen. Újra útra kelve Újpest felé veszi az irányt. S ezt a városrészt is körüljárja, ha nem találna egy bérkocsit, amelyre felszállhat, hogy hazajusson. Azonban ekkor eszébe jut, hogy a pipáját ismét elvesztette: a sörházban hagyta. Próbálja a sörház jellegzetes cégtábláját leírva elmagyarázni a kocsisnak, hogy hova kellene eljutniuk, azonban a kicsis nem ismeri fel a helyet, ezért még bolyongnak egy keveset a város utcáin. Végül az öreg tekintetes a Király utcát keresztező Teréz körúton és Erzsébet körúton végigkocsizva jut vissza lánya és veje József körúti lakásához.

Az újonnan épült külső belváros bebarangolása számtalan új tapasztalattal szolgál: a sok új látvány és a város zaja lenyűgözi a főszereplőt. S természetesen a séta nemcsak az öreg tekintetést, hanem a várost mint tárgyi környezetet is mozgásba hozza. Az egyik legidegenebb és legnehezebben elsajátítható tapasztalatot az jelenti számára, hogy a városban hogyan lehet felismerni az egyes embert. Különös, hogy vejét névről és kinevezetéről leírásáról senki sem ismeri. Amikor megpróbál visszatérni új otthonához, mindenkitől azt kérdezi, hogy ismerik-e a vejét, a Tardy doktort. Senki nem ismeri az orvost; azonban, amikor házának a címét adja meg, azonnal megértik az öreg tekintetes kérdését, és útba tudják igazítani. De nem csak a vőnél jelenik meg ez a probléma: „az öregúr minden harmadik háznál megáll, és megszólít valakit: »Ugyan kérem, kinek a háza ez?« Végre is látta, hogy senki sem tud válaszolni” (290). A városban, az öreg tekintetes tapasztalatai szerint,

¹⁹ Vö. „minden közvetítő közeg egy aktív metafora”. Marshall McLuhan: *Media as Translators = Understanding Media: The Extensions of Man*. I. m. (56–61.) 57.

különös módon nem a lakója alapján lehet meghatározni a házat, hanem fordítva: a lakcím és a ház felől lehet identifikálni az egyént. Még a Vígyszínháznál is azt kérdezi a főszereplő önmagában, hogy az „kinek a palotája?” (290). A ház és az otthon egy olyan térre válik ebben a közegben, amelyből a szubjektum kiolvasható, és amelynek segítségével azonosítható. Mindenez legnyilvánvalóbban az öreg tekintetes veje lakásának és a főszereplő által pesztrált gyomorrákos asszony házikójának leírása során tűnik fel. A főszereplő birtokának eladásából származó pénz egy részét arra fordítja a család, hogy átépítsék és felújítsák a lakást. Az átalakítás eredménye igencsak lehangoló, azonban felettébb jellegzetes. Mivel a fogadószalon alkotja az orvosi rendelőként is működő lakás legfontosabb szobáját, először ezt rendezik át, mégpedig csupa zöld bútorral. Az eredmény az, hogy a lakás hatványozottan ölti fel a benne lakó városi emberek tipikus arcszínét:

Hanem mikor a vendégnap előtt való estén megpróbálták a zöldernyős lámpásokat, oly beteg színűvé vált az egész család, hogy valamennyien lehangolódtak.

Különösen a doktor volt kétségbeesett. Amúgy is viaszszin arca olyan színt öltött, mintha a Rókus-kórház halottas kamrájából szökött volna oda be a szalonba.

A doktorné nyúlánk és szelíd alakja beillett volna másvilági léleknek. Bárányné meg olyan volt, mint lédi Mekbet lehetett a gyilkosság után való reggelen. (320–321)

A rosszul sikerült, de jellegzetes átépítés hatására az egész család olyan színt ölt fel, amely megfeleltethető a családfő orvosi szakmája tárgyának: „betegszínű”. Vagyis az adott család identitását az új szalon groteszkül kihegyezve tárja fel. Ugyanezt figyelhetjük meg a beteg órásné lakásának esetében is: az órásszerszámokkal és az elromlott órákkal telerakott viskó kicsi, rozoga szobája nem más, mint a gyomorrákos órásné térbe kivetített alakmása. A szoba egyszerre mutatja a szétesést és a lejárt életidőt. Az öreg tekintetes hosszú városi körútjának és megfigyeléseinek tehát az az egyik gyökeresen új tapasztalata, hogy valójában nem is az ember alkotja a házat, hanem az otthon teszi felismerhetővé az embert az új modern nagyvárosi létben. Így szembesül a saját otthonához ragaszkodó, de azt hátrahagyó főszereplő az egyik új identitáshordozó közvetítő közeggel, vagyis a munkahellyel összekapcsolt lakóházzal; s így szembesíti a prózanyelv is az olvasót azzal, hogy a regényben verbálisan felépített ház valójában nem más, mint a szubjektum alakmása.

Mint azt látjuk, a ház és a lakás felől identifikálható ember jelenti az öreg tekintetes számára a körséta során szerzett egyik megdöbbentően új városi tapasztalatot. A másik új felismerése a cégtáblákhoz kötődik. A fentiekben már utaltunk arra, hogy az arc identifikáló funkciójának helyére a városban odaáll a cégér: „a fővárosban az arc csak fejlődik, cégtábla” (285). Már a regény első soraiban (271) is egy ilyen cégtáblát pillantathatunk meg:

DR. TARDY IMRE
MED. UNIV.
GYOMORBAJOSOK SZAKORVOSA
RENDEL DE. 10–12
DU. 3–4

Szombat délután 4–5 között szegényeknek ingyen

S a regény további részeiben csak szaporodnak az ilyen táblák: a könyvesboltok kirakata messziről hirdeti az ott dolgozó ember szakmáját (290); a vendéglőst úgy lehet felismerni, hogy életterének ajtaja fölött „új cégtáblája van: egy nagy kancsó sör és mellette nagy sóskifli” (293); az öreg tekintetes által pesztrált gyomorrákos asszonyt, aki óraszereléssel tartja fenn családját, csak azért sikerül megtalálnia, mert aytaján „egy gyermekarc nagyságú óraszámplap” áll (309); az asszony szomszédságában lakó embert is foglalkozásának címerén keresztül lehet felismerni: „a kapun varga-címer: fekete papirosból kivágott cipő” (309). A regény által felsorakoztatott cégtáblák tömege megfeleltethető a történet szereplőinek névsorával. A cégtáblákon keresztül minden nevet egy sajátos cselekvésmóddal és jellemmel azonosít a regény. A foglalkozás címere és a névjegy így a szereplők identitásának egyik központi közvetítő közegévé alakul át a történetben, ugyanúgy ahogy a ház is. Az erre való rádőbbenés alkotja a főszereplő egyik legfontosabb regénybeli funkcióját. A regényben kizárólag az ő naiv, mindent csodálkozva fürkésző nézőpontján keresztül válnak felismerhetővé a városi létmódban élő szubjektum identitásképző jelei és közvetítő kezei. A befogadás során a regény olvasója is úgy ismerheti fel újra és értheti meg saját városi létének a tárgyakra kiterjesztett szimbolikus jeleit, ahogy az öreg Csurgó Károly fedezi fel a számára új valóságként feltáruló Pest regényvilágát. S ahogy a főszereplő városolvasata fokozatosan átalakul a szubjektum egyfajta katartikus új és átfogó felismerésévé vagy megértésévé, úgy domborodik ki a regényi prózanyelvnek az a domináns poétikai eljárásrendje is, amely a leírásban megjelenített világot következetesen a szubjektum alakmásává avatja.

Amennyiben felismerjük tehát a városi teret leíró, de valójában világeremtő kitérők szubjektum és identitásképző prózanyelvi jelentőségét, beláthatjuk, hogy természetesen az sem lehet véletlen, hogy a főszereplő egész napos városnézése eltévedéseként jelenik meg a regényben. Ahogy az öreg tekintetes Pestre utazásakor

elveszíti a létmódjának szimbolikus jeleként értelmezhető pipát,²⁰ végül pedig önnön tekintetének jellegzetességeit is, ugyanúgy ő maga is elvesz a városi séta során: „elszédült a város zúgásától” (295), s miközben beköborolta a várost, „eltévedt” (297–298). A városban az elvesztett és máskülönbben sem odaillő identitásképző jel (pipa és arc) helyére új lehetséges, de idegen jelek tömege tódul: a már ismertetett cégtáblák, illetve munka- és lakóterek ikonikus jeltömege. A városbeli eltévedés tehát a szubjektum értésében és integritásában bekövetkezett törést jeleníti meg a prózanyelv szintjén. A sétakörút elbeszélése pedig a szubjektum új önfelismerésének kölcsönöz történetmondó nyelvet. A főszereplő városbeli sétájából fakadó fáradtsága így egyenértékűvé válik az új közvetítő közegen keresztül véghezvitt önfelismerés és önmegértés nehézségeivel. A prózanyelvi metaforaképzés közbenjárásának eredményeként a bejárt városbeli tér végeredményben a szubjektum újra-felfedezésének figurájává, maga a város pedig a szubjektum új alakmásával válik.

*

Az *öreg tekintetes* című regény egyik legkiemelkedőbb sajátossága az, hogy főszereplőjét két funkcióval ruházza fel egyszerre. A történet szintjén megjelenő karakter teljes mértékben megfelel annak az elvárásnak, amelyet Gárdonyi a *Mesterkönyv*ben támaszt a művészi jellemalkotással szemben. E felfogás szerint az az egyik leghatásosabb költői eljárás, ha a karakter nem más, mint „egy perszifikált és karikírozott jelszó, eszme vagy gondolat”. Az ilyen „szimbolikus karakterű személyek” esetében egy sajátos jegy van kiemelve, s az el van túlozva.²¹ A cselekmény pedig úgy épül fel, hogy ez a karakter olyan kényszerhelyzetekbe kerül, amelyekben hatványozottan tűnik elő a jellem, a cselekvés és a szituáció ellentmondása. A cselekményszöveg szintjén Csurgó Károly nem más, mint az organikus életvilág, a falusi természetközeli létmód allegóriája. A városi környezetbe kerülve olyan ellentétalkotó kényszerhelyzetbe sodródik, amelynek a feloldhatatlan feszültségeket termelő szituációja felszámolja a főhősben megszemélyesült tipikus világlátást. A regény cselekményének tragikumát a világlátások kibékíthetetlen feszültségéből következő nyilvánvaló pusztulás eredményezi.

A regény szövegszintjén azonban teljesen más funkciót kap a figura. Szövegfigurává válik. Első lépésben a főszereplő méltóságát megnevező szót, a *tekintetest* tematizálja a szöveg a számtalan arcleírással. Az arc gesztikulációs identitásának a prózanyelvi kidolgozása azonban azt szolgálja, hogy még jobban kidomborítsa a szubjektum egy másik közvetítő közegének körét. A regényszöveg miközben fokozatosan felszámolja az arc identitáshordozó szerepét, aközben kidolgozza a szubjektum metaforáinak egy másik megvalósulását: a város szemioszféráját. S ebben a folyamatban is az öreg tekintetes figurája játssza a főszerepet. A regény azáltal képes feltűnő részletességgel leírni, s verbális túlbujánzással megnevezni Pest különös városi világát, hogy felhasználja a főszereplő minden apró részletre rácsodálkozó elsajátításfolyamatát. A város felfedezése ezúton egy olyan nyelvi világ kiépítésében kulminálódik, amely nem Pest realitását ábrázolja, hanem a város szavakból építkező regényvilágát teremt meg. S ez a verbálisan felépített világ képes felismertetni azt, hogy milyen alapvető összefüggés van a városi létben élő szubjektum identitása és a város szemioszférája között. A prózanyelv a szubjektum alakmásként építi fel a várost, s újra felfedezi a szubjektumot tárgyi kiterjesztéseiben. Így, bár a történet valóban tragikus, a szöveg mégsem a pusztulásról vagy értékesztésről kezd el beszélni. Éppen ellenkezőleg. Az öreg tekintetes mindre rácsodálkozó várostapasztalata a szubjektumnak azokra a kiterjesztéseire hívja fel újra a figyelmet, amelyekről már rég megfeledkezünk. Az emberi cselekvés olyannyira magára vonja a figyelmet, hogy hajlamosak vagyunk észre nem venni az identitás más közvetítő közegeit. Az öreg tekintetes szeme a prózanyelv szavának ekvivalensévé válik: mind a kettő felismeri a lényegtelennek tűnő részletekben is a szubjektum kiterjesztéseit, a regényolvasóval pedig újra-felismeretik az identitás tárgyi metaforáit. A részletelés ezen esztétikai energiájával avatja a regény a várost alakmássá, s így hívja fel az olvasó figyelmét újra identitásának elfeledett közvetítő közegeire.

A MAGYAR NYELV KÖNYVE

Nyolcadik kiadás

Szerkesztette A. Jászó Anna

851 oldal, 24 cm, ára: 3780 Ft

Megrendelhető: Trezor Kiadó, 1149 Budapest, Egressy köz 6. Tel.: 363-0276 E-mail: trezorkiado@t-online.hu

²⁰ A pipa máskülönbben mindig elvész vagy összetörik a regényben. A pipák története egy olyan különleges szekvenciát alkot a történetben, amely metaforikusan (a narratív paralelizmus módján) értelmezi az öreg tekintetes történetét. Ennek a narratív paralelizmusnak a megvizsgálása azonban már egy másik tanulmány tárgyát alkothatná...

²¹ GÁRDONYI Géza: *Mesterkönyv*. I. m. 112.

Szűk Balázs

Cigány motívumok a Gárdonyi-filmekben

A magyar némafilm fő vonulatát az igényes irodalmi adaptációk adták, az elkészült filmek egyharmadát 1913–1918 között. *Damo-Devits Oszkár* (1886–1927) egri hírlapíró és moztulajdonos (Damográf) készítette az első irodalmi adaptációt Gárdonyi Géza *Ali rózsáskertje* c. novellájából (1913) a város történelmi negyedében és festői környékén. A fővárosba költözve színvonalas művészi irodalmi adaptációkat rendezett Tömörkény István, Bródy Sándor, Eötvös József műveiből. A Gárdonyival jó barátságban lévő rendező megkapta a Gárdonyi-művek megfilmesítési jogait. Természetes volt, hogy a ponyva kiadásokban is népszerűvé vált Göre Gábor bíró úr könyveit (1896–1901) elsőként adaptálhassa (*Göre Gábor kalandozásai Budapesten* – 1913, *Göre Marcsa házassága* – 1915), amelyekben folyamatosan jelen volt Kátsa cigány életvidám, talpraesett, kópé alakja.

György István (1899–1958) 1933-ban figyelemre méltó igényességgel filmesítette meg Gárdonyi Géza *A bor* c. színművét. Az adaptáció folytatta a némafilm utolsó éveiben fellépett „népi-nemzeti” irányzat törekvéseit, olyannyira, hogy falun forgatott, többségben ismeretlen vidéki színésszel. A föld, a falu, a birtok („népi és úri becsület”) magyarságát óhajtott ábrázolni, de feldolgozásai túl érzelmesekek lettek, néha önmaguk paródiái (*Aggy Isten, Biri!* – 1927; *Az iglói diákok* – 1934; *Zivatar Kemenespusztán* – 1936, *A fehérvári huszárok* – 1938; *Sárga róza* – 1940, *Göre Gábor visszatér* – 1940). Gárdonyi legsikerültebb és legnépszerűbb drámája *A bor* (1901), amely az *En falum* (1898–1900) egyik novellájának dramatizálása. A mű népszínmű modern lélektani népi drámává formálásának kísérlete. Gárdonyi „naturalista módszerekkel megalkotott lélektani drámát teremtett,” úgy hogy az anekdotikusan is kis jelentőségű eseményt szűk, társadalmi konfliktus nélküli (homogén patriarchális közeg – Matyi/Rozi; Czeglédi gépész – falu előkelői), finom lélekmozgásokkal dúsította. A cizfázatok népszínművesek, de az alakok hiteles karakterek és hihető paraszti típusok. Baracs Imre (Jávor Pál) mulatós, verekedős legény volt, de hét éve, mióta feleségül kapta a kardos természetű, félárva Szunyogh Julit (Kéry Panni), nem ivott egyáltalán. Szorgalmas, becsületes ember lett belőle, akinek minden gondolata családja volt. Imre öccse, a hasonlóképpen izgága Matyi, éppen kiszabadul a messiás városi börtönből – kocsmái verekedés miatt került oda egy évre –, maga a falu bírójának kíséri haza a legényt. A vendégek s a tisztesség kedvéért Imre poharazgatni kezd, amiből ivás és duhaj verekedés lesz: megüti feleségét és anyósát. *A bor* c. film egyik dinamikus jelenetében a falu egy nagy udvarán, fáktól, kerítésektől és egy nyitott ablakú világos háztól övezve középtűt, fehér ingben és világos men-

tében egy fiatal férfi táncol, körülötte feketében csatlakoznak többen. Még többen karéjban nézik, még a kerítés mögül is. A férfiak ilyen lendületben sem veszik le kalapjukat, a nőkön is kendő van. Bal oldalt zakóban, kerekded kalapban két cigány muzsikushajol rá a hegedűjére. A film elveszett, illetve csak töredék maradt fenn belőle, melyben a sírva-vigadó Jávor mulatozását láthatjuk.

Csak három, a cigány tematikát a teljes filmen végig vezető alkotás készült a hangosfilm 1945 előtti periódusában: *Göre Gábor visszatér* (1940), *Dankó Pista* (1940), *A cigány* (1941).

Gárdonyi Géza pályája korai szakaszában, az első budapesti években nehezen boldogult: álneveken ponyvaregények írására kényszerült, röpiratain és ponyváin sokszor használva a Göre, ill. Göre Gábor álneveket. 1892. július 6-án a Magyar Hírlapban indította el a lepéndi bíró, Göre Gábor olvasói levelezését, amely népszerűvé tette, s mint elbeszélő is e sikerek alapján figyeltek fel. A hétről hétre közölt fiktív leveleket később tizenegy kötetbe rendezte (1896–1925), Göre Gábor álnéven jegyezve, a paraszti élet és a nagyvilág paródiájává, néhol szatírájává bővítve. A „történetek” vaskosan népies nyelvezetű, ironikus hangvételű, karikatúraszerű beszámolók voltak. Szemére hányták, később maga is szégyellte ezt a sorozatot, úgy érezte: „megrágalmazta, ostobának mutatta be a népet”. Kátsa cigány 1899-es kötetét még egy, a sorozaton kívüli almanachhal is „megfejelte”: *A Kátsa tzigány adomái*, 1903. Sőt a színpadon is tovább gördíténé a Göre-fabulát: „már 1897-ben javasolja a Nemzeti Színház igazgatóságának, hogy Göre Gáborból és társaiból komédiát formál.” Beöthy László igazgatót azonban *A bort* rendeli meg, igaz Göre és környezete (Göre-Durbints-Kátsa) még itt is megjelennek a hosszúra nyújtott népszínműves első felvonásbeli mulatási jelenetben, mellékalkaként, a paraszti gondolkodás- és magatartásformák vicces-humoreszkes sablonjaival. Nagy Péter szerint a „göréssé” hatás (a bíró és környezete, reálisabb falusi milió) az 1908-as *Falusi verebekben* még jobban kimutatató.

A nagy tetszést kiváltó bestseller-sorozatra a némafilm is felfigyelt (Damo-Devits Oszkár: *Göre Gábor kalandozásai Budapesten*, 1913, *Göre Marcsa lakodalma*, 1915), de igazán a hangosfilm tett kísérletet Göre bíró, Durbints sógor és Kátsa cigány hármasának „népregényi” egybefűzésére a *Göre Gábor visszatér* (1940) műmagyar közhelybölcseességű giccsben. Göréék a mennyországi faluban boldog egyetértésben élnek (Göre bíró és felesége, Durbints sógor az asztalnál pipázva, borozva diskurálnak a „mindig vasárnap” ebédhez, Kátsa cigány komondor kutyájával a lábuknál ülve néha tesz egy-két epés

megjegyzést, s falatozik a maradékból, megosztva azt a hűségese ebbel). Megérkezik a lepéni pap, s a lenti szomorú világról mesél. Kátsa, Durbints és Göre elhatározzák: visszatérnek a földre. Lepénden a Göre unoka már menyasszony, de a veszekedő rokonság elválasztaná párjától. Göréék Pesten földgömböt vesznek az iskolának, s a Hunnia Filmgyárba ellátogatnak a Göre-film felvételeire. Megmondják a véleményüket az alkotónak. Lepénden a bíró összebékíti a haragos feleket, a fiatalok eljegyezhetik egymást. Végül kiderül, hogy mindez Göre Gábor mennyországi álma volt. Gárdonyi ellenében Göre nem torz figura, hanem „mint a falu bölcs magyarja jelenik meg, kioktatva a mai elfajult nézőt az igazi magyar virtusra és erényekre.” A mennyország hollywoodi díszletezésű, fantáziátlan képét Balogh Béla *A megfagyott gyermek* (1921) c. filmjének zárójelenetében láthattuk először: Tomi a Tejút országútján indul a kis temetőből, emelkedik. Fényörvények mélyén kristálypalota áll, csillagemberek várják és hasonlóan angyalok, hintaló, a verklis Vince bácsi, sok enivaló a jóllakáshoz. A végső határt azonban nem lépheti át: „Te még nem mehetsz be” – magyaráz az anyja. A motívumot Fejős Pál: *Tavaszi zápor*-ának (1932) értelmes revü-fináléja viszi tovább: Szabó Mária templomi imádkozás közben kerül a mennyországba: csillogó giccs-konyhába, tiszta kötényben, fénylő lábasok közé, először boldogan, mosolyogva. 15 év múlva, amikor lányát, hasonlatosan hozzá, meg akarja egy férfi erőszakolni, az óvatos anyja a mennyei zománczott felmosó vödörből hűti felhevült lányát. Mindkét filmben a menny az anyával azonos: az a hely, ahol az ember visszakapja az elvesztett anyát, egy megelőző prózai pokoljárás után. Az elsőben visszatéréssel, az utóbbiban letelepedéssel. A Göre Gábor visszatér keretes mennyországképe stilisztikailag azonos az előző kettővel, gondolatilag viszont teljesen eltér tőlük. Eleve a „falumennyország,” a végtelenbe helyezett paraszti idill a teljesség formája, nem biblikus archetipusok; itt a kert, a fák, az ablakok, a székely kapu, a kerülő botja csillog úgy, mint a karácsonyi angyalhaj. Mégis a falu tradicionális hatalmi rendje egy az egyben áthelyeződik a mennybe: Göre bíró, a felesége, Durbints sógor, de még az érkező pap is a megterített asztalnál foglalnak helyet, felsőbbrendűen; a kerülő magányos, de szabad; Kátsa cigány és a kutya az asztal mellett, a bal „lábnál” van. Kátsa öltözete és testtartása szegénység- és etnikus kódokat is hordoz. (Kalapja kicsi, hátulján lúdtoll; vékony, prémes dolmányt hord, de az ki van gombolva; nadrágja gatyamadzaggal összekötte; jobb hóna alatt hegedűje és vonója. Térde kicsit megereszkedik, alázatosan meghajol.) Tegezük, míg ő magáz: „*Kezit csókolom, fő-tisztelendő plébános uram! Meg tetszik-e ismerni?*” „Ni, még a Kátsa!” „A Kátsa!” „Hát te is itt vagy?” „*Instállom, itt vagyunk mindnyájan.*” (5' 08.) Göre bíró mindig kioktatja, ha Kátsa túlonult büszke;

stigmákkal jelzi hovatarozását: „A cigány a mennyországban is cigány!” „De nagyra vagy vele...te *rusnya!*”, „Hegedülgetek itt, hegedülgetek ott, aztán megvan a reputációm.” „*Csavarogni* mindig szívesen csavarogtál”, „Meg is van annak a hasna: az ember lát is, meg hall is.” „Hazudj csak tovább”, „*Hát sose legyen belőlem halott!*” (7') Még mielőtt vissza-indulnának falujukba, lelkük várakozik, aztán egyenesen a bíró szobájába „ereszkednek”. Göre észre is veszi, hogy Kátsa megint rosszban sántikál: „Mi van a kezében?” „A hegedűm.” „Nem abban, hanem a másikkban” „Semmi...instállom! Csak egy kis aprócska csillagocska...az unokámnak hoztam.” „Isten megbocsát...ez *lelopta* a csillagokat.” „Hát mit számít az annyi csillag közt”, „*Akasztfára való, Kátsa!* [...] De ha hazatérek a faluba, akkor rögtön *áristomba*...Mert *rendnek lönni kell!*” (17' 05) Kátsa alakjában van valami okos keserűség, kópéság és naiv, szeretnivaló báj.

Ennek talán az is oka lehet, hogy Gárdonyi gyermeki rajongással viszonyult Dankó Pista önfelédlt és naiv tematikájú magyar nótáihoz. Szívvelyes baráti kapcsolatba is kerültek egymással: amikor az író a Szegedi Napló munkatársa volt, a városi irodalmi kávéházának, a Hungáriának gyakori vendégeként több, maga írta nótaszöveggel segítette ki a cigányprimást.

Már a némafilm is próbálkozott a nagy ívű, romantikus, kosztümös történelmi regény adaptálásával (1923): Fejős Pál saját forgatókönyvből dolgozott az első olyan magyar filmhez, amelyhez külön kísérőzenét komponáltatott Angyal Lászlóval. Sajnos a viszonylag szerény költségvetésű, amerikai szemmel is monumentális, káprázatos díszletezésű (Báthy István), befejezett, 1923–1925 között Gödöllőn, Budapesten és a nagyobb vidéki városokban bemutatott, külföldön is forgalmazott utolsó némafilmje elvezett. A heroizálást a hangosfilm epizsi léptékű, mindmáig egyetlen kísérlete vezette el: *Várkonyi Zoltán: Egri csillagok 1–2.*, (1968) színes, szélesvásznú történelmi tablófilmje a Várkonyi-féle „a magyar történelmi múltat újraértékelő” hősies eszme- és látványfilm negyedik, legellentmondásosabb, a kritika által legelutasítottabb (ízlésbeli és szemléleti konzervatívizmussal, monstre-fiasító, sematikus karakter) próbálkozása A filmidőben 44'50 és 50' 06' közötti cigány-életkép (Bornemissa Gergelyék üldözőik elől menekülése és találkozása a sátoros cigányokkal) eredeti helyszínét már (bulgáriai sziklás fennsík) Szász Endre is megfestette Várkonyi Zoltán felkérésére látványterveiben, szcenikai álmokképeiben (Isztambul felé, Cigánytábor).

A dervissé lett Jumurdzsák (Bárdy György) fedezte a szökésben lévő Gergelyeket, akik török áruhában magyar rabokat kísérő örnek adják ki magukat. A bég efenditől elkéri fegyveres embereit, hogy a hegyekben üldözöbe vegye a kis magyar csapatot, akiknél balszerencsét megfordító amulettje van.

Azok, felfedezvén a szándékot, lovaikat hátra hagyva, felfelé kaptatnak a sziklás domboldalon. Vicuska (Vencel Vera) előreszalad, mert női énekhangot hall a távolból, s a szemközti sziklán tanyázó ismeretlen csapatra mutat. A tetőn egy piros ingű férfi (őrszem) áll, összefont karral. Mellette két teve, egy fehér inges férfi és egy előrelépő sárga ruhájú nő. A teraszokon sátrak vannak, előtte emberek ülnek, mögöttük szamarak vannak kötve a bokrokhoz. A cigányok is észreveszik őket: egy cigány nő előreszalad, a többiek is felállnak, pl. egy kék inges, piros öves férfi. Roma szavak hallatszanak. A magyarok vezetője, Mekcsey (Bitskey Tibor) is megszólal: „Beszél itt valaki magyarul? ...Vezessetek minket a vajdához.” Közben nők, férfiak, gyerekek meztőláb eléjük jönnek (10-15 fő), elvegyülnek, barátságosan, nevetgélve körülfogják őket: Nincs közöttük bizalmatlanság, idegenség, vizuális/proxemikus kódjaikban tehát közlekedők, zónatávolságuk intim/személyes (0–45 cm; 45 cm –1,2 m), az egyéni térben megnézik, megérintik egymást, arcukat, testüket, ruhájukat nem takarják el. A cigány férfiak felül félmeztelenek vagy ruhát hordanak: piros, barna kockás, ujjatlan mellényt, ill. kék/barna hosszú, esetleg fehér rövid ujjú inget, széles piros/fekete övvel a derekon. Nadrágjuk zöldes, okkeres barna, bő vagy szűkre szabott. Többiségükön fekete/barna nyújtott kalap van, karimájuk kicsi, mint a hortobágyi juhászoké. Háromfajta nőt látunk: fiatal érzékit, öreges és fiatalasszonyt. Elöl, jobboldalt egy kihívó, hajadonfótt, barnásszőke hajú cigánylány barna selyemblúzós, rövid felsőben; nagy karikájú fülbevalóval, csillogó ékszerrel a nyakában, bő szoknyában, derekára piros kendő kötve. Középpütt egy idősebb asszony tarka szoknyában, kék rövid ujjú ingben, vállán lila rékli átvetve, feje lila/fehéres kendővel van bekötve. Hátul baloldalt fiatalasszonyok állnak. Az egyik fehér ingben, piros szoknyában, kezében kishyerek, feje fedetlen(?). A gyermekén okker színű rékli, fején piros sapka. Egy másik asszonyon rózsaszínes/lila, fehér pöttyös, széles ingujjú felső van, feje kék kendővel fedett. Bal karján egy kékeszöld, selyemszerű, rövid ujjú kezslábasba öltöztetett, fülbevalós kislányt tart. Bal- és jobboldalt, a kép háttérében faágakra ráhúzott barna/kék/piros/sárga kockás sátrak állnak. A kompánia és a vendégek egy óriás, tapasztott, henger alakú kemence mellett (sütő? kovács?) jönnek el. Vidáman vonulnak felfelé a vajdához; közben az egyik magyar számára ül, de leesik róla. Most a cigányok nevetnek, nem őket nevetik. A csoportkommunikáció elfogadó/befogadó, egyezkedő. Testbeszédük felszabadult, önfeladt, kitarulkozó.

A sziklatetőn középpütt négy lábú kollektív üst áll, alatta tűz ég. Mindkét oldalt félkörben, két-két sátor előtt népes csapat ül (több család, 30-40 fő), ugyanolyan színes ruhákban, mint az előrs tagjai. Az érkezők felé figyelnek, tehát számukra az idegenek érkezése fontos: a csoportkohézió megerősítése. Nem

éreznek fenyegetettséget, kezükben nincs vezérező eszköz. Jobb szélen elől, háttal egy vezérszerű valaki áll, akit a jelenet első képein (a két teve mellett) látunk őrszemként, Sárközit (Agárdi Gábor). Haja barna, inge hosszú, rozsdabarna, mellénye barna, nyakában piros kendő, nadrágja piros (az érzéki cigány menyecske masculin párja). Kiáltására a tarka ruhájú népség előrefut, ő pedig ellenkező irányba teszi ugyanezt. Most látható, hogy szakállas (nem etnikus jegy!), széles övén arany ékszerek, kerek tárcsák csüngnek, mindkét fülében aranykarika. A roma ikonográfiai ábrázolásnak megfelelő, Zeusz-szerű királyi méltóság áll a sátor előtt, akihez odafut és meghajol. A vajda nadrágja kék/vörös, két aranyöv tartja, inge nincs betúrva, középpütt kigombolva, s ékszerek függnek rajta. Haja hosszú, őszülő, bajusza erős. Vékony ezüstdiadém övezi homlokát. Jobb kezében méltóságjelvénye, a fából készült vezérbot, teteje arany függökkel és ezüst süveggel van díszítve. Szintén jobb kezén barna csuklószorító. Inge hosszú ujjú, bő, de az ujjakon aranygombok vannak; kigomboltan hátra is csaphatja, mint egy köpenyt. Tőle baloldalt egy küllős kerekű batár áll, ami előtt és amire pokrócok vannak sátorként, esővédőként elhelyezve. Az őrszem jelenti a vendégek érkezését.

Hirtelen a kép mélységéből meztelen pulyák, kishyerekek futnak elő, anyjukkal fogócskázva (archetipikus-romantikus képbeállítás). A vajda elindul a számárháton érkező (az evangéliumi jeruzsálemi bevonulás mitológemája) Mekcsey és a cigány nő elé (identitásbeli hasonlóság). Az idegenekhez hasonlóan, az övétől eltérően fedett lábbelít (bocskor) hord, azonos társadalmi státusban. A pozíciót tovább erősíti a metakommunikációs mező azonossága is: mindkét fél meghajol a másik előtt, a vajda még a botjával is ugyanezt teszi, a térbeli távolságtartása a társadalmi zónának (1,2 – 3,6 m) felel meg. A nyelvhasználat is (bár a vajda enyhé akcentussal beszél) az azonosságot erősíti. „Milyen nyelven beszélés?” „Amilyenen kérdeznek”, „Vezetőre lenne szükségünk, magyarok vagyunk. Isztambulba készülünk.” „Vezetőt nemigen tudok én ajánlani, hanem szállást szívesen adunk.” Rejtett metakommunikációs (személyes és kollektív) szinten a kétféle etnikum egyenrangúságképe erősödik fel, a diszkriminatív szövegek (gazdasági és kulturális marginalitás, antiszocialitás) háttérbe szorulnak. A nyílt verbalitásban beszél az azonosítástudat erősebb (domináns csoport). Az őrszem közbekiált: „Magyarok vagytok? Én is magyar vagyok.” „Hogy kerültél ilyen messzire hazulról?” „Ahogy a többi magyar!” „Ha magyar vagy, tarts velünk.” – és Bornemissa Gergely (Kovács István) kezdet nyújt a leendő kalauznak. A *nemzeti identitást* (magyar = átmeneti hontalanság) *ellenesúlyozza az etnikai* (cigány = a vándorlás mint létforma), a kezdeményező, ajándékozó szerepe miatt. Az együttműködés elkerülhetetlen, mégha nem hitjellegű, hanem részben érdeken alapul is (a cigány „stalker” foglalt

kér a magyaroktól, kalandvágya erősebb, mint honvágya. Minden ez utáni jelenet olyan átadó/részben etnikus tevékenységeket mutat (a vállra tett kézzel a vajda vendégségbe hív; kézzel evés a kollektív félkörben; a „stalker” rituális temetési búcsúja közösségtől), amely a kétfajta identitás kölcsönös egymásra utaltságát erősíti beavató cselekvések által. Az erősebb pozíciójú nemzeti identitás elfogad/befogad, az alárendeltebb etnikai identitás átad, részessé tesz, tehát kockázata nagyobb, mert nem védekezik.

A kép előterében, félkörben foglalnak helyet azok, akiket búcsúztatnak, így a cigány őrszem, Mekcsey, Török Jancsi (Benkő Péter), Gergely és Vicuska. Az egész, ropogósra sült malacot együtt „szegik meg”, és kézzel esznek. Jól és nyíltan látszanak öltöztékük etnikus jegyei. A háttérben a 40-50 fős kompánia a vendéglátó, tehát ők nem esznek. Tanulják az „idegent” és örködnék. Két férfi duális archetípusa előlegezi a távlati egyensúlyt: a bal szélen ül a cigány (vad, komikus, a foglalópénzt próbálja a fogával), a jobb szélen Gergely (civilizált, adományoz, kenyeret tör). Az identitásjáték része, hogy az első jelenetben feltűnő kikapós cigánylány Vicuskát fiúnak nézi, udvarolni kezd neki, mire a magyarok nevetve beavatják a hosszú haj titkába.

Eddig apró életrituálékat láttunk, a következő fokozat az ősök szellemétől való búcsúzás, amely egyben a közösségből való kiszakadás. A saját halálképzet átadása idegeneknek a bizalom jele. A vajda fejét egy bagolyfejé formált maszk borítja, róla hosszú szalmaszálak lógnak le. Bal kezében egy koponyát tart, s a távozónak nyújtja. Várakozóan ül, jobb kezében méltóságbotja. Két oldalán két-két cigány férfi áll süvegben. Az „őrszem” odafordul az idegenekhez, hogy megmagyarázza az irracionálist. Egyenlőséget feltételező tegezésében átlépi az etni-

Gárdonyi-filmográfia:

Damó Oszkár: Göre Gábor kalandozásai (1913, néma), Göre Marcsa lakodalma (1915, néma), Ali rózsakertje (1913, néma), Fejős Pál: Hosszúhajú veszedelem (1920, filmterv), Egri csillagok (1923, néma), György István: Agyisten, Biri (1927, néma); György István: A bor (1933), Székely István: Ida regénye (1934), György István: Göre Gábor visszatér (1940), Pacséry Ágoston: Isten rabjai (1942), Szóts István: Tűz a hegyen (1944, félbemaradt, a Hosszúhajú veszedelem c. novelláskötet alapján); Várkonyi Zoltán: Egri csillagok 1–2. (1968), Hajdúfy Miklós: A lámpás (1972, MTV), Félix László: Ida regénye (1974, MTV), Seres Tamás: Egri csillagok (2006, a Nagy Könyv rövidfilmje, mtv1)

* * *

A. Jászó Anna

Amit az egyetemisták nem ismernek:

Az előző, 2012/5. számban Szapho szerelmes énekéről és lejegyzőjéről, Pszeudo-Longinosznak *A fenségről* c. művéről volt szó. Most a magyar irodalom egyik legszebb költeményére hívom fel a figyelmet, bár Áprily nevét megemlíti a Nat. Jömagam évek óta tapasztalom, hogy tanítványaim Áprily névvel sem találkoztak, nemhogy ezzel a versével. Az előző, Áprily-számban felhívtuk a figyelmet a költő élet-

kus korlátokat: aki meghal cigányközössége számára, megszületik egy másik (magyar), a másságát is elfogadó világra. „Búcsúznom kell a régi szokások szerint. Tudjátok, mi örökké úton vagyunk. A cigányoknak nincs temetője. De aki elmegy, az meghalt. És mi megadjuk a végtiszteiséget a halottainknak.” A vajda ütemesen ütni kezdi a földet a botjával, csörgők, dobok hallatszanak. A cigány egy hatalmas terület közepén táncol a koponyával, középiött egy mély lyuk. Hátralé, a sátrak előtt tömeg. Körbeforog, először leborul, üti a földet, újból körbeforog, feje fölé emeli a kezét, s rázza előretartott tenyérével. A gödörhöz hátrál forogva, és belehelyezi a koponyát, földet szór bele. A betemetés pillanatában társai újból előrehajolnak, és döngölik a földet. Ugyanezt teszi a cigány is, szinte ekstázisban. Aztán üti a mellét, az ég felé rázza a kezét, majd ismét a földet veri. Kétszer körbe járja a tüzet, a többiek felé fordulva. Gyorsul az ütem, a szaggatott táncban ráhanyatlak a sírra, fetreng a földön. A háttérből mindenki elmegy, hogy egyedül maradhasson a szellemekkel. Egy dézsa vízzel fellocsolják.

Bókay Antal szerint – mint egyik tanulmányában megfogalmazza – [Sztereotípiá, diszkrimináció és a Másik identitása (*Az Egri csillagok orientalizmusa*)

<http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre71/bokay.htm>] a közepes szövegminőségű Egri csillagok „a magyar orientalizmus” mintapéldája, de a *mi* (magyarok:+) és az *ők* (törökök:–) értékhierarchikus szembeállításban ott rejlik egy posztkoloniális olvasat. Ugyanakkor ezzel szemben a cigányok utópikus szigete (magaslat, egyenlőség, idegen tisztelte, beavatás) a társadalmi és etnikus egymásmellettség olvasatát kínálja, különösen a filmes adaptációban.

Áprily Lajos: Esti dal

Ültem bent a két fiammal
tűzvilágos pamlagon.
Jött az este, barna koldus,
könnyesen jött és vakon.
Őszi zápor dobverése
peregett az ablakon.

Két fiacskám karcsu testét
átölelte két karom.
(Hármas árnyék játszva lengett,
nőtt mögöttünk a falon.)

És az esttel víg dalokra,
Grimm-mesékre jött a gond.
Búgott künt a szél dorombja,
óriási bú-doromb:
Fognak-é majd lelkesülni
új világok tavaszán
fény-imádó, büszke szemmel
fent az ember magasán?

Vagy kavargó ködbe hullva
minden álmuk úgy vesz el:
tolla-foszlott, csonka szárnyal,
ember-csúschoz oly közel?
Vagy az ösvény gyenge gyepről
vadbozótú láphoz ér,
és a csalfa láb iszapja
újra vér, jaj, újra vér?!...

Ültem bent a két fiammal
s mint az óriás-kigyó,
tűzvilágos pamlagunkon
úgy bővült a vízió.
Két fiacskám karcsu testét
félte fogta két karom.
(Nőtt az árnyék, óriásra
nőtt mögöttünk a falon.)
S vércsecsörű kin csapott rám,
régí kinnal vérrokon –
és a falra sors-sötéten
felkomorlott Laokoon.

(Áprily Lajos: *Megnőtt a csend.* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972)

Áprily Lajos (1887–1967) nagyon nagy költő, de mintha ez a tény nem volna maradandóan belevésve a köztudatba. Idős éveit a kommunizmusban élte le, s mintha nem becsülték volna kellőképpen, mivel nem volt az akkori elvárásoknak megfelelő harsogó közéleti költő. De vajon mit jelent a közéletiség? Erre a nem egyszerű kérdésre a költő maga válaszolt:

„Hogy líráim túlságosan én-líra, én tudom legjobban. Hallom az aktivitást követelők kérdését: hol van benne a kor? Nem az én feladatom, hogy erre megfeleljek. Hiszem azonban, hogy az 1850-es évek Arany-lírájában is ott van a kor – még akkor is, ha Ossziánt idézi mélabúja. Hiszem, hogy nemcsak a tyrtaiosi vers – vers; ha a fiait féltő Laokoon jaja verssé változhatnék, millióké lenne ez a laokooni jaj. Hiszem, hogy nagy vers a *Magyarokhoz* és a *Közéleti tél*, örökéletű vers az *Egy gondolat bánt engemet* s a *Szeptember végén*, monumentális Vajda-vers *A viraszítók* s *Az üstökös*, klasszikussá nemesedett Ady-vers a *Magyar jakobinus dala* s – *A halál lovai*.

Hiszek Arany János igazságában, a bölcs tanácsban, amelyet életelvül adott tanítványának: »Ember lenni mindig, minden körülményben«. Hiszem, hogy a nemzetárláson kívül az emberárlás is Dante legmélyebb pokolbugyrába való bűn. (*Szerettem az embert*).” (Győri János: *Áprily Lajos. Arcok és vallomások.* 1970²)

Maga a költő fogalmazza meg, hogy millióké a laokooni jaj, az örök emberi érzelmek versbe öntése nagyon is közéleti költészet, nemcsak a forradalomra lázító rapszódiaik.

A vers műfaja – mint címe is elárulja – dal, tehát lírai és könnyed. A könnyedséget megadja a versmérték: négyes és negyedfeles trocheusok, kereszt-rímekkel. Nemcsak a szavak, a verssorok is pereg-

nek: „Őszi zápor dobverése / peregett az ablakon.” Az este különben is a megnyugvás napszaka, különösen akkor, ha a szülő esti mesét mond gyermekeinek. Ennek a minden szülő által átélt élethelyzetnek vagyunk tanúi: künn dobol az eső, benn ég a tűz a kályhában, idilli a hangulat. Bár az „Őszi zápor dobverése / peregett az ablakon” megszemélyesítés a dobpergéssel a kivégzések hangulatát is felkelti – a *pergett* a szokásos *pergett* helyett is sugallja a vontatottságot (ez szóalakzat, hangbetoldás, epenthezisz). Valóban minden a visszájára fordul: az apa nem a békés megnyugvára gondol, hanem aggodalom tölti el a lelkét gyermekei sorsa miatt. Ezt a hangulatot is átéli minden szülő, mindenki azonosulni tud a verssel és költőjével.

Az *Esti dal* azonban túlnő a szoba falain, és túlnő egyetlen este hangulatán. A versben mélyebb rétegek húzódnak meg, s ezáltal mind világa, mind mondanivalója kitágul.

Ha a szerkezetet vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy egyetlen nagy fokozás. A csattanó: „felkomorlott Laokoon”, vagyis a trójai síkon, a tengerparton fiaival együtt haláltusáját vívó főpap, akit oly megrázóan ábrázol a híres antik szoborcsoport. S a tragikus végzet már előre van jelezve a versben: „hármas árnyék” játszva leng, de már nő a falon. A bevezetés sejteti a véget, de még talán nem fogunk gyanút.

A verset átszövik a görög mitológiai utalások – allúziók –, s mind vészjóslók. Az este „barna koldus”, könnyes és vak – Oidiposz jut eszünkbe, akit sújt a végzet, megvakítja magát, s koldusként vezet. Vajon olyan végzet éri a fiukat, mint Ikaroszt, aki „tolla-foszlott, csonka szárnyal” zuhant le a magasból? Vagy elpusztulnak, hiszen az alvilág folyói iszaposak, elnyelik az embert, véreseket. Az apa aggo-

dalmát a „vércsecsőrű kín” jellemzi, mely Prométheusz ősi kínjával rokon. S ezután jelenik meg a kínok kínja, Laokooné. Vajon mire utalnak a mitológiai párhuzamok? Az ember örökös, egzisztenciális fenyegetettségére? Minden bizonnyal, „millióké ... ez a laokooni jaj” – írja a költő. De azt is tudjuk, hogy a vers valamikor az első világháború után született (a *Rasmussen hajóján* c. kötetben jelent meg 1926-ban), a költő nagyon is aggódott két fia, Zsoli [Zoltán] és Bandi sorsa miatt, a Grimm-mesékre valóban „jött a gond”. (Tulajdonképpen a család miatt települt át Magyarországra 1929-ben.)

Nemcsak a görög mitológiai allúziók tágtíják ki a vers határait, nemcsak ezek hordozzák a gondolatot, hanem a szóképek és alakzatok is. Úgy is fogalmazhatunk, hogy nemcsak a mitológiai allúziók érvelnek a mondanivaló mellett, hanem a vers egyéb stílusesszékei is.

A vers szóképei (trópusai) is a komor hangulatot erősítik. Az *este* jön (megszemélyesítés), a költő azonosítja a koldussal (teljes metafora, az *este* a tárgyi elem, a *koldus* a képi elem – a *tárgyi elem* – *képi elem* terminusok Kemény Gáboról származnak, a metafora struktúráját magyarazza velük. Világos áttekintést fogalmazott meg a trópusokról a következő tanulmányban: *A nyelvi képek többféle csoportosításának lehetőségéről*. In: A Jászó Anna – Aczél Petra szerk. A szóképek és a szónoki beszéd. Bp., Trezor, 33–50.)

Barna koldusról ír a költő, mint *Ady barna* gyászról (szinesztézia). Az *este* egyáltalán nem nyugodt, sőt mozgalmas: az árnyék játszik, a gond jön, a szélnek dorombja van, mint egy muzsikusnak (megszemélyesítések). A bú-doromb pedig félelmetes metafora: az összetétel első tagja a képi elem, második tagja a tárgyi elem, de a tárgyi elem már maga is metafora: szél dorombja, bűgása, a kép komplex, összetett, sőt összeszövött. Körülíró metafora a *új világok tavaszán* (új kor) és az *ember magasán* (emberi méltóság) birtokos szerkezet, valamint az *ember-csúcs* (sikeres élet, a célok elérése) összetétel is. A csúcsról a ködbe, vagyis az ismeretlen mélységbe lehet zuhanni. Ellentét feszül a *gyenge gyep* (nem is a gyep gyenge, vagyis fiatal, hanem a gyerekek) és a *vadbozótú lép* között, a *csalfa lép* is megszemélyesítés. A *köd*, a *láp*, az *iszap*, a *vér* a pusztulás szimbólumai. Ugyanakkor a szorongás kifejezései is. Vértes O. András egy kitűnő tanulmányában bebizonyította, hogy a 20. században gyakori metaforák – *kés*, *kő*, *zuhanás*, *fulladás*, *füst*, *köd*, *iszap* – a szorongás, következképpen egy beszűkült lelkiállapot kifejezői (*Érzelmi világunk és a nyelv történeti változásának kölcsönhatása*, MNYTK, 1987, 30–32). A repülés és a magasság sokszor szerepel a romantika képei között. Itt valamiféle antiromantikáról van szó: szorongásról, vagyis az érzelmek beszűküléséről, a repülés pedig zuhanássá változik. Az *Esti dal* szóképeivel – metaforáival, megszemélyesítéseivel – fejezi ki az

apa szorongását, költői eszközei erősítik a mitológiai vonulatot, az egzisztenciális szorongást.

A kígyós hasonlat (gondolatalakzat) fokozza a rettegést: a vízió úgy bűvöl, ahogyan a kígyó bűvöli áldozatát – ez már Laokoon és gyermekeit elpusztító kettős kígyó (komplex kép). Az árnyék nő, a vízió bűvöl, a *vércsecsőrű kín* lecsap (megszemélyesítések, a kín tulajdonképpen ok-okozati metonímia, a madár okozza a kínt). Az utolsó két sorban két különleges egyedi kifejezés (hapax legomenon) fokoz a végsőkig: *sors-sötéten felkomorlott* – s beigazolóódik a csak sejtetett hármas árnyék: megjelenik Laokoon.

A trópusok azonban nem úgy sorjáznak a versben, ahogy felsoroltuk őket: többnyire komplex képekbe szövődnek. A komplex kép fogalmát Hankiss Elemér határozta meg: „többszörös metafora és más stilisztikai alakzatokkal kombinált metafora” (*József Attila komplex képei*, Kritika 1966. október, tudomásom szerint a középiskolában József Attila versein tanítják).

A vers hanghatásai külön elemzést érdemelnek. A sok *e* hang, az *r* pergése, a kemény mássalhangzók az őszi esőt, sőt a kivégzést is idézik: *Őszi zápor dobverése / peregett az ablakon*. Lágyságot sugallnak a mély magánhangzók és a nazálisok: *Bűgött kiunt a szél dorombja / óriási bú-doromb*. A sok kemény *cs* és az éles *í* hangot tartalmazó ismétlés a fájdalmat fokozza: *S vércsecsőrű kín csapott rám / régi kínnal vérrokon*.

Az allúziók, a szóképek és a hasonlat, a hanghatások mind-mind amellel érvelnek, hogy a vers minden ember aggodalmáról, egzisztenciális félelemről szól. Szóképei pedig erősen jellemzők a 20. századi költészet szorongást kifejező eszközeire. Mindamellett a vers ritmusa, dallamossága az első pillanatban eltereli az ember figyelmét, de funkciója is van: az idilli felszín sugallja. Szép és modern vers az *Esti dal*, úgy modern, hogy szép, a magyar irodalom egyik legnagyobb költeménye.

Hogyan hat a vers a mai olvasóra? Néhány évvel ezelőtt egyetemistákat kértem meg arra, hogy írják le gondolataikat a versről. Természetesen sokan azt írták, ami várható volt: a költemény gyermekkori emlékeket idéz fel, a szülő félti gyermekeit. „Többen írták, hogy az apa meg akarja óvni a gyerekeket azoktól a hibáktól, amelyeket ő elkövetett; talán attól fél, hogy nem lehet fia mellett, amikor szükség lenne rá. ... néhányan általánosabb síkon gondolkodtak: az emberi sors jelenik meg a versben, a háborútól való félelem; Laokoon megjelenése figyelmeztetés a veszélyre. Az egyik lány egy mindenkori dilemmát hívott elő: az apának nagy a személyes felelőssége, Laokoon az igazat mondja, ezért bűnhődik; szabad-e kimondani az igazat? Az örök toposz is eszükbe jutott: elmúlik a nap – ekkor az elmúlás jut eszünkbe. A görög mitológiai háttér nem ismerték, kérdésekre ugrott be az Ikarosz-történet. „Prométheusz halhatatlan kínjá”-t nem ismerték (vajon tanítják-e még Goe-

the versét). A formára, a stílusra kevesen reagáltak: mást vár az ember a cím alapján, a *dal* könnyűségére utal. ... Volt, aki a gyerek szempontjából válaszolt: felnőve érzékeljük, hogy álmaink elérhetetlenek.” (Az *olvasás múltja és jelene* c. könyvből idéztem, Trezor, 2006, 503, elérhető a könyv az interneten is: <http://mek.oszk.hu/09400/09498/09498.pdf>) Az olvasó válaszában kutatása – angolul: *reader response* – mindig érdekes, és fontos a tanár számára is, végül is a retorikai elemzés része. Mindenki más-más mozzanatot ragadott meg, igaz, hogy nincs két egyforma válasz. Az is igaz, hogy a költemény és a mindennapi élet által kiváltott érzelmek közel állnak egymáshoz.

Ivor Armstrong Richards végzett el egy hasonló kísérletet, s az eredményt publikálta *Practical Criticism* (Gyakorlati irodalomtudomány, 1929) c. könyvében. Azt állapította meg, hogy a válaszok

szabványokat követnek, meglehetősen szentimentálisak. A diákok a formára nem reagálnak, nem olvasásuk belső hallással a verset. Teljesen igaza van Ba-bitsnak: „Az egészséges lélek, éppúgy mint az egészséges test, mozogni kíván: futni, dolgozni, látni. Egy kiváló költőt vagy íróat olvasva, lelked a költő lelkével együtt fut, lát és dolgozik. Ujjongva fut hegyeken, mezőkön, és változatos, messze tájakat lát. De csak akkor, ha követni tudod a költőt, elképzeled metaforáit, megérted célzásait: máskülönben olyan vagy, mint a vak ember a legszebb vidékeken. Stilisztikailag műveletlen embernek a legszebb könyvek mintha idegen nyelven volnának írva” (*Irodalmi nevelés*). Stilisztikai-retorikai műveltség szükséges ahhoz, hogy a válasz méltó legyen a műhöz, összecsengjen vele.

* * *

Dóra Zoltán

A megszólításról

A nyelvi kommunikációban fontos szerepe van a megszólításnak. Tulajdonképpen nem nyelvvelhességi kérdésről van szó, ez inkább a nyelvi illem tárgykörébe tartozik. Nem mindegy, hogy hogyan szólítom meg a beosztottamat, a főnökömet vagy a nálam idősebbeket. A tegezésemtegezésről ezúttal nem szólok, bár ennek is fontos szerepe van a szóbeli és írásbeli érintkezésben. Ez ugyanis akár egy másik írás témája lehetne. Most csak arra térek ki, hogy a családnévvel, vezetéknevvel, a különböző címek, beosztások megemlékezésével való megszólítás elsősorban a társadalmi helyzet függvénye.

A pusztai családnévvel való megszólítás bizonyos fokú lenézést sugall. Gondoljunk Örkény Tótki című darabjára!

Régebben bizonyos munkahelyeken mind a megszólításkor, mind az említéskor leginkább a családnév vagy a beosztás meg a *kartárs*, illetve az ipari munkásság körében a *szaktárs* szavakat használták. Ma már mindkettő kiveszőben van, habár a tantestületekben olykor előfordul az igazgató kartárs, Szabó kartárs is, de az igazgató úr, tanár úr gyakoribb.

Az *úr* felélédeése a rendszerváltással egyidős. Akkor vezették be a mozgalmi nyelvből átvett, de a társadalom minden rétegére szinte kötelezően előírt *elvtárs* felváltására. A mai íratlan szabályok szerint a hivatalos megszólításban mindenképpen illik kitenni a vezetéknev vagy a beosztás mellé az *úr/nő*, illetve asszony szót. Például így: miniszter *úr/asszony*, osztályvezető *úr/asszony*, polgármester *úr/asszony*, doktor *úr/nő*, tanár *úr/nő* megszólítás. Ilyenkor a Kovács *úr*, Takács *úr* kissé modortalannak hat.

A keresztnéven való megszólítást pedig csak a bizalmas kapcsolatban állók használják. Udvariatlanság Istvánnak, Pistának szólítani azokat, akikkel hivatalos, illetve csupán alkalmi kapcsolatunk van. Napjainkban, valószínűleg idegen mintára, szinte általánossá vált a tegezési forma mellett a keresztnéven való megszólítás. Így szólítanak meg bennünket a közösségi oldalak szerkesztői is, ráadásul letegezve az ismeretlen címzettet.

Nemrégiben egy hivatalos levélben például így szólított meg az az igazgató, akivel mindössze kétszer találkoztam: Kedves Zoltán! Az illető akár fiam is lehetne, következésképp nem vettem jónéven „kedveskedését”, és arra gondoltam, hogy nevelő céllal, a „Kedves Bandi”-val viszonzom a bizalmaskodását. Végül úgy döntöttem, jó példával járok elől, és a Tisztelt Igazgató *Úr* megszólítással válaszoltam levelére. Ám ezúttal a folytatott pedagógiai vállalkozásom csődöt mondott. Az illető már másnap telefonon hívott, így: „Kedves Zoltán, köszönöm a levelét.”

Sümege Mariann

Neologizmusok a női divatmagazinokban

Bevezető gondolatok

Dolgozatomban a női magazinokban megjelenő neologizmusokkal foglalkozom. Egyetemi éveim alatt kezdtem érdeklődni a nyelv művelés, a nyelvünkben megjelenő új szavak és kifejezések iránt. Tanulmányaim során én is lelkesen gyűjtöttem a saját megítélésem szerint újnak ható szavakat, s ezekről nyelvi naplót készítettem.

Jelen munkámban a printmédiában, valamint a női lapok interneten is hozzáférhető szövegeiben megjelenő neologizmusokat szeretném bemutatni. Az elmúlt években a média nyelvhasználati módja sok változáson ment keresztül, amelynek egyik leg-sajátságosabb jellemzője az új szavak létrejötte és az angol nyelv hatása a magyar anyanyelvű beszélők szókincsére. A női divatmagazinok egy korjelenséget reprezentálnak, annak köszönhetően, hogy a legtöbb új alkotás szó a reklámok nyelvhasználatával kölcsönhatásban ezekben a lapokban jelenik meg, amelyeknek célközönsége a fiatal, okos, céltudatos nő (Huszár 2012). A divatmagazinok olvasói körét azonban nemcsak a nagyvilági, gazdag, diplomás nők alkotják, hanem a pályaválasztás előtt álló fiatal gimnazisták is, akiknek nyelvhasználatára hatással lehet a divatlapokban megjelenő új nyelvváltozat. Munkám célja egyrészt az új szavak keletkezésének és jellemzésének bemutatása, beleértve a helyesírást és a nyelvhelyességi hibákat, másrészt a pedagógusok számára kíván segítséget nyújtani a szóalkotási típusok tanításához új példák bemutatásával, amelyek hozzájárulhatnak a tananyag aktualitásának hangsúlyozásához, a beszélt nyelv kutatásához. A dolgozatban megjelenő példák akár a tanár-diák kommunikáció segítőeszközei is lehetnek. Én azt gondolom, hogy a divatmagazinok regisztereinek és az azokban megjelenő új alkotású szavaknak a megismertetése bevonható az oktatásba. A divatlapok nyelvhasználatának tükrében lehetőség adódik az angol szó vagy neologizmus magyar nyelvi megfelelőjével való összehasonlítására, a kommunikációs és íráskészségek fejlesztésére és a stílusgyakorlatra.

Anyag és módszer

A korpuszt különböző női magazinok (Elle, Joy, Maxima, Cosmopolitan, Marie Claire, InStyle) szókincse képezi. A módszertanról röviden: a vizsgálat anyagát a 2012-es áprilisi és májusi lapszámokban talált cikkek és reklámok nyelvi elemei alkotják. Azért döntöttem a női magazinok mellett, mert ahogy Veszelszki Ágnes írja, „az új alkotású szavakat elsődlegesen nőknek és a fiatalabb korosztálynak szánt reklámokban alkalmazzák, mivel a közvélekedés szerint a nők és a fiatalok fogékonyabbak az újdonságokra, akár nyelvi szempontból is”. Miután végigolvastam a divatlapokban található összes cik-

ket és reklámot, kiírtam az újnak ható szavakat, majd csoportosítottam őket. A különböző neologizmus-típusokat Minya Károly felosztása alapján rendszereztem, s nyelvi-grammatikai szempontokat is figyelembe vettem.

A neologizmus fogalmának meghatározása

A szókincs nyelvünk legkevésbé állandó része: a nyelv szókészlete sokkal gyorsabb ütemben változik, mint a nyelvtani rendszer vagy a hangrendszer. A szókészlet változásának folyamatában kiemelkedő szerepet töltenek be a társadalmi okok (Minya 2003: 7–8). A szókészlet változásáról és a neologizmusokról Fábíán Zsuzsanna a következőket írja: „korunk szókészletének minden nyelvben az az egyik fő jellemzője, hogy jelentős mértékben szaporodik a neologizmusok száma; ez a változás a tudományostechnikai fejlődés és a globalizáció kiterjedésével mellett szükségszerű és megállíthatatlan. Az új szavaknak és új jelentéseknek azonban csak egy része válik a szókincs állandó elemévé, jelentős számuk csupán tiszavirág-életű, és amilyen gyorsan keletkeztek, olyan gyorsan feledésbe is merülnek” (Fábíán 2009: 105).

Minya Károly a neologizmus fogalmáról a következőképpen vélekedik: „a neologizmus fogalmának, miveltnak meghatározása problémát okoz. Sokféle nyelvi tényre vonatkoztatva használjuk a neologizmus elnevezést, s ezeket a nyelvi jelenségeket nehéz egyetlen, valamennyit felölelő meghatározásba belesűríteni” (Minya 2003: 13).

Szathmári István szerint: „A neologizmusok azok az új szavak, kifejezések, jelentésárnyalatok, nyelvtani formák, amelyekkel a nyelv, a társadalmi viszonyok és a gondolkodás fejlődésével párhuzamosan, állandóan gazdagodnak” (Szathmári 2004: 154–55).

Zsemlyei János úgy véli, hogy a neologizmusok „egyrészt amiatt jönnek létre, mert a megismerés fejlődik: a megismert új fogalmakat, dolgokat meg kell nevezni, másrészt a kifejezést szüntelenül megújítani igyekvő költői lelemény hívja életre őket. Egyesek közülük széles körben elterjedtek, másoknak viszont szűk a használati körük (a költői nyelvben vagy csak valamely nyelvváltozatban fordulnak elő)” (Zsemlyei 1996: 24). A német nyelvtudományi lexikon meghatározása, Veszelszki Ágnes fordításában: „újonnan bevezetett vagy újszerűen használt nyelvi kifejezés. Az alkalmi ún. ad-hoc kifejezésekhez képest a neologizmusok bizonyos mértékig már lexikalizálódtak, de a beszélők még újnak érzik őket, ezáltal e kifejezések stilisztikailag még jelölnek számítanak. A neologizmusok rendszerint új tárgyak vagy eszmék megnevezésére szolgálnak [...], de expresz-szív (kifejező) és meggyőzősi szándékkal is kelet-

keznek, mint például a reklámyelvben” (Lexikon der Sprachwissenschaft = Bußman 2002: 463, idézi: Veszelszki 2010: 165).

A bemutatott meghatározások alapján levonható az a következtetés, hogy nem tudunk még olyan kritériumokat megállapítani, amelyek alapján a neologizmusokat egyértelműen el tudnánk határolni a szókincsünkben már állandósult, ezért szótárakban is dokumentálható szavaktól. Gyűjtésem szóanyaga éppen ezért szubjektív értékítéletemen alapul.

Munkámban a korábbiakban bemutatott meghatározások közül Szathmári István neologizmus fogalmát veszem alapul, mely szerint a társadalmi és gondolkodásbeli viszonyok változása szükségszerűen formálja a szókincset. Veszelszki Ágnes (2010) tanulmányában a neologizmusok csoportosítását modern társadalmi jelenségek felől közelítette meg, így lehetősége volt a reklám (vagyis a médium) célközönsége (genderalapú megkülönböztetéssel) és a reklámozott termék szempontjait is figyelembe venni. Munkájában tehát marketingvizitikai megközelítésből vizsgálta a neologizmusokat. Jelen munkámban én nem foglalkoztam oly részletesen a marketinggel és a reklámok befolyásoló hatásával, de fontosnak tartom megjegyezni, hogy a női magazinokban fellelhető reklámok és cikkek közötti különbségek sokszor nem is olyan egyértelműek. A legtöbb női lapban a reklámok, hirdetések magukban az írott szövegekben jelennek meg, s csak akkor tudatosul az olvasóban, hogy reklámról van szó, amikor már végigolvasta azt. Az ilyen módon megjelenő reklámok rendszerint valamilyen kozmetikai termék jótékony hatásáról vagy a legújabb divatkollekciónak szólnak. Az általam megvizsgált női lapok szinte minden oldalon tartalmaztak valamilyen hirdetést, többnyire az írott szövegekben is, ezért munkámban nem törekedtem arra, hogy külön vizsgáljam a csak a reklámokban s csak a szövegben található neologizmusokat. S hogy miért van ennyi reklámra szükség? Popcorn és Marigold (2001) szerint azért, mert a nők jelentik az utat a fogyasztók következő nemzedékéhez, a nők hozzák meg a vásárlási döntések 80%-át, vagy legalábbis befolyásolják a férfi vásárlókat, ezért fontos az ő igényeikre odafigyelni.

Munkámban a neologizmusok vizsgálatakor a nyelvtani szempontokat helyezem előtérbe.

A neologizmusok csoportosítása

Szathmári István (2004) meghatározásának megfelelően a szakirodalom általában három csoportba sorolja a neologizmusokat. Ezek a következők:

- ❖ Fogalmi neologizmusok: új fogalmak tárgyak neve, pl. *képűjság*
- ❖ Jelentésbeli neologizmusok: jelentésváltozás történik, egy szó értelme megváltozik, a meglévő jelentés új, leggyakrabban átvitt értelemmel bővül, pl. *hajrá* 'finis'
- ❖ Formaiak (nyelvtaniak): olyan szavak, amelyeknek a hangalakja változik, pl. *fagy*. A

Nyelvművelő Kézikönyv ide sorolja az elvonással és a továbbképzéssel létrejött új szavakat is. (Minya 2003: 13).

Zsemlyei János *A mai magyar nyelv* című munkájában négy csoportot különít el:

- ❖ Új szavak: azok a szavak, melyek fogalmi tartalmát régebben más szó jelölte (pl. *hűtőszekrény*)
- ❖ Fogalmi neologizmusok: az új tárgyak, új fogalmak nevei (pl. *műhold*)
- ❖ Jelentésbeli neologizmusok: olyan szavak, melyeknek megváltozott a jelentésük (pl. *poloska* 'lehallgatókészülék')
- ❖ Formai neologizmusok: azok a szavak, melyeknek az alakján történik változás (pl. *mattek*) (Zsemlyei 1996: 25, idézi: Solyom 2008: 262)

Minya Károly (2003) új felosztásában két fő szempontot javasol, mivel a korábbi csoportosítások szempontjai keveredhetnek, átfedhetik egymást. „A bizonytalanságot feloldani és a szempontok kereszteződését megszüntetni úgy lehet, ha világosan különválasztva, két fő szempont szerint csoportosítjuk a neologizmusokat a következőképpen:

I. A neologizmusok keletkezésének célja

1. Szükségszerű neologizmusok
2. Stilisztikai neologizmusok

II. A neologizmusok keletkezésének módja

1. Szösszetétellel létrejött neologizmusok
2. Szóképzéssel létrejött neologizmusok
3. Elvonással létrejött neologizmusok
4. Szóvegyüléssel létrejött neologizmusok
5. Mozaikszó-alkotással létrejött neologizmusok
6. Rövidüléssel létrejött neologizmusok
7. Jelentésbővítéssel létrejött neologizmusok
8. Az idegen szavak mint neologizmusok
9. A lexéma értékű szószerkezetek mint neologizmusok

Ez a felosztás nem teljesen új, rejtve, látens módon benne van az eddig idézett és más forrásokban is. Kiindulópontunk lehet a következő szabálymondat: Nem minden neologizmus hapax (viszonylag kevés), de minden hapax neologizmus. Ez azt jelenti, hogy a két fogalom közé nem tehető egyenlőségjel, a neologizmusok egy része hapax, s a kettő között a létrejöttének a célja alapján lehet a határvonalat meghúzni” (Minya 2003: 14). A hapax legomonon görög eredetű kifejezés, amelynek jelentése 'egyszer olvasott'. „Olyan szavakra vonatkozik, amelyeket csupán egyszer jegyeztek le, vagy amelyek egyszer fordulnak elő egy szerző életművében. A hapax legomononok más néven alkalmi vagy egyszeri neologizmusok” (Veszelszki 2010: 164).

Solyom Réka 2008-ban megjelent tanulmányában a neologizmusokat tematikusan is csoportosította. Az egyes csoportok a következők:

- ❖ Szabadidő, szórakozás, étkezés
- ❖ Technika, kultúra
- ❖ Egészség, sport
- ❖ Közgazdaság, kereskedelem
- ❖ Informatika (Sólyom 2008: 263)

Dolgozatomban a Minya Károly által javasolt felosztást követtem, így a neologizmusok keletkezési módját és célját is vizsgálhattam.

A neologizmusok a női divatmagazinokban

A talált neologizmusokat a szövegbeli előfordulás alapján, helyesírási változtatás nélkül közlöm, így előfordulhat, hogy hibás írásmódú szóalakok is szerepelnek a példáim között.

A neologizmusok grammatikai csoportosítása:

- ❖ **Szösszetétellel keletkezett neologizmusok:** válságmenedzser, gettógyerek, tözsdédámák, luxusfaktor, szerelemrecept, kalória-fóbia, trendblog, radírkúra, trendvadász, krémhajfesték, fittfaktor, dizájnerdarabok, luxusfogyasztás, enteriőrtervező, ezüst-tömjén, metálfekete, metáltvörös, pórúsfinomító, shoppingtúra, fürdőgolyó
- ❖ **Idegen szavak mint neologizmusok:** topdesigner, blog, self-made-man, jazzista, editorial, shoppingol, smoothie, second-hand esküvői ruha, gourmet reggeli, handycam, coaching, nadelook
- ❖ **Szóképzéssel keletkezett neologizmusok:** blogol, blogger, shoppingol, fashionista, kispírározott szempilla (szempillaspirállal kifestett)
- ❖ **Szórövidüléssel keletkezett neologizmusok:** cuki, cicanaci, uncsi, szösz, demó, celeb, egészruci
- ❖ **Lexéma értékű szószerkezetek mint neologizmusok:** catering szolgáltatás, happy life program, vibrobic tréning, plus size modell, „ladylike” táska, art-rock előadó, light-pearlapplikátor, oversize ruha, no comment kategória, slim farmer
- ❖ **Mozaikszó-alkotással keletkezett neologizmusok:** DIY (Dolt Yourself – Készítsd magad!), DVD
- ❖ **Szösszevonással keletkezett neologizmusok:** blog
- ❖ **Jelentésbővüléssel keletkezett neologizmusok:** miniegér, trendi egerek (számítás-technikai eszközök), hűvös cica (smink macskás szemek XXL-es kék szemkontúr segítségével, a tekintet „hűvös” hatást kelt a kék színnek köszönhetően, a cica pedig nemcsak a macskás szemre, hanem a nő megnevezésére is utal), parádés csiga (különleges frizura megnevezése)
- ❖ **Szövegyüléssel keletkezett neologizmusok:** vibrobic (vibráció+aerobik) tréning, gyermekőttek (gyermek+felnöttek)

- ❖ **Elvonással keletkezett neologizmus:** Xmas, mozarellasali, kultblog, kulttrend
- ❖ **Közneveléssel keletkezett neologizmus:** chaneli kiskabát, el-Bellásodás (a Twilight-filmek főhősnője)

A 2000-ben megjelent *Magyar Grammatika* a szösszetételt és a szóképzést sorolja a leggyakoribb szóalkotási típusok közé. „A szösszetétel (compositio) az egyik leggyakoribb szóalkotásmódu, mellyel szinte korlátlan mértékben növelhetjük szótári szavaink számát. A szösszetétel során két vagy több szó összekapcsolásával hozunk létre új lexémát, melyet alaki felépítése alapján összetett szónak (compositum) nevezünk” (Lengyel 2006: 324). A női divatmagazinokból gyűjtött neologizmusok legnépesebb csoportját is a szösszetétellel keletkezett szavak alkotják. A második legnépszerűbb képzési mód, az idegen szavak mint neologizmusok, majd a szóképzéssel létrehozott új szavak csoportja következik. A ritkább szóalkotási módok közé tartozik az ikerítés, a szórövidítés és elvonás, a mozaikszó-alkotás, a szóhasadás, a népetimológia, a köznevelés és az elemszilárdulás (Lengyel 2006: 341).

Idegen szavak mint neologizmusok

A neologizmusok gyűjtésekor a szókincs változásának egyik legjellemzőbb módjával, az idegen szavak magyar szövegkörnyezetben való előfordulásával részletesebben is szeretnék foglalkozni. A vizsgált szövegtörzsekben elsősorban az angolból átvett szavak jelentek meg, illetve latin vagy latinus eredetű szóelemek. Minya Károly is megállapítja, hogy anyanyelvünkbe „óriási számban kerültek be idegen kifejezések az utóbbi tíz évben. [...] Számos nemzetközi, különösen angol kifejezés tűnt fel főként a kereskedelem, a közgazdaság, a tudomány, a sport, a szórakozás stb. nyelvében. Mindennek legfőbb hordozója és terjesztője a sajtó. Az angol szavak átvételét tekintve, ha összevetjük a többi európai nyelvvel, azt vehetjük észre, hogy ott is hasonló a helyzet” (Minya 2003: 29).

Ez a jelenség napjainkban is tapasztalható, s a magazinokból gyűjtött példák is ezt támasztják alá. Az angol nyelvből átvesszünk egyszerű szavakat, mint a *blog*, *trend*, *fashion*, *make-up*, *glamour*; összetett szavakat *fashionshow*, *trendblog*, *multibrand*, *handycam* valamint kifejezéseket, mint *marketing management*, *home made*, *second-hand*, *life coach*, *online shopping*, *body make-up*, *XmasGospel & Shopping Day*. Gyakori jelenség, hogy a szösszetétellel egyik tagja angol, míg a másik magyar szó: *videoblog-bejegyzés*, *divatshow-k*, *divatblog*, *tortadizájner-workshop*, *smink- és divatfotózás-workshop*, *szaténbody*, *trendfigyelő*. Érdekes jelenség, hogy az angol nyelvből átvett szavak felveszik a magyar ragokat, még akkor is, ha az átvett szó már toldalékolt formában került a nyelvünkbe. Utóbbira példa a *dizájner* szó, amely *-er* derivációs toldalékkal van ellátva, ugyanakkor magyar toldalékok is járulhatnak hozzá:

dizájnereink. A legtöbb esetben a mondatban betöltött szerep miatt járulnak ragok az angolból átvett szövelemekhez. A magyar képzők közül leginkább az *-l*, a *-z* denominális verbumképző, valamint az *-s* denominális nomenképző: *blogol, internetez, jazzes*.

Nyelvstratégiai feladatként merül fel az idegen nyelvekből átvett szavak helyesírása is. E tekintetben a magazinok is nagyon változatos írásmódot tükröztek, gyakran egy cikkben belül is többféle átírással találkoztam. Balázs Géza a következőket írja: „az idegen szavak átírására vonatkozó szabályokat is automatikussá kellene tenni, hogy egy-egy idegen szó megérkezése után ne kelljen tanácstalanul várni a következő helyesírási szabályzatra” (Balázs 2001: 183–4). Sok esetben bizonytalanok a nyelvhasználók az angol szavak írásmódját illetően, az átvett szót egyszer a magyar, másszor az angol helyesírás szerint írják. Ilyen erős ingadozás figyelhető meg a *menedzser-manager, dizájn-design, parti-party, dzsessz-jazz* szavak esetében. Az alkalmilag kölcsönzött idegen szavak általában az eredeti írásmódjukkal szerepelnek a lapok szövegeiben, így a *bodywrapping testkezelés*, amelynek során a bőrze masszírozott fahéjas krémmel serkentik a test anyagcseréjét. Szintén ilyen alkalmi átvétel a *hot stonemassage*, amely szintén egy kozmetikai kezelés elnevezésére utal.

Érdekes összetételt eredményez az angol kiejtésnek megfelelő írásmód a következő példában: *show-biznisz*. Az egybe- és különírás is bizonytalan a nyelvhasználók körében, ezért gyakran kötőjelet alkalmaznak: *art-rock előadó*.

Az idegen szavak mint neologizmusok szerepe a szövegekben

Elgondolkodtató az, hogy vajon miért fordul elő ilyen nagy mennyiségben idegen eredetű szóelem a magyar magazinok oldalain? Amint a fentiekben bemutattam, gyakori az angol elemek kombinálása magyar nyelvi elemekkel. De miért van szükség minderre? A nyelvi sznobizmus (Benkő 1994) lenne az oka? Globalizálódik a nyelvünk? A neologizmusok szerepe a stílárius műveltség közvetítése? Annyi bizonyos, hogy a reklámokban a neologizmusok főként figyelemfelkeltésre szolgálnak, hiszen eladhatóvá kell tenni a terméket. Az idegen szavak használata mintegy növeli az eladni kívánt termékek presztízsét, különleges élményhez juttatják a befogadót. Dolgozatom első fejezetében írtam arról, hogy a női divatmagazinokban sokkal több új kifejezés fordul elő, mint a férfiak vagy a gyermekek számára készült magazinokban. Ennek egyik oka, hogy a nők költekezése tartja lendületben a gazdaságot, a női fogyasztókat kell elsősorban megnyerniük a nagy vállalkozóknak, s akkor majd az egész család náluk vásárol.

A szokatlan és furcsa szóösszetételek, szószervezetek mint neologizmusok

A szokatlan szóösszetételek és jelzős szerkezetek is az előző fejezetben bemutatott célt szolgálják, vagyis a holisztikus élményszerzést, érzelmi és racionális kötődést a reklámozott termékhez. Az alábbi két reklám a Joy szépségápolási rovatban szerepelt:

„Csábító ajkat szeretnél? A Clarins új szájfényének intenzív színei ékesítik az ajkat, magassfényű zselés **textúrájuk** pedig ragyogást eredményeznek. A szájfény málnaolaj-tartalommal hidratál és táplál.”

„A hajad nem elég fényes, száraz, roncsolt vagy töredezett? A Fusio-Dose™ személynre szabott **expressz** szolgáltatás minden problémára megoldást nyújt. A két részből álló összetevőnek köszönhetően a hatóanyagok kizárólag a felvitel előtti pillanatban keverednek össze. A **koncentrátum** a haj azonnali átváltozásáról gondoskodik, míg az **aktivátornak** köszönhetően a hatás maradandó lesz”.

Trendi, divatos vagy dizájnos?

Megvizsgáltam, hogy mely kifejezések fordulnak elő a leggyakrabban a divatmagazinokban. A következő szóalakok szerepelnek a legtöbb szövegben és reklámban: *trend*, amely önmagában is sokszor előfordul, valamint minőségjelzőként: *trendi blog, trendi csaj, trendi színek, trendi bikini*. A szóalak fokozható is: *legtrendibb*, szerepelhet különböző szóösszetételek elő- vagy utótagjaként: *trendblog, divattrend, dizájnrend*. A *designer* vagy *dizájner* szintén több szóalakban összetételi tag, mint *dizájnőrült, dizájnvilág, dizájnirányzatok, dizájnrend, dizájnerdarabok*. Érdekes jelenségnek tartom, hogy bár a *divat* szavunk még mindig gyakori a megvizsgált lapokban, többnyire mégis a *trend* szóalakkal helyettesítik. Hasonló a helyzet a *rózsaszín* színárnyalattal is, amely helyett az angol megfelelője, a *pink* szóalak szerepel, szintén különböző összetett szavak elő- vagy utótagjaként: *neonpink, elektropinkszínek, pink kollekció*. A bemutatott szavak olykor együttesen is minőségjelzős szerkezetek alkotnak: *trendi pink rúzs*. A *trendi divatüzlet* kifejezés használata nyelvhelyességi hibának számít, hiszen az angol *trend* szó magyar megfelelője a *divat/divatos* szavunk, így az angol szó és tükörfordítása szerepel ugyanazon szerkezetben.

Szokatlan és furcsa nyelvi megoldások az össze nem illő jelzős szerkezetek, melyeknek bizonyára a figyelemfelkeltésben van szerepük, valamint a reklámozott termék egyediségének és különlegességének hangsúlyozásában. Ezért találkozhatunk olyan kifejezésekkel, mint a *relaxáló testradír, sportos pink óra, piros metál highshimmerlipgloss, legérzékenyebb textúra, pimasz szájfény, evolúciós mottó, bohém újdonság, szexi és merész hirdetés, bohó sikk*. Ezek a példák a stilisztikai neologizmusok köréhez tartoznak, céljuk a női fogyasztók számára elérhetővé tenni a luxust, vagy legalábbis annak az érzetét kelteni, hogy a luxus mindenki számára elérhető. A

luxus kifejezés szintén gyakori nyelvi eleme az általam tanulmányozott lapoknak. A következő reklám az Elle magazinból való, s Salatore Ferragamo legújabb illatát, a Signorinát ajánlja a női vásárlóknak:

„Az illat. A Signorina hűen tükrözi Ferragamo ízig-vérig olasz eleganciáját. Illatát fiatalos és kortalanul modern stílus, kreatív és egy csepp vakmerőség inspirálta. A Signorinában a harmatos jázmin keveredik a különleges ribizlis pannacotta édeskés aromájának egyedi illatával, megfűszerezve egy kis játékosan szemtelen rózsaborssal. Ez a meglepő kombináció vidám és szemtelen karaktert kölcsönöz az illatnak, melyet a természetes zöld növényi jegyek, puha pézsma és fás pacsuli jegyei egészítenek ki.” Az üveg: „A bájos és sikkes olasz szó azt jelenti: fiatal nő. Stílusos, olasz, kirobbanóan sugárzó, és tele van étellel. A Signorina üvege a finom elegancia és a báj megfogalmazása. Az ékszerdobozt szimbolizáló szögletes Ferragamo üveg tetejét Ferragamo legendás dupla masnija, a *vara masni* díszíti. A rózsaszín két-féle árnyalatát az arany kupak akár egy gombostű fogja össze, ezzel is utalva a parfüm divattal való szoros kapcsolatára.”

Az uralkodó kifejezések a *bájos, sikkes, elegáns*. Ugyan ki ne szeretne ilyen lenni? „Hangulatok, pillanatok, amelyeket mélyen átélünk, mégsem tudjuk megmagyarázni, mitől felejthetetlenek. Hatással vannak ránk: az illatok elvezetnek a legszemélyesebb érzelmeinkhez” – olvashatjuk a Marie Claire című lapban. Divatmagazinokról lévén szó, gyakori bennük a divattervezéssel, szabásvonalakkal kapcsolatos szókincs: *ceruzaszoknya, body nyakál, pliszírozott szoknya, borítéktáska, kőmosott farmersort*. A divatmagazinok nyelvújító tevékenységét mutatják a következő szó szerkezetek is: *a füstös rózsza kapja a főszerepet, a fűháj pezsgést ad, a tubarózsza szenvedélyes hulláma*. Ezen nyelvi kifejezések is egyetlen célt szolgálnak, vásárlásra ösztönöznek.

„A mindent elsőprő vágé a főszerep. És amikor a miénk lett, ami kerestünk, érezzük: megvan a teljesség, és boldogan elveszünk benne. Talán örökre” – írja a Marie Claire. A neologizmusok is ezt az érzetet, a különlegességet, kivételességet értését kínálják és váltják valóra a befogadóban.

Összegzés

Bibliográfia:

- Balázs Géza (szerk.) 2005: Új szavak, kifejezések (1999–2005). In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről*. Budapest. Akadémiai Kiadó. 142–75.
- Balázs Géza – Grétsy László (szerk.) 2004. *Új jelenségek a magyar nyelvben. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból*. Budapest. Tinta Könyvkiadó.
- Bárházi Eszter 2008. Manipuláció, valamint manipulációra alkalmas nyelvhasználati eszközök a sajtóreklámokban. *Magyar Nyelv* 104/4: 443–63.
- Benkő Loránd 1994. Sznobság a nyelvhasználatban. *Magyar Nyelvőr* 118/4: 377–385.
- Burget Lajos 2008. *Retró szótár*. Budapest. Tinta Könyvkiadó.
- Bussman, Hadumond (Hrsg.) 2002. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart. Alfred Kröner Verlag.

Dolgozatomban a neologizmusok típusait, s az új kifejezésekhez tartozó alkalmazott nyelvészeti problémákat, mint az idegen szavak átírása, helyesírása kíséreltem meg átfogóan bemutatni a szakirodalom alapján. Az általam gyűjtött neologizmusok a szépségipar és a divatvilág területéhez kapcsolódtak, ugyanakkor a mobilkommunikáció területéről is gyűjtöttem kifejezéseket, amelyeket a dolgozat mellékletében közöltem.

Gyakorlati voltak az idegen nyelvekből átvett nyelvi elemek, elsősorban az angol szavakat vizsgáltam meg részletesebben, s kitértem a velük kapcsolatos helyesírási nehézségekre, bizonytalanságokra is, majd a szokatlan szó szerkezeteket és kifejezéseket vizsgáltam meg pontosabban, melyek használata a divatmagazinok egyik jellegzetes vonása.

Munkám során elsősorban nyelvészeti, nyelvveltségű szempontból vizsgáltam az új kifejezéseket, ugyanakkor marketingvizuális szempontokat is figyelembe vettem, hiszen a neologizmusok használata napjainkban, s az általam vizsgált női magazinokban is a különlegesség, a ritkaság, az egyediség, a stilisztikai műveltség idejéhez kapcsolódik. Munkámat Bárházi Eszter gondolataival szeretném zárni: „Ha a termék reklámozó szöveg stílusa formális, választékos, elegáns és ezáltal azt az érzést kelti, hogy válogatott közönséghez szól, és nem a nagy átlaghoz, az automatikusan felkelti a vágyat az olvasóban, hogy ehhez a válogatott közönséghez akarjon tartozni, aminek az elsődleges módja, hogy az adott termék birtokába jusson. Általában megfigyelhetjük, hogy a széles közönségnek szóló reklámok nyelvezete közérthető, hétköznapi. Ezzel szemben az ilyen és ehhez hasonló presztízstermékek reklámszövege nagyobb számban tartalmaz a hétköznapi nyelvezetben nem használt kifejezéseket, ritka, esetleg még soha nem hallott szókapcsolatokat, idegen eredetű kifejezéseket, hogy ezzel is a különlegességet, a nemmindennapiság érzését árasssa” (Bárházi 2008: 460). Véleményem szerint a női lapok pontosan ezt teremtik meg, divatszavakat, neologizmusokat kombinálnak egy csipetnyi magyar eleganciával.

Fábián Zsuzsanna 2009. Neologizmusok és szótárak. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Quo vadis philologia temporum nostrorum. Korunk civilizációjának nyelvi képe*. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 105–20.

Huszár Ágnes 2012. A magyar nyelven megjelenő női lapok emberképe. *TNTeF* 2/2: 46–54.

Keszler Borbála 2006. A szóképzés. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar Grammatika*. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó. 309–23.

Lengyel Klára 2006. A szóösszetétel. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar Grammatika*. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó. 324–40.

Lengyel Klára 2006. Ritkább szóalkotási módok. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar Grammatika*. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó. 341–350.

Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás-szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Budapest. Tinta Könyvkiadó.
Popcorn, Faith – Marigold, Lys 2001. *Éva-marketing. A nőket megcélzó marketing alapelvei*. Budapest. Geomédia Szakkönyvek.
Sólyom Réka 2008. Neologizmusok a magyar szókészletben. In: Kuna Ágnes – Veszelzski Ágnes (szerk.): *A 3. Félúton konferencia*.
http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk07/solyom_r_V%CI_K%CI_T.pdf (2012.05.05)

Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon: stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemléltetve*. Budapest. Tinta Könyvkiadó.
Veszelszki Ágnes 2010: Neologizmusok és hapax legomenonok a reklámokban. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010*. Budapest: Inter – Magyar Szemiotikai Társaság. 163–96.
Zsemlyei János 1996. *A mai magyar nyelv szókészlete és szótárai*. Kolozsvár. Erdélyi Tankönyvtanács.

* * *

Gonda Zsuzsa

A nyelvi játék reneszánsza

Számos alkalommal hallottam már azt a véleményt, hogy a tanórai játék elveszi az időt a valódi tananyagtól, alkalmazásuk nem hasznos az anyanyelvi ismeretek közvetítésében. A diákok a legtöbb esetben a játéktól felpeszdülnek, nehéz őket utána visszaterelni az óra hagyományos menetébe – mondják sokan. Pedig magyartanárnaként tudjuk, hogy a nyelvi játékokat egyszerre használhatjuk pedagógiai, készség- és képességfejlesztő, valamint ismeretközvetítő céllal, ráadásul, ha a diákok élvezik a magyar nyelvi órát, az már fél siker.

A pedagógiai célt már Plátón megfogalmazta, miszerint: „Többet megtudhatsz másokról egy óra játék, mint egy év beszélgetés alatt.” A játék azonban nemcsak a diákjaink személyiségének megismerésére és fejlesztésére szolgálhat, hanem nagymértékben hozzájárulhat a diákok kreativitásának fejlesztéséhez, a tantárgyunk iránti pozitív attitűd kialakításához, és növelheti a tanórai motivációt.

Az anyanyelvi játékok az anyanyelvi kultúra részét képezik. A Nemzeti alaptantervben megfogalmazott magyar nyelv és irodalom műveltségi terület fejlesztési feladataihoz könnyedén illeszthetünk egy-egy gyakorlatot játéktárainkból. A játékok fejlesztik a beszédkészséget (pl. nyelvtörők, szóláncok, szórejtvények); az írott szöveg megértését (pl.: betűrejtvények, képrejtvények, anagrammák); a szövegalkotást (pl.: lyukas szövegek, szövegek újrírása különböző szempontok alapján); a tanulási képességet (pl.: memória, rím, ritmus, humor); valamint az irodalmi kultúra megtapasztalásában is szerepet játszhatnak (pl.: irodalmi művek paródiája, irodalmi hősök apróhirdetése). Az ítéloképesség, az erkölcsi érzék fejlesztése pedig magának a játék folyamatának köszönhető, legyen az egyéni, páros vagy csoportos feladat. (Nat 2012)

A nyelvi játékok számos formában megjelenhetnek az ismeretátadás folyamatában, ha az adott anyanyelvi témakörhöz kapcsolódó szó- és szöveganyagot feldolgozó nyelvi játékot választunk, hiszen példaszöveggént, egy fogalom vagy nyelvi kategória magyarázataként humorral tanítják diákjainkat az anyanyelv sokszínűségére és szeretetére. „Aki szereti az anyanyelvét, annak nemcsak segítőtársa, hanem játszótársa is a nyelv” – írja Grétsy László *Magyar nyelv, játékosan* című tanulmányában (Grétsy 2012). A továbbiakban anyanyelvi játékokat, játékos anyanyelvi szövegeket tartalmazó, kiadványokat fogok ismertetni, amelyek segíthetik a magyar nyelvi óra színesítését és diákjaink tudatos nyelvhasználatának kialakítását.

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és az Anyanyelvpolók Szövetsége számos alkalommal írt ki pályázatot az anyanyelvvvel foglalkozók, tudósok és tudatos nyelvhasználók számára egyaránt. 2001-ben a pályázati anyagból a *Szójátékos anyanyelvünk* című kötet született, amelyet Balázs Géza és Grétsy László szerkesztett (Balázs–Grétsy 2001). A válogatás érdekessége, hogy nem szoros értelemben vett nyelvi játékokat és rejtvényeket tartalmaz, hanem humoros, a nyelv többértelműségével, nehéz kiejtésével, rímeivel és ritmusával játszó szövegeket. A név- és falucsúfolók, a szójátékos viccek, a népi talalós kérdések, a mondókák és nyelvtörők, az internetes nyelvi lelemények mind-mind jól alkalmazhatóak az anyanyelvi nevelésben. A kötetből származó következő viccel például jól szemléltethetjük a hangalak és jelentés viszonyát, ha megkérdezzük a diákoktól, hogy mi a humor forrása a következő szövegben: „– *Miért nem nyeri meg a pénztárosnő a matematikai versenyt? – Mert leblokkol.*” (Balázs–Grétsy 2001: 54)

Szintén az anyanyelvi pályázatra beérkezett munkákból állított össze 2002-ben Grétsy László egy másik kötetet, amely az *Anyanyelvi rejtvenytár* címet kapta (Grétsy 2002). Ez az összeállítás már sokkal közelebb áll a klasszikus értelemben vett anyanyelvi játékokhoz. A kötet szójátékokat; verses talányokat; intarzia-, kigvő- és képrejtvényeket, csacsi-pacsi feladványokat; anagramákat; palindromokat; eszperente gyakorlatokat és irodalmi kérdéseket tartalmaz. A következő gyakorlatot az összetett szavak tanításához ajánlom: a diákoknak közös elő-, illetve utótagot kell találniuk a megadott szavakhoz pl.: „*cipő ház (sarok), béka fix (comb), anya ellenőr (jegy)*”. (Grétsy 2002: 7) A feladat nemcsak a diákok szókincsét bővíti, hanem lehetőséget ad számukra az összetett szavak szerkezetének feltárására is.

A Tinta Könyvkiadó gondozásában jelent meg Forgács Róbert *Anyanyelv-csavar* és *Anyanyelv-ész* című munkája, amelyekben a szerző tematikusan csoportosította a sok év alatt összegyűjtött játékokat, felad-

ványokat (Forgács 2008, 2012). Mindkét kötet tartalmaz betű- és szójátékokat; szókincsfejlesztő gyakorlatokat; összetett szavakkal és szinonimákkal is foglalkozik. Vannak feladványok a régi nyelv, a személynevek, a földrajzi nevek témaköréből; próbára teszi tudásunkat a szólások és közmondások ismeretéből és irodalomból, valamint a könyv befejezéseként nyelvi humorát is megcsillogtatja.

A bő példatárral rendelkező könyvet számos alkalommal kipróbáltam már saját osztályaimban óra eleji bemelegítésként, egy-egy nyelvi jelenség példaszövegeként, de rendeztünk már belőle párhuzamos osztályok közötti nyelvi vetélkedőt is, amelynek sikeréhez nagyban hozzájárult a kötet finom humora és a belőle áradó jókedv. A diákok kedvenc feladata az Anya–nyelv–ész kötetben található „Minden kezdet nehéz” elnevezésű gyakorlat volt. A játékokban olyan megoldásokat keresünk, amelyek azonos kezdőbetűvel kezdődnek, pl.: *szomorú táncosnő mendegél b-vel (bús balerina bandukol); alattomos tüskeshátú lopakodik s-sel (sunyi sündisznó sompolyog)*. (Forgács 2012: 9) Ez az egyszerű betűjáték alkalmas például az alliteráció és a hangulatfestő szavak szemléltetésére.

A Tinta Könyvkiadó 2011-ben indított egy új sorozatot, amely az *Anyanyelvi Kompetenciafejlesztő Munkafüzetek* címet viseli. Ezek a kiadványok annyiban térnek el a fent bemutatott kötetektől, hogy a különböző gyakorlatokat a diákok a munkafüzetben oldhatják meg. Ez a forma nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a munkafüzeteket közvetlenül alkalmazzuk az anyanyelvi órán, napközben, szakkörön vagy játékos vetélkedőn, akár többféle munkaformában is. A füzetek további különlegessége, hogy a sorozatban eddig megjelent kiadványok egy-egy szótár profiljához és nyelvi anyagához illeszkednek.

A Böszörményi Csaba által összeállított *Szókincsbővítő* munkafüzet az Értelmező szótár+ példatárát dolgozza fel. A játékos feladatok között található kukuktojás típusú, kvíz-jellegű, igaz–hamis állításra épülő és definíció alapú gyakorlatokat. Ahogyan a szerző fogalmaz az előszóban: „A feladatok többségének a megoldásában a szótár segítségünkre siet. Bátran lapozzunk, ha elakadunk egy-két részfeladatnál, vagy ha gyorsabban szeretnénk megoldani a feladatokat!” (Böszörményi 2011: 4) A munkafüzet alkalmas szókincsbővítésre, új információk szerzésére, a hatékony szótárhasználatot megtanítására. Ez azért is lehet fontos, mert az információszerzés- és tárolás folyamatának lépései megegyeznek a szótárhasználat során végbemenő gondolati műveletekkel, vagyis a munkafüzetek segítségével a diákok tanulási képességét is fejleszthetjük (Gonda 2009).

Az *Anyanyelvi Kompetenciafejlesztő Füzetek 2.* kiadványa a *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval* anyagát dolgozza fel. A szerzők, Bárdosi Vilmos és Csobothné Hegedűs Mária célja, hogy a 14 000 szólást tartalmazó kötetet a lehető legváltozatosabb feladatok segítségével mutassa be és szeretesse meg a fiatalabb korosztállyal (Bárdosi–Csobothné 2012) A szólásokat egy-egy kulcsszóval csoportosított feladatokkal (pl.: *színes, állati, testes* vagy tulajdonságokhoz kapcsolódó szólások), a szólásma-gyarázatok azonosítását kérő gyakorlatokkal, a bibliai és mitológiai szólások eredetének feltárását segítő játékokkal, szólásparódiákkal, valamint a szólások szó szerinti értelmét megjelenítő rajzokkal a diákok olyan szólásokat sajátíthatnak el, amelyekkel színesíthetik nyelvi kifejezőkészségüket. Valószínűleg néhány esetben arra is rádobbennek majd, hogy bizonyos szólásokat vagy közmondásokat eddig nem a megfelelő helyzetben vagy értelemben használtak.

A fenti kiadványok olyan lehetőségeket rejtenek magukban, amelyek kiaknázása csak a magyartanáron múlik. Ne féljünk a tanórai játéktól, hiszen a felsorolt művek mind alkalmasak arra, hogy alkalmazzuk őket, legyen szó egy pedagógiai problémáról, készség- vagy képességfejlesztésről, komoly tanulásról vagy szóra-kozásról. Grétsy László 1974-ben írta a következő sorokat: „a nyelvi játékok már nem csupán ritka, megtúrt vendégek az anyanyelvi oktatásban, s hogy egyre több szerző, szakíró, pedagógus látja – belátja –, hogy a tanulói fantázia meglőditása, kieresztése a palackból nem gátja, hanem a legbiztosabb záloga az eredményességnek.” Az 1974-ben megfogalmazott mondat pedig ma is igaz. A 21. században az új és modern kiadványoknak köszönhetően ismét virágzik az anyanyelvi játék diákjaink legnagyobb öröme.

Szakirodalom

- Balázs Géza – Grétsy László szerk. 2001. *Szójátékos anyanyelvünk*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. Budapest.
- Bárdosi Vilmos – Csobothné Hegedűs Mária 2012. *Szólások és közmondások. Anyanyelvi kompetenciafejlesztő füzetek 2.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Böszörményi Csaba 2011. *Szókincsbővítő munkafüzet. Anyanyelvi kompetenciafejlesztő füzetek 1.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Forgács Róbert 2008. *Anyanyelv-csavar*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Forgács Róbert 2012. *Anyanyelv-ész*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

- Gonda Zsuzsa 2009. A szótárhasználati kompetencia elsajátítása és fejlesztése. *Anyanyelv-pedagógia 2.* <http://www.anyp.hu/cikkek.php?id=160> (2012. október 25.)
- Grétsy László 1974. Nyelvi kreativitás, játékoság az anyanyelvi órán. trezorkiado.freeweb.hu/greetsy.html (2012. október 25.)
- Grétsy László 2012. Magyar nyelven, játékosan. *Anyanyelv-pedagógia 2.* <http://www.anyp.hu/cikkek.php?id=382> (2012. október 25.)
- Grétsy László szerk. 2002. *Anyanyelvi rejtvénytár*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. Budapest.
- Nemzeti alaptanterv 2012. www.ofi.hu (2012. október 25.)

Köszöntjük a Prima Primissima-díjas Grétsy Lászlót!

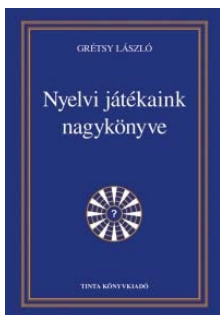
„Egy kincse van minden nemzetnek adva,
Míg azt megőrzi híven, addig él.
E kincs neve: az édes anyanyelv.”

Ez a gyönyörű megállapítás Jókai Mórtól származik, abból a verses Prológusából, amelyet 1865-ben a debreceni színház felavatására készített, s amelyet az ünnepségen felesége, Laborfalvi Róza mondott el. Én, csaknem másfél századdal később, ugyanazt vallom, amit Jókai. Az anyanyelv a legnagyobb kincsünk, s ami még ennél is fontosabb: ez a legfőbb nemzetösszetartó erőnk. Ebből következik, hogy bár hosszú életemben, tudományos, oktatói és ismeretterjesztő tevékenységem során valamicskét talán én is tettem e nyelvért, annak minél alaposabb megismertetéséért és megszerettetéséért –, s bár ezt a rendkívül értékes díjat, a Prima Primissimát bizonyára ezért kaptam az adományozótól és a rám szavazóktól –, ez a díj elsősorban nem engem illet, hanem anyanyelvemet, amelyet az anyatejjel szívtam magamba, s amelyet már nyolc évtizede ízlelgetek a számban, de betelni mégsem tudok vele sohasem. Gyönyörűséges anyanyelvem, halálig hű társam: Köszönöm! Köszönöm! Köszönöm!

(Elhangzott a díj átadásakor)

Nyelvi játékaink nagykönyve

(Grétsy László: Nyelvi játékaink nagykönyve. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012, 5990 Ft)

„Mint e mű szerzője – írja Grétsy László –, úgy érzem, kötelességem tájékoztatni az olvasót arról, hogy ez a kötet nem egy kiérdemesült nyelvésznek – azaz olyanoknak, aki szolgálati idejét becsülettel kitöltötte, feladatait elvégezte, befejezte – az élemedett korú értelmiségiekre jellemző „íraskényszerből” fakadó munkája, hanem olyan mű, amelynek megírására a szerző évtizedek óta, csaknem fél évszázada tudatosan készült, s most érkezett el az az idő, amikor ezt a tervét valóra is válthatja.” Előzménye volt a nagykönyvnek az 1974-es *Anyanyelvünk játéka*i, beépült anyagába a húsz éven át működő Nyelvi Játékok Klubjának termése, a tévés és rádiós műsorok anyaga.

Aki olvassa a nagykönyv magyarázatait, játékleírásait, szinte hallja Grétsy László hangját, beszédének dallamát, ahogyan évtizedeken át hangzott műsoraiban, amikor még voltak anyanyelvi adások:

„Kezdjük a mustrát a magánhangzókészlet „egyhangúsításával”, annak is a legismertebb formájával! Köztudomású, hogy a magyar nyelv leggyakoribb magánhangzója az *e*. Olyan gya-

kori, hogy szinte bárki képes néhány mondatnyi szöveget úgy összeszerkeszteni, hogy benne a magánhangzók közül csak egy forduljon elő. Nem csoda hát, hogy elsőként ez ihlette meg játékos kedvű eleinket, ez csábította őket arra, hogy próbáljanak meg csak *e*, illetőleg eleinte még csak *e* és *é* magánhangzót tartalmazó beszédeket szerkeszteni. E játékszenvedély első megszállottja alighanem Varjas János (1721–1786), a debreceni református kollégium tanára volt, aki sokévi munkával egy olyan 275 sorból álló bűnbánó éneket írt, amelyben keresve sem találunk más magánhangzót, mint az *e*-t és az *é*-t.”

A fenti idézetből az is kitűnik, hogy a nagykönyv kultúrtörténeti ismeretekben is gazdag, nemcsak nyelvi játékokban. Megtudhatjuk, hogy a bűvös négyzet őse Kínában keletkezett, és hogy Arany János is szerkesztett egy remek ábrát. Az akrosztichon – a versfölkben megbújó üzenet – már a babiloni iratokban is feltűnt, de művelték a görögök és a rómaiak is, nálunk például Tinódi és Balassi. Az újabb időkben pedig Mészöly Dezső írt akrosztichont édesapja, a híres nyelvész, Mészöly Gedeon nevére. Divat volt a versírás előre megadott rímek-re, Franciaország volt a szülőhazája: 1682-ben egy udvari zeneszerző felszólította az ország összes költőjét, hogy írjanak a napkirályhoz dicsőítő szonettek, s megadta a tizennygy rím��t. Ismeretes Illyés Gyula felad-ványa József Attilának, tizennygy képtelen rímre kellett szonettet írnia. Sorolhatnánk az érdekesnél érdeke-sebb adatokat, évezredek mélységéből egészen a jelenkorig.

Nemcsak kultúrtörténeti, hanem nyelvtani ismeretek is megbújnak a nagykönyvben: a játékok segítségé-vel élvezetessé, ezért könnyűvé lehet varázsolni a nyelvtan tanítását. Éppen ezért feltétlenül ajánlható tanítók-nak és tanároknak egyaránt.

A nagykönyv valóban terjedelmes, a gazdag bibliográfiával együtt 519 oldal. A szerző többször is említi, hogy jóval több anyaga gyűlt össze, akár egy egész sorozatra való. Ennyit azonban lehetetlen közölni, erősen meg kellett rostálnia feladványait. Tíz nagyobb egységet szerkesztett, felsorolom őket: 1. betűk, hangok játé-akai, 2. betű- és képtalányok, 3. a betűjátékok fejedelme, az anagramma, 4. szótagok, szavak játéakai, rejtvé-nyei, 5. egyéb klasszikus játékok (palindrom, intarzia), 6. játékok, bűvészkedések versekkel, rímekkel, 7. nyelvtörők, találósdik, 8. nyelvi játékok – menet közben, 9. betűhálók rabságában – és bűvöletében, 10. egyéb nyelvi játékok, csecebecsék. A nagyobb egységeken belül több, sokszor öt-hat kisebb fejezet kapott helyet, mindegyik végén a megoldásokkal. De nézzünk meg néhány példát!

Ki gondolná, hogy a *Pusztít érhet* – Huszti Péter anagrammája, a *Szóvillantó titán* nem más, mint Latinovits Zoltán, a *De bősé e szó!* pedig Szabó Dezső. Vercímanagrammákat is lehet gyártani: *Tétlen az apus*, ez bizony A pusztá télen, *Veresné a párom*, hol máshol, mint A város peremén. Bonyolultabb játék a tiltóli, a szóhatár eltérő meghúzásán alapul: meg vagyok elégedve sorsommal: ___; Segítőkész ember: ___. A megfejtés: *jól élek – jó lélek*. Még egy mókás példa: Kicsiny anyapótló: ___, Fegyverhordozó szája: ___, mi lehet más, mint: *apró dajka – apród ajka*. Ennyiből is érzékelhető, hogy a nyelvi játékok nagy erőssége a hu-mor.

A *Nyelvi játékok nagykönyvének* kiállítása a Tinta Könyvkiadó munkatársait dicséri, szépek, élesek az áb-rák és a képek, szellős, jól olvasható a nyomtatás.

A Prima Primissima díjas Grétsy tanár úr nagyszerű könyvet tett le az asztalra, kitűnő ajándék kicsiknek, nagyoknak egyaránt, minden magyartanárnak melegen ajánlom.

A. Jászó Anna

Beszéljünk helyesen, szépen magyarul!

Az Emese Kis Csillaga Közhasznú Kulturális Alapítvány Nyelvhelyességi versenyt szervez a helyes és szép magyar beszéd védelmében 10–12 éves korú gyerekek részére

Az alapítvány kuratóriuma úgy látja, hogy a magyar nyelvhasználat szegényessé vált, idegen nyelvek befo-lyása alá került. A magyaros hangsúlyozás, hanglejtés és szókinccs kiveszni látszik, s mégpedig nagyrészt a média hibájából, valamint a hibás oktatáspolitikai szemlélet miatt.

A gyerekek figyelmét még idejében szeretnénk felhívni arra, mennyire fontos kincünk a magyar nyelv. Hisszük, hogy az anyanyelv megfelelő ismerete nélkül sem a tanulás, sem a személyiség kibontakoztatása, sem a jövő Magyarországa nem lehet eredményes.

2013-ban a verseny témája az újságnyelv. A legjobbakat oklevéllel és értékes jutalommal díjazzuk.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az általunk meghirdetett verseny nem azonos a Szép magyar beszéd versennyel. Az **Emese Kis Csillaga Nyelvhelyességi verseny** résztvevői írásbeli és szóbeli feladatokat kapnak, s nem az előadói, művészi megformálás a cél, hanem sokkal inkább az, hogy minél több gyerek eljusson a magyar nyelv ismeretének és használatának egy magasabb szintjére.

A versenyről részletesen a www.nepmesemuseum.com honlapon lehet tájékozódni.

Az Emese Kis Csillaga Kulturális Alapítvány kuratóriuma

ÉRTÉKES ÉS SZÉP KÖNYVEK!

TREZOR KIADÓ

1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: 363-0276 * E-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Az alábbi könyvek megrendelhetők levélben, telefonon, telefaxon vagy elektronikus postán, illetve hétfőtől péntekig 9–16 óra között (előzetes telefon egyeztetés alapján) személyesen is megvásárolhatók a fenti címen.

A MAGYAR NYELV KÖNYVE

Szerkesztette: A. Jászó Anna
24 cm, 824 oldal, ára 3780 Ft

ÚJ UTAK AZ ANYANYELVI NEVELÉSBEN ÉS A PEDAGÓGUSKÉPZÉSBEN (Tanulmányok)

24 cm, 172 oldal, ára 2415 Ft

A SZÓKÉPEK ÉS A SZÓNOKI BESZÉD

Retorikai tanulmányok és a 6. Kossuth-szónokverseny anyaga.

24 cm, 284 oldal, ára 2520 Ft

Demeter Katalin: ÉRTÉKŐRZÉS (Tanulmányok)

20 cm, 192 oldal, ára 2520 Ft

Hegedüs Géza: VILÁGIRODALMI ARCKÉPCSARNOK I-II.

200 külföldi író portréja Homérosztól Dürrenmattig.

Két kötet, 24 cm, 764 oldal, ára kötve, védőborítóval 1562 Ft

Hegedüs Géza: AZ EURÓPAI GONDOLKODÁS ÉVEZREDEI

24 cm, 288 oldal, ára kötve, védőborítóval 625 Ft

Hegedüs Géza: A SZÉPIRODALOM MŰFAJAI

24 cm, 168 oldal, ára kötve, védőborítóval 750 Ft

Marshall McLuhan: A GUTENBERG-GALAXIS

A tipográfiai ember létrejötte

24 cm, 332 oldal, ára kötve, védőborítóval 3920 Ft

L. Sz. Vigotszkij: GONDOLKODÁS ÉS BESZÉD

24 cm, 420 oldal, ára kötve, védőborítóval 2900 Ft

Hegedüs Géza: A HALHATATLAN HAMISJÁTÉKOS

Színes, szórakoztató, rövid művelődéstörténeti írások. 21 cm, 152 oldal, ára 448 Ft

Benczik Vilmos: JEL, HANG, ÍRÁS

Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez

24 cm, 287 oldal, ára 2310 Ft

Benczik Vilmos: NYELV, ÍRÁS, IRODALOM

kommunikációelméleti megközelítésben

24 cm, 332 oldal, ára 2240 Ft

CS. NAGY-TANKÖNYVCSALÁD: elsőtől nyolcadikig... és tovább!

TREZOR KIADÓ, 1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: 363-0276

E-mail: trezorkiado@t-online.hu * Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

A könyvek megrendelhetők postai szállításra levélben, telefonon, telefaxon vagy elektronikus postán, illetve előzetes telefonos egyeztetés alapján személyesen megvásárolhatók a fenti címen.